

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున
భక్తిశృంగారములు

ప్రథమ ముద్రాణము
(మే 1990)

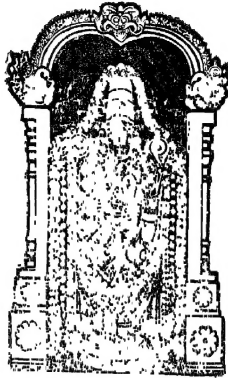
ప్రతులు : 1000

హక్కులు : గింతకర్తవి

వెల : రూ. 50/-

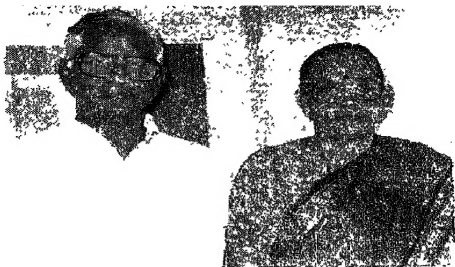
ప్రతులకు : శ్రీమతి కె. వంశీ
C/ర. డా. కె. బి. కె. సుబ్బరాజు
లెక్కరర్
పి. జి తెలుగు శాఖ
డి యన్. ఆర్. కాలేజి
భీమవరం - ప॥ గో॥ జిల్లా

: ముద్రాణ :
శ్రీ కొనల్యా ప్రెస్ లో & లైండర్స్ , భీమవరం - 1

THIS BOOK IS PUBLISHED WITH THE
FINANCIAL ASSISTANCE OF
TIRUMALA TIRUPATI DEVASTANAMS
UNDER THEIR SCHEME AID TO PUBLISH RELIGIOUS BOOKS

మ. నరసింహుని సార్థకం పఠమ విజ్ఞానంబుచే భక్తి బం
ధుర శృంగార కళా సమాకలిత సద్యోగంబు సంధించుచున్
బురుషార్థం బొనఁగూర్చు భాగవతమున్ చొల్పారఁగల్పించు బ
మ్మెర పొతన్నకు వందనంబిడ వచో మీనాక్షి ధ్యానించుటే.

శ్రీ జి. యస్. ఆర్. రాజు

ప్రెమతి జి. చూదామణి

కృతి సమర్పణము

సీ. గొట్టుముక్కల వంశ కువలయ కువలయే
 శ్వరుఁడు సీతారామధద్రాహు
 ప్రిదావతీరాట్టి చూదామణిదేవి
 నిర్మల స్వాంఠ తద్దర్శపత్ని
 విపు మీతిన పేర్చిమ నీ పుణ్ణా చంపయ
 లస్మదీయ క్షేమ మహారహంబు
 నరసి నన్ ఋణబద్ధు నాచరించుట వారి
 యాస్పత్రిమునకు చిహ్నంబు గాంగ

గీ. సుకృతి పోతనార్యుని పరిశోధనంపు
 గ్రంథమిది యంకితంబిత్తు గాథకర్త
 పోతనామాయ్య నేలిన భూసుతా ర
 ఘోర్తిములు పిరి రక్షించు చుంచుగి గాక !

ప రీక్ష క ని వే ది క

“పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు” అను ఓర్వీక గల సిద్ధాంతవాదమును పరిక్షించితిని. ఒక ఉత్తమ సిద్ధాంత వ్యాసమును పరికించితినన్న సందేహ తృప్తితో అందలి గుణములను నిరూపించుచున్నాను.

1. పోతన భాగవతముపై ఇంతకుముందు అనేకపరిశోధన వ్యాసములు, విమర్శ గ్రంథములు వెలువడియున్నవి. మరల దానినే యధికరించి పరిశోధనకు పూనుకొనుట - ఒక విధముగా - సాహసకార్యమే. అయినను ఆ సాహసము ఆస్థాన పతితము, అభలముతాకపోవుటయే కాదు. సుందరరసవద్గ్రంథసముదూహితి హేయమై యున్నారనిది.

2. భక్తిని గూర్చిన పరిశోధనకు శృంగార సంపర్కము కూర్చుటతో పరిశోధకుడు బంగారమునకు పరీమళము సంతరించినాడను భావము నాకు కలిగినది.

3. పరిశోధకుని దృష్టి యటు శాస్త్రవిషయములలో ఎంత గాఢమై యును విషయనిరూపణమున అంత వాడిగా నున్నది.

4. గ్రంథమును ఉద్ధారములతో ముంచియెత్తక విషయవివరణమున విశద మైనర్చుటకై ప్రయత్నించిన తీరు ప్రశంసాసాత్ర మగుచున్నది.

5. విషయ ప్రతిపాదనమున వ్యాకరణసూత్రమునందు వలె త్యాజ్యమే లేనట్టి చిక్కందనమును సాధించిన ధోరణి అచ్చెరువు గొలుపుచున్నది.

6. నామోపాసకుడగు పోతనామాత్యుని కవితానుశీలనమును వాఁ మాధుర్యసంకలిత సుందరశబ్దవిన్యాసభూషిత వాగ్విశేషమున విలంబించుట హృదయమనెంతయు నాకట్టు కొన్న మహాగుణము.

7. ముఖ్యముగా 8, 9, 10, 11 సంఖ్యలుగల అధ్యాయములు పరిశోధకుని స్వయం వ్యక్తిత్వమును చక్కగా నిరూపించుచున్నవి.

8. గ్రంథమున నూక చంపుడు ధోరణి పరిహరింపబడినది.

9. చైనాదే సాహిత్య పరిశోధకుల పాత యుజ్జ బంధియై యలరారు ఉత్తమస్థాయిలో ఈ గ్రంథము రూపొందినది.

ఇట్టి ఉన్నత ప్రమాణములు గల ఈ సిద్ధాంత వ్యాసము నర్హ విఠముల D. D. పట్ట ప్రదానమున తర్హమై యున్నదని నా తీర్పు.

చక్కని, చిక్కని పరమార్థసౌందర్యముగల వ్యాసమును సమర్పించిన అబ్బయ్యిని, దానికి నేతృత్వమును వహించిన ఆచార్యుని మనసార ఆభినందింతును.

(Sd/-) Prof. S. Raghunatha Sarma

ANANTAPUR

27-10-1988

Dept. of Telugu - S. K. University

Sri Venkateswarapuram (P. O.)

అభినందనమందారములు

డాక్టర్ కనుమూరి బలరామకృష్ణ సుబ్బరాజుగారు నా ఆప్త శిష్యులై, నా పర్యవేక్షణలో డిప్లొమెటలతో కూడిన సరససాహితీ సమగ్ర పరిశోధన చేసే సహజవిద్యా పురంధరుడైన పోతనార్యుని ఆంధ్రప్రహేళాగవతమును భక్తిశృంగార రసములపై ఈ సునిశిత సిద్ధాంతవ్యాసమును ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించి 1989 సం॥లో పిహెచ్ డి. డిగ్రీ పారితోషికమును పొందినారు.

ఈ గ్రంథము సుబ్బరాజుగారి పొసిన సాహితీ పరిశీలనాత్మక దృక్పథము నకు, పరిశోధన పటిమకు, విమర్శనా వైశారద్యమునకును శాశ్వత ప్రతీక. భక్తి కవీంద్రుడైన పోతనార్యుని వివిధ భక్తిభావ బంధుర శృంగార రస విన్యాస వైఖరిని ఈ రచయిత సాంగోపాంగముగ ప్రదర్శించి యున్నారు. భక్తి శృంగారములకు గల అవినాశావసంబంధ మిందు దృష్టాంత పూర్వకముగ నిరూపింపబడింది. పోతన కవితా వైజ్ఞ రత్నమును పిండికృత రాసూపమున ఆంధ్ర సహృదయ పాఠక లోకమునకు ఇది అందించుచున్నది. తయ్యనా మధుర రసధారా విశేషములను ఏత క్రింథ సత్పాత్ర ద్వారా సహృదయ పాఠకులు ఆస్వాదించి తరించురు గాక !

మధుసూదన సరస్వతి, రూపకొమ్మి, జయదేవుడు, లీలా రుక్మిణుడు మొ॥ ఋషియ్యలైన భక్తి కవీంద్రులు పవిత్ర సంస్కృత సాహితీ షేత్రమున లక్షణలక్ష్మ సమన్వయ మార్గములలో ఆత్మకవిగా మధుర సంస్కృతో భక్తికి శాశ్వత రసప్రతిపత్తిని కల్పించినారు. తన బాగవతాంప్రీకరణములో ప్రముఖ భగవద్గుతుల సిద్ధుల పుత్రాంతముల నాధారముగఁ జేసికొని కేవలము లక్ష్యైకదృష్టితో భక్తిభావము నకు రసరూపపట్టమును గట్టి ఆంధ్ర కవితా సరస్వతి నలరించినాడు. "తరు హృద్బాషల సఖ్యమున్..." అను పద్యములో ప్రతిపాదించబడిన నవవిధ భక్తిమార్గములను, "కామోత్కంఠత గోపికల్" అను పద్యములో పేర్కొనబడిన గోపికాదులు ఆయా భక్తిమార్గముల నాశ్రయించి తరించిన రీతులను ఈ గ్రంథకర్త చక్కగా వివరించియున్నారు. భగవంతునికి అబద్ధశ్రవణగా జీవించి జన్మాంతర సంస్కార

ప్రభావముచేత తరించు మహావాత్సమార్గము కేవలము మనభారతీయ ఉపన్యాసకానికి
తప్ప తదితర సంస్కారుల నెవ్వరిని కానరాదు. ఇట్లే విలక్షణ భక్తిమార్గమును
అంధభాగవత రచనా రూపమున లోకమున కందించిన పోతనాచ్యుని భక్తిమార్గము
ఇట్టి పోతనాచ్యుని భక్తిశృంగార రసరమణీయక రచనా సన్నివేశములను ఆత్మ పరి
చోధనాత్మక వ్యాసరూపమున లోకమున కందించిన డాక్టర్ సుబ్బరాజుగారు
ప్రశంసాపాత్రులు

స్థలి జయంతితే సుకృతినోరససేదాః కవీశ్వరాః

వాసి కేశం యశః కాయే జరామరణజం భయమ్

అను నాకౌత్తికి పరమలక్ష్మ భూతుడైన పోతనాచ్యుని రససిద్ధిని, కవిత్వా సుందర
నాద సాహచర్యమును, ప్రగాఢ పరివ్యంగ రూపమున పెనవేసికొనియున్న భక్తి
శృంగారములను ప్రపంచించి ఆత్మరచనా రూపమున ఆ భక్త కవీంద్రుని కవితా
పరకావృత్తి శాశ్వత ప్రతిపత్తికి కైవారము లిప్పించిన డాక్టర్ సుబ్బరాజునకు
నా హర్షికాభినందన మందారములు.

(Sd/-) Dr. K. Venkata Rama Raju

BHIMAVARAM

Reader (Rtd) P. G. Dept. of Telugu

1-5-1990

D. N. R. College

కృతజ్ఞతా నివేదనము

1938 మేలో పిహెచ్. డి. పట్టము కోటకు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పించిన పరిశోధన గ్రంథములు.

ఈ గ్రంథము ద్వారా అనుమతించిన “ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు” అధిష్టానవర్గమునకు, డి. యన్. ఆర్. కళాశాలాధ్యక్షులు శ్రీయుత గోటరాజు రంగరాజు మహాదేయలకు, కార్యదర్శి శ్రీ డి. బాపిరాజుగారికి, పాలకవర్గ సభ్యులకు, మాజీ ప్రిన్సిపాల్ శ్రీ యన్. బంగారాజుగారికి, ప్రస్తుత ప్రిన్సిపాల్ శ్రీ డి. వి. ఎ. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. మాజీ తెలుగు ట్రాన్స్ వేంకటరాజుగారికి మరియు అధిక సహాయ్యులుండిన రిరుమల తిరుమల కేప్టెన్ గారు నా ఆభివాదములు.

పరిశోధనాపత్రమున సమయోచితముగ హస్తాక్షరములను సహకారము లందజేసిన అంధ్ర, ప్ర. వెంకటేశ్వర, నాగార్జున, శ్రీ పృథ్వీదేవరాయ విశ్వవిద్యాలయములకు, ఆం. ప్ర. విశ్వవిద్యాలయమున ఎడ్యుకేషన్ డిప్యూటీ ఆఫీసరుగారు ఉన్న ప్రముఖులకు కూడా అభినందనలు సంతకములతో సహా సమర్పించిన ప్రిన్సిపాల్ నాగార్జునగారికి, పి. జి. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. నరసింహరాజుగారికి, పి. జి. నరసింహరాజుగారికి నా హృదయపూర్వక కృతజ్ఞతాభివందనలు.

పరిశోధన వ్యాసంగమునకు పురస్కార పత్రములను అందజేసిన ఆమెలకు సూచనలిచ్చి అభినందన తెచ్చిన గురువాదులు ఆచార్య డి. శరణిండ్రి వేంకటరాజుగారికి, తమ అనుభూతిని తెలియజేసిన ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తుకు సమర్పించిన ఎడ్యుకేషన్ డిప్యూటీ ఆఫీసరుగారు, తన నివేదికను ముద్రించుకొనుటకు ఆమెలకు చెల్లిన గురుసమాధులు బ్రహ్మాశ్రీ ఆచార్య ఎస్. రవిచంద్రారావు మహాదేయలకు, మాజీ పరిశోధనాధికారులకు నా హృదయపూర్వక సమర్పణలు.

నా పరిశోధనకు కావలసిన గ్రంథాలను అందజేసిన డి. యన్. ఆర్. కళాశాల గ్రంథాలయాధికారులకు, పి. జి. విభాగ గ్రంథాలయాధికారులకు, వీరేలింగ సమాఖ్య గ్రంథాలయము (కుముదవల్లి) అధినేతలకు, నా పరిశోధనకు ఉపయోగించిన గ్రంథముల రచయితలకు నా కృతజ్ఞతాభివందనలు.

ఈ గ్రంథమును శిష్యాసత్తులతో సహకారముగా ముద్రించిన మిత్రులు శ్రీ కౌసల్యా ప్రింటర్స్ వారికి ముఖపత్రప్రింటర్ శ్రీ బాస్కర్ కు నా హృదయపూర్వక సమర్పణలు.

కె. బి. కె. సుబ్బారాజు

అనుక్రమణిక

	పుట
1. ఆంధ్ర భాగవతావతరణము	1
2. పోతన జీవిత చరిత్ర	10
3. ఆంధ్ర మహాభాగవత పురాణములు	22
4. భాగవతము - స్కంధములు	30
5. భక్తి శృంగారము ఉత్పత్తి వికాసములు	43
6. భక్తి - రసప్రతిపత్తి	57
7. భక్తి వైవిధ్యము	63
8. పోతన చిత్రించిన భక్తులు	84
9. వైష్ణవ మతమునకు భక్తి శృంగారము లకుగల సంబంధము	153
10. భక్తి శృంగారములచేర్చడిన అవినాభావ సంబంధము	157
11. పోతన నిర్మించిన పారమార్థిక మార్గము	162
12. అనుకరణలు - అనుసరణలు	166
ఉపసంహారము	193
అనుబంధము I	195
అనుబంధము II	198

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తి శృంగారములు

1. ఆంధ్రభాగవతావతరణము

ఆంధ్రనాహితీనందనోద్యానవనమున మనోజ్ఞసురభిశ ప్రసూన సంభరితములగు కావ్యలతాగుల్మము లనేకములు గలవు. అరంభదశలోనే అనగా పదునొకొండవ శతాబ్దియందే ఆంధ్రభాషలో ప్రప్రథమముగా నన్నయభట్టారకుని చేతినుండి వీతత్కావ్యలతాంతసముద్గమము జరిగినదని చెప్పవచ్చును. ఆయనకు ముందు వందలాది సంవత్సరముల నుండి త్రిలింగ దేశమంతట నాంధ్రభాష వాడుకలో నున్నను దానికి కావ్యరూప ముబ్బలేదు. కవితాస్వరూపములో కూడ దేవీయచ్ఛందఃప్రయోగము మాత్రమే యప్పటికి కలదు. సమగ్రమగు నాంధ్రకవిత్వమును మన కందించిన అడికవి నన్నయభట్టారకుడే. అతడు నాటిన మొక్కను తిక్కన మహామనీషి మొక్కవోని పగ్గతో చక్కగా సాకి అనూలాగ్రప్రవాళవ్యామిశ్రముగా తీర్చిదిద్దినాడు. దానికి తమ్మంగల చక్కందనములు పుక్కిటిబంటిగా నలవరించిన మహాకవుల కోవలో నన్నెచోడుడు, పాల్కురికి సోమన, ఎఱ్ఱా బ్రెగ్గడ, నాదన సోమనాథుడు మొదలగు వారెల్లరు ఆంధ్రభాషాప్రియంభావుకులకు ప్రాతఃస్మరణీయులే.

సంస్కృతభాషకు రామాయణమెట్లో ఆంధ్రభాషకు కవిత్వయ విరచిత మహాభారత మట్లే అదికావ్యమై, ధర్మార్థకామమోక్షచతుర్విధ పురుషార్థఫలప్రాపకమై, ఇహోముత్రసక లేష్టఫలావాప్తివిస్తారమై, సకల

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

దశామ్యపురాణేతిహాసకథానుధారసస్థానమై ఆంధ్రులందఱకు నుదయ
లమందే చర్చింపఁబడినదయ్యెను. మహాభాగవతరచనాకాలమున
గ్యానభట్టారకుఁడు వాక్తృత్వముగనే ఆంధ్రమహాభారతము
మగ్రముగను, నమీచీముగను నిర్వహింపబడుట ఆంధ్రుల
మదృష్టము. మహాభారతమందు చతుర్విధపురుషార్థములకు సంబం
ధించిన విషయమంతయు వ్యాసభట్టారకుఁడే సమగ్రముగ పదిల
రచెను. ఆ పురుషార్థము లన్నియు సంగ్రహస్వరూపముచే నద్దము
ందలి కొండవలె ఆంధ్రమహాభారతమున కవిత్రితయముచే అనూ
తము లయ్యెను. అంగుచేతనే దానికంత ప్రశస్తి కలిగెను

నన్నయ కాలమునుండి ఎఱ్ఱన కాలము వఱకు అనగా పదనొ
ండవ శతాబ్దమునుండి పదునాల్గవ శతాబ్ద వఱకు జరిగిన కాలమును
గాలముగ నాంధ్రీకరణముగ మని కొందరభిజ్ఞులు వాకొందురు. ఈ
యుగములో హుళక్కి భాస్కర ప్రణీతమగు భాస్కరరామాయణము
ఆంధ్రకావ్యప్రసూనములలో ద్వితీయమయ్యును అద్వితీయకవితారస
సూనరాజముగా విరాజిల్లినది. భాస్కరమహాకవి కవిత్రితయాధిష్ఠిత
మహాననోపాంతమహాంధ్రకవితాసింహాసనారూఢుడై రామకథానుధా
నధారానిరాక్షేపణీయకవితావైభవుడై కీర్తివహించెను. అప్పటికి
ఆంధ్రులకు ఒక చేతికి భారతము, మరొక చేతికి రామాయణము
యొక్కముగా దక్కినవైనది. ఇంక ముఖ్యముగాఁదక్కవలసిన యిత
రసములలో భాగవతమొక్కలే తక్కువయ్యెను. అలాంటి తీర్చగల
హాసీయఁడెవ్వడు? తెలుగు తల్లి మొల్లమగు మూర్తికి హాసీయ
ప్పర్తి కూర్చగల ప్రజాకవి యెవ్వడు? భక్తిశృంగారరసప్రవాహ
ాల కేతములెత్తి తులీయపురుషార్థకేదారముల పండించగల భక్త
భావతంసుఁడెవ్వడు?

మ. “జనరన్ నన్నయ తిక్కనాది కవు లీ గుర్విం బురాణావళుల్
తెనుగుంజేయుచు మచ్చురాకృత శుభాచిక్యంబు దానెట్టిదో
తెనుగుంజేయెరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిం దెనింగించి నా
జననంబున్ నఫలంబుఁజేసెదఁబునర్జన్మఁబు లేకుండఁగన్.”
(ఆం. మ. భాగ. 1-19)

నన్నయాది మహాకవులు భారతాది మహాకావ్యములను తెనిగించిరి.
భాగవతమును మాత్రము తెనిగింపరైరి. అట్లు దానిని తెనిగింప
కుండుట పోతన తన పురాకృతనుకృతవిశేషముగ పరిగణించుట
యాతని సౌశీల్యమును, పూర్వకవివృషభులపట్ల తనకుఁగల భక్తి
ప్రపత్తులను వేనోళ్ల చాటుచున్నది. విద్యావివేకసంపన్నుఁడెందును
వినయధనుఁడై యుండును. “విద్యాదదాతి వినయమ్....” (హితోప
దేశము-ప్రస్తావికా-6) అని చెప్పినట్లుగా పోతనవంటి విద్యాధికులు
వినయధనులై, జన్మసృత్యుజరావ్యాధియఃఖదోషానుదర్శనులై, అనన్య
సక్తిభావభావనాప్రఫుల్లమనః పద్ములై యుందురు. అట్టి వశ్యవాక్కుల
ముఖపద్మములనుండి వాక్కుదారసధారలే ధారాధర ధారావాహికము
యగా వినిర్గతము లగుచుండును.

౨. “భాగవతము దెలిసి పలుకుట చిత్రంబు
శూలికైనఁ దమ్మి చూలికైన
విబుధజనులవలన విన్నంత కన్నంత
దెలియవచ్చినంత దేట పఱుతు.” (ఆం. మ. భాగ. 1-17)

౨ని పోతనార్యుఁడు వినమ్రమస్వభావుఁడై భాగవతసమగ్రప్రభావ
మును తెల్లము గావించినాఁడు. భగవత్తత్త్వమిట్టిదని నిర్వచించి
కప్పుట శివబ్రహ్మాదులగు పరమపురుషులకే దుర్లభమన్నచో జనన
పరణపరంపరాప్రవాహరూపసంసారధురీపతితులగు మానవమాత్రు

తెంతటివారు? పండితులు చెప్పినది, తానాకళించుకొన్నది. తనకర్థమయినది, తనకు కనవచ్చినది, తాను చెప్పగలిగినది నూతనమే చెప్పటకు ప్రయత్నింతునని వినయాన్వితుడై సరసగంభీరముగ చెప్పగలుగుట ఒక్క పోతన్నకే దక్కినది. ఇప్పట్లున విజ్ఞులు ఒక విశేషమును గమనింపవలసియున్నది. వేదాంతము ఆచరింపజేసిన విషయమే గాని వర్ణించి నిరూపించదగిన విషయము కాదు. ఆధ్యాత్మిక రంగములో ఆచరించి అనుభవించవలసి యుండునేగాని చూచి వర్ణించవలసిన విషయ ముండదు. కపిత్థ మట్లుకాదు కవి భావించి, అనుభవించి, వింగడించి అక్షరము, శబ్దము, వాక్యము, అలంకారము, ఛందము, రసము, ధ్వని మొదలగు కొలమానములతో కమనీయముగా వర్ణించి వస్తుసమగ్రచర్యనమునకు బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారియగు రసానందమునకు సోపానములు కట్టుచుండును. రసానందమునకు పైమెట్టుపై బ్రహ్మానంద మను అనుపహితశుద్ధచైతన్యస్ఫూర్తి ప్రకాశించుచుండును చేరికందెడి వస్తువులతో నూహకందసి వస్తువును కొలుచుట యెట్లు? అడుగు బద్దతో అనంతమగు ఆకాశమును కొలుచుట యెట్లు? శబ్దము, అలంకారము, ధ్వని, వ్యంగ్యము మొదలగు కొలమానములతో అనంతచిన్మాత్రమూర్తియగు భగవంతుని నిరూపించుట దుర్లభమని తేలుచున్నది. ఈ భావమునే పోతన కర్వాచీరుడగు ధూర్జటి

“ఏ లీలన్ గొనియాడనేర్తు నుపమోత్పేక్షాధ్వని వ్యంగ్య....” (కాళహస్తీశ్వర శత. 51) అను చక్కని పలుకులలో నొక్కి చెప్పెను.

అసలు వేదవ్యాస మునీంద్రునకు భాగవత మేల వ్రాయవలసి వచ్చెను? జగద్ధితరతుడగు నమ్మహానీయుడు వేదములను ఋగ్వేదాస్సామాధర్వణములుగా విభాగించి, పురాణేతిహాసములను విరచించి

వేదములు చదువఁదగని వారల మేల్గోరి భారతమును వినిర్మించెను. అయినను ఆతనికి తనివి ననదాయెను. ఆత్మలో మునీశుఁడు సంతసింపఁ దాయెను. సరస్వతీనదీతీరమున నొంటరిగా కూర్చుండి దుఃఖించు చుండెను. మహాసీయుఁడగు నతని దుఃఖము నవనయింప సయవిశార దుఁడగు నారదుఁడచ్చటి కేతెంచెను. “జ్ఞానవిజ్ఞాన తృప్తిఁజూడవగు నీవీ విధముగా శోకింప కారణమే” మని యడిగెను. అనంతమగు తన వంత దీరు నుపాయ మెఱిగింపుమని పారాశర్యుఁడు నారదు యర్థించెను నారదుఁడపుడిట్లు చెప్పెను. “ఆర్యా! నీవు నమస్త ధర్మములను ప్రపంచించితివి. వానియందు హరికథలు నమగ్రముగా చెప్పినేరవైతివి. హరిని గొనియాడమియే నీ దుఃఖమునకు కారణము. అందుచే మాధవ కథానుదానిధానమగు నొక్క భక్తి ప్రధానమగు కావ్యంబును విని ర్మింపు” మని ప్రబోధించెను. నారద ప్రచోదితుఁడై వేదవ్యాసుఁడు భాగవతమహాకావ్యనిర్మాణబద్ధస్పృహఁ దాయెను. వ్యాసునంతటి యాత్మజ్ఞునకు కూడ భవాత్మకమగు సంతాపము తప్పదాయెను. అట్టి సంతాపము నవనయించుటకు హరికథాగానమే తాని వేఱొండు దివ్యోషధిమీ జగానఁగానమని వేదవ్యాసమునీంద్రుఁడే లోకములకు నిరూపించి సపంచించెను. ప్రపంచమందలి యే భాషయందైనను ఒక్కొక్క మహాకావ్యప్రారంభము తత్తజ్జన పురాకృత సుకృతముచే నొక్కొక్క పుణ్యముహూర్తమున జరుగుచుండును. యాదృచ్ఛికముగా సంభవించు నొక్కొక్క సంఘటనయే కారణముగా సుద్భవించు నక్కావ్యము రసభావరమణీయభావనావమంచితముగ, రసిక జనహృదయానందసంధాయకముగ సుద్గమించు చుండును. వ్యాస భట్టారకప్రణీతమగు మహాభాగవత మిట్టిదే.

వేదము కల్పతరునదృశము. తత్ఫలమే భాగవతము. భక్త సత్తముఁడగు నారదునుండి రసోత్తరమగు నాఫలమును వేదవ్యాసుఁ

కందుకొని శుకముఖస్యస్తము గావించినాడు. అమృతబిందుస్యంది
మగు నాఫలము శుకముఖమునుండి పుడమి పై కడ్డది. రసానందు
సమ్మిళితమగు తదనము నాను మహనీయులకు బ్రహ్మసందము నుదూ
రము కానేరదు. అట్టి భాగవతము అట్టిదిట్టిదని చెప్పబూనుట చాప
ల్యము. దుస్సాహసము.

పోతన పూర్వ్యులెల్లరు శైవమతావలంబులు. పరమ మహేశ్వ
రాచార సాపన్నులు. పోతన కూడ కొంత కాలము శైవుడుగా నుండి
పిమ్మట చిదానందయోగిచే తారకమంత్రోపదేశమునొంది వైష్ణవడై
నాడు. అయినను అద్వైత మతావలంబియే. తిక్కన కాలమునాడు
హోరాహోరిగ మారుమోగిన శైవవైష్ణవవిద్వేషభేదభాంకారములు
పోతన కాలము నాటికి కూడ పూర్తిగ నన్నగిల్లలేదు. అంతఃకలహము
లతో, ఈర్ష్యాద్వేషములతో, పరిస్పర్శదోహచింతనములతో కకావిక
లైన సామాజికులెల్లరను ఇహమునుండి పరమునకు మళ్ళించగల
ఒకానొక శక్తి అవశ్యకమయ్యెను. ఆ శక్తికి మూలకందము పోతన్న.
ఏతత్కృతమగు నాంధ్రభాగవతకల్పమంజరి తన సౌరభములతో
దిగంతపరివ్యాప్తమై దుర్గంధబంధురమగు నాటిసమాజము నా సొంత
ముగ జ్ఞాతనము గావించవలసియున్నది. పోతన కన్నులు మూసికొని
నాడు. పవిత్రనదీసైకతమున పద్మాసనస్థుడై పరమేశ్వరధ్యానము
గావించు నమ్మనీషికి శ్రీరామదందుగ్గఁడు సాక్షాత్కరించినాడు. ఇది
యేమి వింత ? ఈశ్వరుని ధ్యానించుటేమి ? శ్రీరాముడు ప్రత్యక్ష
మగుటేమి ? ఇదియే చమత్కారము. వస్తువులందలి భేదము కంటిసె
బట్టి వచ్చునదిగాని వస్తుతత్త్వమును బట్టికాదు. సామాన్యుల విషయ
ములో శైవవైష్ణవులు పరస్పరదర్శనస్పర్శనాదు లుజ్జగించి దూషణ
తిరస్కారాదుల కుపక్రమింతురు. కాని హరిహరల కాభేదము లేదు.

“ఏకోనారాయణః శ్రేష్ఠోవాశివోవా” అను నద్వైతోక్తుల ననుసరించి శివుడే విష్ణువు విష్ణుజే శివుడని పోతన తన అద్వైతారాధన తత్త్వమును చక్కగా నిరూపించినాడు.

కలికాలములో మనుజు లలనులు. మందబుద్ధులు. దురీతులు. అట్టివా రీభాగవతమును విన్నతోడనే ముక్తికాంతాకరగ్రహణ మాచరింప నర్హులగుదురు. శుకమహర్షి పరీక్షిన్మహారాజునకీ భాగవతమును వినిపించి మోక్షలక్ష్మీ సామ్రాజ్యమును జూఱలిచ్చెను. అది చూచిన బ్రహ్మకే రిమ్మ తెగులు వుట్టెనట ! వేదాంతశ్రవణము కంటె, గీతా శారాయణము కంటె, భాగవత కథా శ్రవణము చేతనే భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యము లిబ్బడిముబ్బడిగ కరాయత్తము లగుచుండునట ! భాగవత నిట్టిది కావుననే తన్మహదాశయ సంపత్తితో కావ్య శ్రీకారము చుట్టుచు పోతన్న అది తన భాగ్యవిశేషమని ఆనందించినాడు. ‘ఆశీర్వామస్మియా వస్తునిర్దేశోవాఽపి తస్మత్త్వమ్,’ అను శాస్త్ర సంప్రదాయము ననుసరించి ప్రాచీన కవితల్లజులెల్లరు ఆశీస్సుచేతగాని, నమస్కారముచేత గాని, వస్తునిర్దేశాత్మకముగా గాని కావ్యారంభము గావించిరి. వారి ననుసరించియే పోతన నమస్మియాత్మకమగు కావ్యారంభము గావించి కృతికి శ్రీకారము చుట్టెను. భూదేవతాకమగు ‘మ’ గణము వాయుదేవతాకమగు ‘స’ గణమును మేళవించి, శుభాచితముగా నిరర్గళధారాసముదాత్తమగు శార్దూలవృత్తముతో భాగవత ప్రారంభము గావించెను.

శా. “శ్రీ కైవల్య పదంబుఁ జేరుటకునై చింతించెదన్, లోక రక్షాకారంభకు, భక్తపాలనకళాసంరంభకున్, దానవోద్రేక స్తంభకు, గేళిలోలవిలసద్బృగ్జాల సంఘాత నానాకంజాతభవాదిడకుంభకు, మహానందాంగనాడింభకున్.”

(అ. మ. భాగ. 1-1)

అను భక్తిభావబంధురమనోహర పద్యము ఆంధ్రభాగవత వాణీ శిరోహూషణముగ నలరారు చున్నది. పోతన మహాభక్తుఁడు. శ్రీరామ పదపంకరుహనిరంతరసేవాసక్తుఁడు. నవవిధభక్తిమార్గములలోచింత నంబనునది తొమ్మిదవది. అందుచేతనే పైపద్యములో 'చింతించె దన్' అను క్రియా పదమును నిబంధించి భక్తిభావభావనాఁధురమగు స్వీయనిష్ఠాగరిష్ఠతను పటిష్ఠము గావించినాఁడు. సామాన్య కవులు పొట్ట కూటికై కావ్యము లల్లుచుందురు. ముముక్షువగు పోతన బుభుక్షువులగు కవిసామాన్యులవలె గాక అలౌకికానందసంధానచణమగు మోక్షి లక్ష్మీసామ్రాజ్యవైభవాభిలాషతో కృత దెప్పినాఁడు భక్తకవి శేఖరుల లక్ష్మశుద్ధి ఇట్లేయుండును. తురీయ పురుషార్థకాంక్షయగు మనీషి కీలోకముతో సంబంధ మే ముండును? అట్టివాఁడు కవిత్వమేల వ్రాయవలెను? అట్టివానికి జగద్ధితమే పరమప్రాపణీయమగు వస్తువుగా కన్పించును. వ్యాసుఁడందులకే భాగవతము చేపట్టెను. పోతన యందులకే తదాంధ్రీకరణమునకు పూనుకొనెను. తాము తరించి పరులను తరింపఁజేయవలెనని కదా అభియుక్తోక్తి! తాము తరింపవలె నన్నను, పరులను తరింపఁజేయవలెనన్నను హరికథా గానముకంటె సతిరిక్తమగు మార్గము లేకుండుటచే పోతన కూడ ఆ మార్గమే యనుసరించినాఁడు. తొలి పద్యములోనే పోతన కావ్యార్థసూచనమును గావించినాఁడు. అనందాంగనాడింభకుని కొరకై తాను నందాంగనా డింభకుని (శ్రీకృష్ణుని) చింఁచునట. లీలామానుష విగ్రహుఁడగు నాకృష్ణుఁడె సమస్త కల్యాణ గుణార్ణవుఁడగు శ్రీమన్నృహవిషువు. లోక రక్షణార్థమై దశావతారము లెత్తినాఁడు. భక్తజనుల నెల్లర ననురక్తుఁడై ప్రోచినాఁడు. దుష్టదానవమారణకారకుఁడైనాఁడు. విలాసమాతముగ జగముల సృజించినాఁడు. యశోదపట్టియై ముద్దులుమూటుగట్టినాఁడు. ఈ చేతలన్నింటితో భాగవతకథా సర్వస్వమ సృష్టమయినది

! విపంవిధకావ్యకథావస్తునిర్దేశము ఇతర కావ్యసామాన్యము మనము సకృత్తుగా చూడఁగలము. ఈ పద్యమందలి బిందుక భకార పునరావృత్తిచే నందమగు సంత్యానుప్రసాసమును ప్రయోగించి తాను సాగించు రచనలో నర్థముతో పాటుగా శబ్దమున కీనున్న భాస్యమునుగూడ నూచించినాఁడు. పోతనామాత్యుఁడు తన భాగవతంలో భక్తిశృంగారకమనీయవిన్యాసములకు సముచితధ్వని ప్రధానభంగిమలను మేళవించి సంగీతసాహిత్యముల నేకోన్ముఖముగ నాఁడు.

గుణచింతనమున కర్థము పనికివచ్చును. గుణకీర్తనమునకు ము పనికివచ్చును. శబ్దము శరీరమువంటిది. అర్థము ప్రాణము వంటిది. శరీరము లేనిదే ప్రాణము లేదు. ప్రాణము లేనిదే శరీరండుదు. ఇట్టి శబ్దార్థముల యన్యోన్య సంబంధమును కవికుల తిలకగు కాళిదాసు తన రఘువంశకావ్య ప్రారంభమున—

“వాగ్ధావివ సంపృక్తౌ వాగర్థప్రతిపత్తయే।

జగతః పితరౌ వందే పార్వతీ పరమేశ్వరౌ॥” (రఘు. 1-1)

పల్లోక రూపమున మనోహరముగ చెప్పియున్నాఁడు. అక్షర రమ్యులైనాదికవి నన్నయ వలెనే భక్తకవినత్తముఁడగు పోతనన్నయ భాగవతమును శబ్దమాధురీధురీణముగ రచించి అంధకవితాకేదారలఁబండించి ధన్యుఁడయ్యెను.

ఇట్లు పోతనామాత్యుఁడు అద్వైతభావబంధురమైన భక్తిరసప్రధాన కవితామాధురీమనోజ్ఞమగు భాగవత గ్రంథమును సంప్రసాదంతర విరోధాభావముగ రచించి అంధ్రప్రదేశ్ పాఠకమహాజనులకు నుకపెట్టి తాను తరించి ఎల్లఱును తరింప చేసినాఁడు.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతము

భక్తి శృంగారములు

2. పోతన జీవితచరిత్ర

1. పోతన వంశము :

ఆంధ్రభాషాసందనోద్ధానవనమును అనేకాదు కవిశిల్పజులు మొల్లముగ పెంచి పోషించినారు. అందు నన్నయనుండి నేటి వఱకు ఎందఱో మహాకవులు శిష్యాచారపరాయణులై, ధర్మనిర్మలమార్గావలంబులై జాతికి నీతి గరపుచు వారి వారి జన్మలు సార్థకము గావించుకొనినారు. అదేమి పాపమోగాని అట్టి ధన్యజీవుల కాలాదికమును గూర్చియు, వంశాదికమును గూర్చియు సమగ్ర సమాచారము మన కీనాటికిని లభ్యము కాలేదు. నిన్న మొన్నటి కవులను గుఱించి కూడ మనకీనాడు చీకటి పయనమే. ఆంధ్రకవుల చరిత్ర, ఆంధ్రదేశ చరిత్ర ఈనాటికిని అసమగ్రముగ, స్పష్టాస్పష్టముగ నుండుట మన దురదృష్టమని చెప్పక తప్పదు. దీనికి ప్రధానముగా రెండు కారణములు. ప్రాచీనకాలము నుండియు మనకవిపండితులలో చరిత్రకారులు లేకుండుట. కవులు కావ్యములలో తమ్ము గూర్చియు, తమ కాలమును గూర్చియు విశేషములను అవతారికలలో నైనను వివరముగా తెలియజేయకుండుట. ఈనాడు ఎంతటివారు సిగతల్లు పట్టినను ఆలోటు తీర్చుట కవకాశము లేదయ్యెను. అయినను ఆధునికాంధ్ర విమర్శకు లాలోటు తీర్చుటకు యథాశక్తిగా ప్రయత్నము గావించుచున్నారు. ఏతదుస్సుఖముగా వీరుగావించు ప్రయత్నము బహుభాషాప్రశంసనీయము.

నన్నయాది కవులెవ్వరును తమ కాలమును గూర్చి కావ్యము లలో నుటంకించలేదు. బమ్మెల పోతరాజు కూడ తన కాలమును, నివాసమును స్వీయగ్రంథములందెందును పేర్కొనలేదు. కాని పీఠ భద్ర విజయమునందును, భాగవతము నందును పోతన వంశ చరిత్ర స్థూలముగ ప్రకటింపబడియున్నది. అందును భాగవతము నందలి వంశవృక్షము సంగ్రహముగ నున్నది. ఆ పద్యములను బట్టి పోతన వంశీయులు కౌండిన్యసగోత్రులనియు, అపస్తంబసూత్రులనియు తెలియుచున్నది. భాగవతాశ్వాసాంత గద్యాలలో పోతన తనకమాత్య శబ్దము ప్రయోగించుకొనుటచే వారు నియోగి బ్రాహ్మణులని తెలియు చున్నది. పోతన్న లక్కమాంబాకేసన్నలను పుణ్యదంపతుల పూజా ఫలము. కేసన 'శివతత్త్వ మనోరథ కౌతుకోన్నతుః' డని పీఠభద్ర విజయము వలనను "శైవ శాస్త్రమతము గనిన వాఁడు" అని ఆంధ్ర మహాభాగవతము వలనను తెలియుచున్నది. (1-22) పోతన తల్లి లక్కమాంబ తనయుని భక్త సత్తమునిగ తీర్చిదిద్దిన పవిత్ర చరిత్రురాలు. సదాశివసేవా హేవాకముతో, దానదయాబహుమానపరతంత్రబుద్ధితో నాదర్శప్రాయమగు జీవితము గడిపి నన్నుతికెక్కిన ధన్యురాలు. 'మానిసులీడుగారు' (ఆం. మ. భాగ. 1-24) అన్న ఎత్తుగడతో లక్కమాంబ నిష్ఠాగరిష్ఠత్వమును, తల్లియెడల తనయుని భక్తిప్రపత్తు లును చక్కగా సూచింపఁబడినవి. అతల్లి ఈతనయుని ధీచాతురితో తురీయపురుషార్థరతునిగ, ఈశ్వరసేవాతాత్పర్యధుర్యునిగ, దీన మానవ సముద్ధరణదీక్షాదక్షునిగ తీర్చిదిద్దినదని ధ్వనిపూర్వకముగ చెప్పక చెప్పినాఁడు. అంతకు పూర్వము కవులెవ్వరు తల్లల గూర్చి చెప్ప లేదు. తండ్రిని గూర్చి చెప్పుటే ఆచారమైన కాలములో మాతృ మూర్తిని గూర్చి పోతన ప్రత్యేకముగా వక్కాంఠించుటలో ఆయన అవలంబించిన స్వాతంత్ర్యము మాతృభక్తిపరాయణత్వము ద్యోతమాన మగుచున్నది.

పోతన యన్న తిప్పన. 'ఈశ్వర సేవాకాముఁ'డని భాగవతమును బట్టియే తెలియుచున్నది. (1-25) కృత్యాది వచన మందలి 'మహేశ్వరధ్యానంబు చేసి,' అను మాటలను బట్టి పోతన కూడ పరమ మహేశ్వరాచారనంపన్నుడనియే తెల్ల సుగుచున్నది. (ఆం. మ. భాగ. 1-13) అంతవఱకు పోతన వంశస్తులందరు శైవాచారపరాయణులే. పోతన శివకేశవాభేదము తు చ. శివకృండ పాటించినవాఁడు కావుననే ఆయనకు మహేశ్వరధ్యానము వలన శ్రీరామచంద్రసాక్షాత్కారము దక్కినది. తుదకుకృష్ణాంకితముగా భాగవతకృతి నావిష్కరించినాఁడు. ఇట్లు చూడ శివకేశవ భేదముగాని, హరిహరమూర్త్యంతరభేదపరిగణనప్రీతిగాని యాతనికి లవలేశము లేదని నిరూపితమగుచున్నది.

పోతనకు మల్లన యను కుమారుఁడుండినట్లు లోకప్రతీతి గలదు. కాని దీనికి గ్రంథస్థాదారము లేవియు లభ్యమగుట లేదు. 'దాక్షాయణీ పరిణయ' ప్రబంధ కర్తలైన కేసన-మల్లనలు పూర్వకవి స్తుతిలో బమ్మెఱ పోతనార్యుని స్తుతింపుచు నాతఁడు తమ తాతయని పేర్కొనియున్నారు. కేసన-మల్లనలు తమ తండ్రి ప్రౌఢసరస్వతి యనియు ఆ ప్రౌఢసరస్వతి పోతన కుమారుఁడనియు తమ గ్రంథమున తెల్పియున్నారు. 'ఒడయనంబి విలాస'మను గ్రంథము వలన ప్రౌఢసరస్వతి యను బిగుడు గలవాఁడు కేసన యని తెలియుచున్నది. వితత్రస్పృహసరస్వతీ బిగుదాంకితుడగు కేసన, పోతన పుత్రుఁడ తెలియుచున్నది. ఈ కేసన అప్పలమ్మ యందు కేసన్నను, ఎల్లమ్మన ద్వితీయ కళత్రమగు వీరాంబ యందు మల్లనను గాంచెను. ఎల్లమ్మ అజ్జరపు పేరయలింగమున కిచ్చి వివాహము గావించెను.

భాగవతము, వీరభద్రవిజయము, దాక్షాయణీ పరిణయము, ఒడయనంబి విలాసము నను గ్రంథము లాధారములు.

పోతన వంశపృక్ష మీ క్రిందివిధముగా పట్టికాయాపములోఁజూప వచ్చును.

కొండిన్యన గోత్రము — అపస్తంబ నూత్రము

బమ్మెఱ మల్లన్న

భీమన

అన్నయ (భార్య గౌరమ)

సోమన (భార్య మల్లమ)

రేచన అన్నయ ఎల్లన అయ్యలపెగ్గడ మాదయనాగడు
(భార్య మాచమ)

కేసన మాధవుడు ఇమ్మడి నాగయ్య

(భార్య లక్కమాంబ)

తిప్పన పోతన (భాగవత కర్త)
కేసన (ప్రౌఢసరస్వతి బిరుదాంకితుడు)

భార్య భార్య
అప్పలమ్మ వీరాంబ

కుమారుడు కుమార్తె మల్లన
కేసన ఎల్లమ (అజ్జరపు పేరయలింగ కవిభార్య)

మనకు లభ్యమగు చారిత్రికాధారములను బట్టి పోతన పంశము భీమన నుండి, కేసన వఱకు నీవిధముగా విస్తరిల్లినది. కాని వారిని గూర్చిన వివరము లేవియు మనకీనాడు తెలియుట లేదు.

II. పోతన నివాసము :

శ్రీకృష్ణుని వినియుండని యాంధ్రుడుండిన నుండ వచ్చును గాని పోతన నెఱుంగని యాంధ్రుడు లేడని చెప్పవచ్చును. ఆయన కవితారసప్రసూనసౌరభము సకలజనమనస్సమ్మోహనమైనది. పూవెచ్చుట పుట్టిన దన్నది ప్రశ్నకాదు. సౌరభమును బట్టియే పుష్ప గౌరవ మేర్పడును కాని పుట్టిన ప్రదేశమును బట్టికాదు గదా! పోతన యెచ్చుట పుట్టిన నతఃకాంధ్రు లందఱికి చెందిన కవితామకరందమనోజ్ఞ మందారము.

పోతన బమ్మెఱ గ్రామస్థుడై పిదప నోరుగల్లు నివాసియై యుండెనని విమర్శకులు పెక్కురు సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు. ఓరుగల్లు పట్టణము కాకతిరాజధానియగు నేకశిలా నగరమే. 'ఓరుగల్లు' అను తెనుఁగు పదము సంస్కృతీకరింపబడి 'ఏకశిలానగర'మైనది. శబ్ద పుష్పత్పత్తి చేతనేకాక కవిప్రయోగ బాహుళ్యము చేతకూడ నీ 'ఓరుగల్లు ఏకశిలానగర మగుచున్నది. పోతనకు కొంచెము ముందు వెలువడిన 'క్రీడాభిరామము'(54)లో—

“మంచన వింటివో వినవో మన్మథుడేక శిలాపురంబులో....

అని ఏకశిలాపురమును ప్రస్తావించి, తదనంతర ప్రాతఃకాల వర్ణనలో—

“ఓరుగల్లు పురంబు సౌధములపై నొప్పారెడిన్ జూచితే....” (64)

అని ఏకశిలానగరమునే ఓరుగల్లుగా వక్కాణించి మనకు సందేహము లేకుండునట్లు చెప్పి ఉదేవిధముగా కొంతవి గోపరాజు రచించిన

'సంపదాంశము' (8-196) యందు కూడ నిరూపితమయ్యెను.

ఉ. “అకడ నీతిశాస్త్ర విదుడై గురుపీఞ్జొని యేగ వేడ్కతోఁ
గాకిత మూలశక్తి గనిగా నొనరించిన పైడిచట్టు నా
నేకశిలాభిధానమున నెన్నిక కెక్కి ధరిత్రిలోన నే
పోకలఁబోని యట్టి సిరిపుట్టిన యింటికి నోరుగంటికిన్”

ఓరుగల్లును, బమ్మెలయను గ్రామము నితఃపూర్వము నిజాము రాష్ట్రమునకు చెంది, ఈనాడు తెలంగాణ మందున్నది. పోతన వంశ మూల పురుషులు మొదట బమ్మెల గ్రామ వాస్తవ్యులనియు, పిదప తమ తమ యభీష్టముల ననుసరించి బుద్ధిబలమును ప్రదర్శించి కాకతిరాజుల రాజధాని యగు నోరుగంటికి, దాని పరిసరప్రాంతములకు వలస వచ్చి స్థిరపడిరనియు వారే బమ్మెల వారుగా ప్రఖ్యాతి వహించి రనియు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును.

విద్వాన్ ఖండవల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి వ్రాసిన ‘భక్త పోతన’యను విమర్శగ్రంథమున “వికశిలానగరమనునది కడప మండలములోని ‘ఒంటిమిట్ట’ కాద”ని నిశ్చయించిరి. (పుట-5) పోతన కూడ బమ్మెల గ్రామములోనే పుట్టి యచట కొంత కాలమున్నట్లు కూడ నిదర్శనములు కనబడుచున్నవి పోతన కృతినందఁడలఁచిన సింగభూపతి కూడ పోతనతోపాటు ఓరుగంటి ప్రాంతనివాసియే. భాగవత శిథిలభాగపూరణము గావించిన వెలిగందల సారయాదులు కూడ ఓరుగంటి ప్రాంత నివాసులై దగ్గరలోనున్న పోతన్నకు శిష్యులైరి. పోతన సగోత్రకులగు బమ్మెల వారిష్టజికిని ఓరుగంటి ప్రాంతమున నున్నారు. బమ్మెల గ్రామములో ‘పోతరాజుగద్దె’యని నాల్గరాళ్లు పాతిన స్థలమందలి యొకశిలను పోతరాజుని వ్యవహరించుచు, శుభ సమయములలో నాశిలను నేటికిని పూజించుచున్నారు.

పోతన భాగవతరచనాకాలము నాటికి ఏకశిలా నగరవాసి. ఏకశిలానగర మనగా 'ఓరుగల్లు'లేక వరంగల్లు. ఈయోరుగల్లు కాకతి రాజుల రాజధానియగు ఏకశిలానగరమే, ఓరుగల్లునకు అసతి దూరమందలి బమ్మెల గ్రామము పోతన జన్మస్థానము, పోతన వంశస్థులు ఆ బమ్మెల గ్రామ నామమునే గృహనామముగా స్వీకరించియుండెరి, ఏతన్నియోగి బ్రాహ్మణ కుటుంబులు బమ్మెల గ్రామము నుండి వలసవచ్చి ఓరుగంటిపురమున, తత్పరినర గ్రామములందును స్థిరపడియుండెరి అని మనము సిద్ధాంతీకరించుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. ఈ వాదమునకు వినుకొండ వల్లభామాత్య కృతమగు క్రీడాభిరామమును, సింహాసన ద్వాత్రింశికయును ప్రోద్బలకముగ నుండుటయేగాక శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులుగారు, కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు, చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు, శేషాద్రిరమణకవులు, కొమ్మజు వెంకటలక్ష్మణరావుగారు సమగ్ర పరిశీలనము గావించి బహుజన సమ్మతముగా స్వీకరించి యున్నారు.

III. పోతన కాలము :

పోతన యీ కాలము వాడని యిదమిత్తముగా నిరూపించుటకు తగిన సాక్ష్యాధారములు శాసనస్థములుగాని, శాసనేతరములుగాని ఇంత పఱకు లభింపకుండుట మన దురదృష్టము. అంతకు ముందు ఆంధ్రదేశము, ఆంధ్రతేజము కూడ కలసి మెలసి, పొంది పొసగి ఆవిభాజ్యమై కాకతీయ సామ్రాజ్యముగా విరాజిల్లినను, అతర్కిత హుళురుష్క నిష్కారణ దండయాత్రాఫలితముగ ముక్క చెక్కలై కకావికలైనది. రాజకీయస్థైర్యము లోపించిన జాతి జీవన మూహించుటకే దుర్లభముగా నుండెను. అందును తురుష్కదండయాత్రలకు లొనైన దేశము మిక్కిలి బీభత్సముగా, నిస్తేజముగా నుండెను. అనాటి యాంధ్రదేశము ముక్క చెక్కలై యెక్కడికక్కడి కొక్కొక్క సామంతుని పరిపాలనములో నుక్కిరిబిక్కిరి యగుచుండెను. అరోజులలో బమ్మెల గ్రామమందు పోతన సముద్భవించెను. ఆయన కాలనిర్ణయము స్థూలముగానైనను చేయగలుగుటకు మన కీక్రింది యాధారములు పనికి చుచ్చుచున్నవి.

1. పోతన శ్రీనాథునకు సమకాలికుడు :

పోతన శ్రీనాథుని సమకాలికుడనియు, నాయన బావమఱిది యనియు వీరిరువురికి బాంధవ్యకారణముగ రాకపోకలు సాగుచుండె ననియు కట్టుకథలు కట్టులుకట్టులుగా ప్రచారములో నున్నవి. ఆకథలు సాహితీ విమర్శకులెల్లగు నుదాహరించినవే. పోతన నిరాడంబరజీవ నము నాక్షేపించినవారిలో శ్రీనాథుడు ప్రథముడని యాగాథల తాత్పర్యము. శ్రీనాథుని కాలము క్రీస్తుశకము (1380—1460) మధ్య కాలమని విమర్శకులు నిరూపించియున్నారు. (చాటుపద్యమణి మంజరి—పుట 115) ఆయన కీయన సమకాలికుడైనచో సుమారు పోతన కాలము కూడ నిదే కావలసివచ్చును. కాని యీ బావమఱిది వాదము కల్పితము, నిరాధారమని చెప్పకతప్పదు. పోతన శ్రీనాథుని కాని, శ్రీనాథుడు పోతననుకాని తమతమ కృతులలో ప్రస్తావించి యుండలేదు. అంతేకాక శ్రీనాథుడు పాకనాటినియోగి. పోతన యారువేలనియోగి. అకాలమునందు అరువేలనియోగులకు పాకనాటి నియోగులకు పిల్లల నిచ్చివుచ్చుకొనునంతటి సాంగత్యములేదు. మఱియు శ్రీనాథుడు కాలృట్టణము వాడు. పోతన తెలంగాణము వాడు. వీరిరువురికి ప్రాదేశికముగా సాన్నిహిత్యమేనియులేదు. రాక పోకల సాకర్యము లేమాత్రము లేని యారోజులలో నంతదూరముగా పిల్లల నిచ్చివుచ్చుకొను నాచారము లేదనియే చెప్పవచ్చును. మఱియు శ్రీనాథుని బావమఱిదినని చెప్పుకొన్న దగ్గుపల్లి దుగ్గన పోతనను గూర్చి యుటంకింపలేదు. పోతన శ్రీనాథునికి వాస్తవముగా బావ మఱిది యైనచో నుటంకింప కుండునా! అట్లే కేసన-మల్లనలు తమ 'దాక్షాయణి పరిణయము'లో పోతన పౌత్రులమని చెప్పుకొనిరేగాని శ్రీనాథుని గూర్చి వారును పేర్కొనలేదు. సంబంధమున్నచో నంతటి వానిని పేర్కొనకుండుట ఆచారము కాదు. అందుచే పోతన శ్రీనాథు

నికి బావమఱిది యన్న వాదము నిర్వేతుకము, కేవల కల్పనాజల్పితమని నిర్వివాదముగా కొట్టిపాటువేయవచ్చును.

2. భోగినీదండకము — సర్వజ్ఞసింగభూపతి :

పోతన చిన్ననాటి కృత్యుడు భోగినీదండకమునకు కృతిపతి సర్వజ్ఞసింగభూపతి. ఈ సర్వజ్ఞసింగన క్రీ. శ. 1430-1475 మధ్య కాలమున పరిపాలించినవాడని శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు నిర్ణయించియున్నారు. (ఆం. మ. భాగ ఉప. పుట 17) సింగభూపతి ప్రేరణపై పోతన తన చిన్ననాట నీకృతి రచించి యుండును. ఇందు సింగభూపతి కృతిభర్తయే గాక, కథానాయకుడు కూడ కథానాయక సింగభూపతి శేష్య. ఆమె సింగభూపతిని చూచి మఱులుగొని తనతల్లి నాతని వద్దకు దూతికగా పంపించి, యాతని సొమ్ముఖ్యముతో బాటు, గజారోహణాదికములగు గౌరవలాంఛనములు స్వీకరించుట ఇందలి యితీవృత్తము. పోతనవంటి పరమనైష్ఠికుడిట్టి వారకాంతాకథాకథనము గావించునా యని యనుమానించువారు లేకపోలేదు. కాని యోపనారంభమందు వయసు పరవళ్లుదొక్కి యువకవి యేషం విధమగు నితీవృత్తము స్వీకరించి యుండవచ్చుననుకొనుటలో ననౌచిత్య మేమియులేదు.

సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు సాహితీసమరాంగణముల సంగడి కాడు సాహితీసాన్నిహిత్యము అవక్రపరాక్రమము పారంపర్యముగా సంక్రమించినవాడు. భోగినీదండకములో నీతనిని గూర్చి పోతన కుమారాన్న పోతావనీనాథసూచించినట్లు, పోతమాంబాలనద్గర్భసంజాతుడనియు, రావుసింగక్షమానాథపౌత్రుడనియు, నమీచిన రేచర్ల గోత్రాంబుజాతత్వమిత్రుడనియు పదించదిగా వర్ణించియున్నాడు.

ఈవంశమందు సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితు లిద్దరు గలారు. వీరిలో మొదటి సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడన్నమాంబ కుమారుడు. ఇతడు

రసార్ణవనుధాకర గ్రంథకర్త. అది సంస్కృత లక్షణ గ్రంథము. పండితు లందలి రసాచితి కౌదలలూచి మెచ్చిరని ప్రతీతి. ఇంక రెండవ సర్వజ్ఞ భీషదాంకితుడగు రాపుసింగభూపాలుడే మన భోగినీదండక కృతి భర్త. ఈతడు పోచమాంబా కుమారుడు. కవిసార్వభౌముడగు శ్రీనాథుడు ఈతనిని దర్శించి ప్రస్తుతించెను. అదియునుగాక యీ సర్వజ్ఞసింగని గూర్చి శ్రీనాథుడు కూర్చిన చాటువు నేటికిని జన వ్యవహారములో గాటముగా నాటియున్నది.

క. “సర్వజ్ఞ నామధేయము

శశ్వనకే రాపుసింగజనపాలునకే

యుద్విం జెల్లును తక్కురు

సర్వజ్ఞుండనుట కుక్క సామజమనుటే”

(చాటుపద్యమణిమంజరి-పుట 117)

ఇంతకును మన పోతన తన పాతికేంద్ర వయసులో భోగినీ దండకము విరచించి సర్వజ్ఞసింగభూపతికి కృతియిచ్చియుండుననియు, పోతన రచనా ప్రారంభము పద్మద్వయ శతాబ్ది యుత్తరార్థమునకు చెందినదియు, పోతన యౌవనము శ్రీనాథుని యవసానకాలమున కించుమించుగా సంవదించి యుండుననియు అనుశ్రుతముగా శ్రీనాథుని గూర్చి పోతన వినియుండుననియు, పీఠభయులకు సంబంధబాంధవ్యములు లేవనియు మనమీనందర్భములో సిద్ధాంతీకరించుకొనవచ్చును. ఏయాధారము నుండియేనియు మనము స్థూలారంభతీ న్యాయమున పోతన కాలమునకు పయనించవలసిన వారమే కాని నేరుగా జోరబడు నవకాశము లేకమును గానరాదు. అట్టిచో పాతిక ముప్పది సంవత్సరము లించుమించుగా మనము గమ్యస్థానము చేరుకొనగలము.

కేసన, మల్లనలు-తాక్షాయణీ పరిణయము :

పోతన పొత్తులగు కేసన, మల్లనలచే రచింపబడిన 'వాఙ్మయణి పరిణయ' కావ్యము ఈకాల నిర్ణయమున కుపస్కారక మగు భూమిక యైనది. వాఙ్మయణిపరిణయ కృతిపతి గురుజాల చినమల్ల సోమయాజి. ఇతనికి నాల్గవతరమువాడగు పేరయమంత్రీకి పోడూరి పెద రామామాత్యుడు ఈకృతియొక్క 80 సంవత్సరముల క్రిందటి ప్రతిని విమర్శించి మఱొక క్రొత్తప్రతిని వ్రాసి యిచ్చెను. అక్రొత్తప్రతి ధాత నామ సంవత్సర అశ్వయుజ బహుళ దశమి సోమవారము షాడు వ్రాసియిచ్చినట్లు అందలి పద్యమొకటి మనకు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.³ దానికి సరియగు తేది క్రీ. శ. 18-10-1756.

3 సీ॥ ధాతాశ్వయుజ కృష్ణదశమిఁ దువారంబు, వరకు వాఙ్మయణి
పరిణయంబు
తత్కృతి నాభుడై తనరిన గురుజాల, చినమల్ల సోమయాజికి
తనూజుఁ
డగులింగ ఘనసుతుడైనట్టి యజ్ఞసత్ప్రభునకు తనయుఁడౌ
పార్వతీశ్వ
రునకు తిమ్మమకు పుత్రుఁడయి షోడశమహా, దానముల్ సప్త
సంతానములును

తే॥ చేసి వంశవర్ధనుఁడయి సిరుల వెలయు
పేర మంత్రీశ్వరు నకు పోడూరి పెద్ద
రాముఁడెనుబది సంవత్సరముల నాటి
ప్రతి విమర్శించి వ్రాసిచ్చె పక్షమునకు.

ఆనాటినుండి మనము (31+3=6) ఆఱు తరములు వెనుకకు లెక్కకట్టుకొని పోయినచో మనకు పోతన కాలము తేటతెల్లమగును. తరమునకు సుమారు 30 సంవత్సరము లనుకొని వెనుకకు జరిగినచో పోతన

కాలము నుమారు క్రీ. శ. 1450-1500 అగుటకార్యంతరముండదు. చాగంటి శేషయ్యగారి యాంధ్రకవితరంగిణి (పుట 169) ననుసరించి పోతన కాలము క్రీ. శ. 1450-1508/1509 మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ గారు కూడ నీవాదము నంగీకరించితి. (ఆం. మ. భాగ, ఉప. పుట 14) పిమ్మట 'అకాడమీ భాగవత పీఠికాకారులును', (పుట 12) అంధ్ర భాగవతవిమర్శలో (పుట 41) డా॥ ప్రసాదరాయ కులపతిగారును కూడ ఈవాదమునే స్వీకరించియున్నారు.

పైయాధారముల ననుసరించి పోతన కాలము క్రీ. శ. 1425-1500 అని నిర్ధారించుటలో ఎట్టి విప్రతిపత్తి యుండదని నావిశ్వాసము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

3. ఆంధ్రమహాభాగవత పూరణములు

ఆంధ్రసాహిత్యము దేమిచిత్రమో కాని యే యితీహాసమును పరిశీలించినను నది యేక కర్తృకముగా సాగలేదు. ఆంధ్రుల కాదికావ్యముగు మహాభారతమును నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱాపెగడ యను మువ్వరుకవులు విరచించిరి. ఎల్లవిభముల మనకు ప్రమాణ గ్రంథముగు నా మహాభారతమందే మూడుచేతులు అతిలోకమనోజ్ఞ రచనాదశములై శరణాగత తాళిములగు తీర్థమూర్తుల కరకమలములవలె దర్శన, మిచ్చుచుండును. అట్లే రామాయణము కూడ హంశక్కి భాస్కరుఁడొక్కడే యాంధ్రీ కరింపలేకపోయినాడు. దానిని అయ్యలార్యుఁడు, మల్లికార్జునుఁడు, కుమార రుద్ర దేవుఁడు సా య ము ప ట్టి ఆయినదనిపించినారు. ఈనాటి వఱకు భారతమును, రామాయణమును, భాగవతమును కూడ పెక్కురు కవులు మక్కువతో తెనిగించుచునే యున్నారు. కాని జన వ్యవహారములో మాత్రము భారతమనగా కవిశ్రయ భారతమే రామాయణమనగా భాస్కర రామాయణమే, భాగవతమనగా బమ్మెల పోతన భాగవతమే. మిగిలినవికావు కాలేవు.

భాగవతమును ప్రధానముగా పోతన యాంధ్రీకరించినాడు. ఇందు పంఢమ స్కంధమును జొప్పరాజు గంగన, షష్ఠస్కంధమును ఏర్పూరి సింగన ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను వెలిగిందల నారయ తెనిగించినారు. మఱియు కొన్ని శిథిలభాగములను కూడ నారయ పూరించియున్నాడు. ఈ విధముగా భాగవతము కూడ నాలుగు చేతుల మీదుగా నడచినదే. మొత్తము మీద ప్రధానములగు

ములు ఈమూకును అనేక కర్తృకములుగానే నడచినవి. కారణములేవైనను
 తి మీదుగా సాగు నదృష్టము వీని కల్పలేదు.

అనేక కర్తృకములుగా నడచిన గ్రంథములకు నేటి కాలములోకూడ పెక్కు
 రణములు చూపించవచ్చును. అందు ప్రముఖముగా పేర్కొనదగినది
 పతివేంకటకవి విరచితమగు దేవేభాగవతము. ఇతతములైన యితిహాసముల
 పి భాగవతము కూడబృహద్గ్రంథమే. రచనా ప్రణాళిక సిద్ధపఱచు కొన్నప్పుడే
 శాస్త్రిగారు, వెంకటశాస్త్రిగారు నేతాభిప్రాయాలై చివరి నాల్గుస్కంధములు
 పుటకు వారి సహాధ్యాయులను, శిష్యులను పోత్సహించి వారిచే రచింపించిరి.
 పు అది తిరుపతివేంకటేశ్వరముగానే ప్రకటింపబడినది. ఇందు మూలముగా
 సారాంశమేమనగా బృహద్గ్రంథముల ననేకకర్తృకములుగా కొనసాగించుట
 కాదు. మీదుమిక్కిలి అది సులభ మార్గము. అట్లు చేయుట వలన రచన
 బద్ధమై, సుసాధ్యమగును. ఈ దృష్టితోడనే పూర్వమనేకములగు నితిహాసములు
 యడినవి. ముద్రితమైన బమ్మెల పోతన భాగవతము కూడ సుసూరు తొమ్మిది
 శ్లోపద్యములు గల మహాగ్రంథము.

ఆ గ్రంథమునందు మొదటి నాలుగు స్కంధములను, సప్తమ స్తంధము
 షమ స్కంధము వఱకు గల నాల్గుస్కంధములును పోతన యాంక్షికరించి
 పు.

అపు డయిదానిస్కంధములను గంగన, సింగనల కాతడే యిచ్చి తెనుగు
 ప్రోత్సహించి యుండును. ఏడవ స్కంధము నుండి రచన వివిధకథానుధా
 మై శ్రద్ధగా తీర్చిదిద్దవలసిన దయ్యెను. అందులకే అయిదాని స్తంధములు
 పన మిత్రులు, సహప్రయత్నముగ గంగన సింగనల కొనంగియిండుననుచు
 పితృముగా నుండును. అంతియకాని పోతన భాగవతమంతయు పూర్తిగా
 కరుణాత అయిదాని స్కంధములందు శిథిలములగుటచే గంగన, సింగనలు
 పెట్టిరని సమర్థించుకొనుట సమంజసముకాదు. వారనుసరించిన రచనా

విధానమును నిశితముగా పరిశీలించినచో వారివారి తారతమ్యములు మనకు విశదము కాగలవు.

గంగరాజు పూరణము :

పంచమస్కంధమును చిప్పవామాత్మపుత్రుడగు గంగరాజు తెనిగించిన ట్టాశ్వాసాంతగద్యము బట్టయే మనకు తెలియుచున్నది. మొదటి వాల్మీకి స్తంభముల వలెకాక యీస్కంధము రెండొక్కానములుగా విభజింపబడినది. గంగరాజు తన్ను గూర్చి యిందేమియు చెప్పకొనలేదు. ఈతడు పోతన సహస్రవరుడై ప్రీతిపాత్రుడై యుండనోపును. ఈ రచన మంతయు సుమారు యథామాతృకముగను, శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యాన మార్గానుసారముగను, పోతరాజు కవితాప్రతిబింబమాత్రముగను సాగినది.

అందములు చిందులాడు స్వకపోల కల్పన లందందు లేకపోలేదు. పూర్వ చిత్తి యను నవ్వర మచ్చెకంటి యపూర్వ సౌందర్యమును వర్ణించుచు నాతఁడిట్లు చిత్రించెను -

మ. “పటు తాటంక రథాంగ యుగ్మమునకుం బల్మాలు భీతిల్లుచున్
నటనం బందెకు గొడు మీనములతో నాసన్న నీతాలకో
తక్కుట భృంగావళితో ద్విజావళి లసత్కాంతిన్ విడంబించు మా
లుట కాసారముఁబోలి నెమ్మొగము దా రఁజిల్లు నడకన్నతిన్”

(ఆం. మ. భాగ. 5-38)

తాటంకము లనెడి రథాంగములకు భయపడి కన్నులనెడి గంధుమీలు నటించుచున్నవను నలంకారము (ఉత్పేక్ష) పై పద్యమునందు మిన్నగా నున్నది, ఈ కల్పన అమూలకము.

గంగరాజు భరతోపాఖ్యానమందు కరుణరసమును చక్కగా పోషించెను. భరతుడు లాలించిన హరిణశాబకము పిన్నవాట గావించిన చెయ్యములు స్వభావ

సుందరముగా వర్ణించెను. భరతుని కథయందు అవిరతమగు వ్యభ కిష్కులకు కట్టినట్లు చూపించెను. లేడి పిల్లవలె నల్లికొన్న భరతుడెంద గావించు సందడి పెందిపోషించు దెందమందతి కొందలము చదువరుల నెమ్మడిని దందడిగల్పక మానవు.

సింగరాజు పూరణము :

భాగవత షష్ఠస్కంధము వాంఛీకరించినవాడు ఏహూరి సింగరాజు. ఇతడోరుగల్లు ప్రాంతమగు నేహూరు గ్రామనివాసి ఇతడు గావించిన స్కంధమున అవతారిక, ఆశ్వాసాంత గద్యకూడ మిక్కిలి విపులముగా నున్నవి. అందెచ్చటను షష్ఠస్కంధము ఖిలమైనట్లు చెప్పలేదు. పోతన యాదేశానుసారమే యీ రచన మీతడు గావించియుండును. అవతారికతో నీతను ఇష్టదేవతాప్రార్థనము, స్త్రీష్ట వృత్తాంతము, షష్ఠ్యంత నిర్ధారణముగావించినాడు. భాగవతమును పూరించిన మువ్వరిలో నీలని స్థానము ప్రశస్తమైనది. ఇతని కవిత్వము ధారా భుద్ధి శోభితమై రసోజ్జ్వలనిమ్మగా ప్రవాహసదృశమై యుండును.

సింగరాజునకు గురువు పోతన ఐనచో కవితా గురువు తిక్కన. ఈతడు పోతన వలె హృదయమునకు, తిక్కన వలె బుద్ధికి గూడ సమప్రాధాన్య మొసంగి రచన సాగించియుండెను. శబ్దమునకు పోతన, భావమునకు తిక్కన గురువులుగా స్వీకరించి యీకవి ప్రస్థానము గావించినట్లీతని కవిత్వమే మనకు సాక్ష్యమిచ్చును.

ఇంటి వాకిలి చూచినచో నిండినిహర్చియు నిల్లాలిని గూర్చియుకూడ చెప్ప వచ్చునందురు. అట్లే అవతారిక చూచినచో కావ్యమును కవితా నిష్ఠను కూడ చూచి నట్లే యగును. సింగరాజు గావించిన యవతారిక నిష్టానిష్టలముగా సాగినది. శబ్దములు మిక్కిలి పొడువుగా వాడబడుచు నర్థవంతముగా నడచినది.

ఉ. “ఎమ్మెలు సెప్పనేరి? జగమెన్నగఁబున్నగ రాజకాయకిన్
సొమ్ముగ వాక్య సంపదలు నూటలు చేసినవాని భక్తిలో
నమ్మిన వాని భాగవత నైష్ఠికుడై తగువానిఁజేర్చితో
బమ్మెలపోతరాజుఁ గవి పట్టపురాజుఁ దలంచి మ్రొక్కెదన్.”

(ఆం. మ. భాగ. ౪-12)

పోతరాజును తొలుదొల్ల మొక్కినవాఁడు సింగరాజే. ఎటువంటి లేట
మాటలు పోతనకు పీఠినీపునో అటువంటి లేటమాటల తోడనే యీ పద్యము నీటుగా
సాగుట గమనింపదగ్గది. సుకుమారములు, సుందరములు నగు శబ్దములతో చేయ
బడిన యీ పద్య పరీసూనోపహారము రసమరందసుందరమై యందరారుచున్నది.
సింగన పద్యములు పెక్కులు పోతన వేమోయను భ్రమగల్పుచుండును. ఒక్కొక్క
చేతి కొక్కొక్క వింతయగు నొడుపు సొంతమగుచుండును. పోతన చేతి యొడుపుతో
చొక్కమరు ఫక్కి చక్కగా డక్కగన్న నిక్కపుకవి సింగరాజొక్కఁడే.

సింగరాజు విరచితమగు నవలారిక తిక్కన భారతావతారికవలె నడిచినది.
ఇదిదాని కినుకరణ ప్రాయమై యున్నది. పిమ్మట కిభారీచనమున సింగరాజు కూడ
పోతరాజు వలెనే శ్రీధరీయభ్యాఖ్యానుసారముగా రచన సాగించెను. కాని పోతరాజు
పలె నిబ్బడి ముబ్బడిగా రచన పెంచక కొంచెము క్లుప్తముగావించెను. పోతన వాణిజి
నీలని వాణి మిక్కిలి దగ్గరిఁగ నడిపి కృతార్థుఁడయ్యెను. ఈతఁడు గంగరాజు
కంచెను, నారయ కంచెను మిన్నయగు కవిత్వము చెప్పగలిగినాఁడు. పోతన కవితా
మహోద్యమమున పలుమారులు పరిభ్రమించి తదమందమరందరసాస్వాదనముగావించి
కవితానిష్ఠులైన మహానీయులలో సింగరాజు పాత్ర; స్మరణీయుఁడు.

అజామికోపాభ్యాసమున సింగరాజు వసంతర్తు వర్ణనము గావించెను. అది
పోతన గణేంద్ర మోక్షణ మందలి వసంత వర్ణనమును తలపించుచు సందముగా
నడచినది. సహజ సుందరమగు సింగరాజు కవనముందు శబ్దము లయాచితముగా
నడచివచ్చి పొందిపొసగి పీనులకు విందు సేయును. ఈ వచన మందలి యక్షరములు
గావించు శయ్యానటనముచే నర్థమాతో సంబంధము లేకుండ శబ్దము విన్నంతనే
మనస్సులు పల్లవించి, కోతకేంచి, తునుమించి, ఫలించును.

సింగరాజు అతవోకగా పద్యము చెప్పుటలో దిట్ట. తేట లెనుఁగు మాటలతో ఆతఁడు గావింప రచనము పోతరాజు రచనమా అని భ్రమకొల్పుపండును. పోతన ప్రభావముచే సింగన నోటి నుండి జాలువారిన ఈ పద్యము చూడుడు.

క. “నాకును సుఖము పుట్టె
 క్షోభతోఁ గాని తర్రలొక్కట సేసె
 రైక విమోహంతోడం
 గాకుండ నొనర్చుమయ్య ! కంటదళా !” (అం. మ. భాగ. 8-40)

దీనికొత్తబంటియగు పోతన పద్యమిది -

క. “సీపాదకమల సేవయు
 సీపాదార్పకుఁతోడి నెయ్యమును నితాం
 తాపార హత దయయును
 దాపస మంచార ! నాకు దయ సేయఁగదే !”

(అం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1269)

పోతన పద్యములు కొన్ని సాహితీ ప్రിയుల మానసముల కొల్లగొట్టి యెల్ల వేళల రసవీరిండుపు హృద్దు పట్టుకొనియుండును. ఆంధ్రమున పద్య నిర్మాణములో నాయన చూపించిన కౌశలము మిక్కిలి ప్రశంసాపాత్రమైనది. సింగరాజుబ్బి పద్యములు కొల్లలుగా పుక్కిటబట్టి యానందించెను. అప్రయత్నముగా వానిచాయలలో తన పద్యములు హృద్యములై నడక సాగించెను.

సింగరాయ అంబుగా నాంధ్రీకరించి కృతార్థుడైనాడు. నెరసులేటి కొనుచు రంధ్రాస్పేషణము సేయువారికి నెరసులే కన్పించును. భక్తి విసముగ్రహగు హనుమంతుని జూచి కోతీయని పరిహాసము గావించిన నక్తింబరార్థకుల గతి సి రంధ్రాస్పేషణ చక్రవర్తుల యూహాపోహలు పట్టించుకొనుట బాధివ్యమకాదు. రస ప్రబుద్ధులెల్లంగ నీతివిత్తముల మొత్తములకు హారతులెత్తు నీకవిసత్తముని ప్రస్తు తించుట మన కసీనపు కరి వ్యము.

౩ పూరణము :

భాగవతమును పూరించినవారిలో వెలిగండల వారయ ముఖ్యముగా దగినవాడు, ఈతడు పోతనకు సమకాలినుడు, శిష్యుడు కూడనై భాగవతాంధీకరణముతో నతినన్నిహితముగా ముడిపడి యున్నవాడు. కాదశ, ద్వాదశ స్కంధములను స్వీయ కర్తృకములుగా నిర్వహించినాడు. తనామాయని ప్రియశిష్యుడనని ఆశ్వాసాంత గద్యలలో పేర్కొని యున్నాడు. ఏకాదశ, ద్వాదశస్కంధ విరచనమే గాక, దశమస్కంధోత్తర చండును, ఇతర స్కంధములందును, శిథిలములయిన భాగముల నీతడే సని చెప్పుచుందురు. శిథిలములయిన ఏయే భాగముల నీతడు సమర్పించెనో సుగా చెప్పుటకు విలసిన సామ్యధారములు మనకీనాడు లభించుటలేదు. పూరించిన శిథిల భాగములు పోతనకైలి ననుసరించి పూరించి యుండుటచే యము లివియని ఏకాదశించుట దుష్కరమైనపని. ఏయే భాగములు శిథిల గ్రంథమున కొంత శిథిలమైనట్లు తదనంతర కర్తృకములైన గ్రంథ స్థాధారముల నకు తెలియుచున్నది. అందు వారయ పూరించిన భాగములు కనిపెట్టుట లభించుట లేదు.

అంతవరకెందులకు ? దెబ్బదేండ్ల క్రితము తిరుపతివేంకటకవులలో గు శ్రీ దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రిగారు పాండవవిజయము అను నాటకము కాకినాడ సరస్వతి పత్రికలో తిరుపతివేంకటేశ్వరులుగా ప్రకటించిరి. కాంచున సచి నాటకమును పెంచి "పాండవోత్సాహము", "పాండవ " అను రెండు నాటకములుగా విభజించి ప్రకటించిరి. ఆ పెంచిన పో గాని మరేయితర గ్రంథములలోగాని వారుభయుల రచనము వింగడించుట దుస్సాధ్యమైయున్నది. ఈనాటికిని వారి సహృదయులలో, శిష్యులలో సజీవులై యుండియు కూడ ఎవరీయే రచనలు గావించిరో చెప్పకున్నారు. తము నప్పు యంత్రము మన దేశమునకు వచ్చిన తరువాత మన కనుల పో జరిగిన విషయము. ఈనాటికి సంబంధించిన రహస్యములు ఎన్నియొక్కక యాతన పెట్టుచుండగా సుమారు ఐదువందలెండ్ల క్రితము సంభవించిన లిత్యమునకు కారణములను, సమాధానములను తిలకించుకొనవలసినదే కాని పగినది కాదు.

నారయ ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను మిక్కిలి విలక్షణముగా పూరించెను, ఇతని రచన యథామాతృకముగా సాగలేదు. పయిగా మిక్కిలి సంగ్రహముగా నడచినది. అదియును నిశితముగా పరిశీలించినచో మనోహరముగ సాగలేదు. అట్లని యీశనికి పద్యరచన సుష్ఠుగా పట్టుబడలేదని నిర్ధారించునూ భాగవతము నందు ఈతడు వ్రేలుపెట్టిన ఘట్టము లన్నింటికి అదియే గతి పట్టవలసి వచ్చుచున్నది. భాగవతమున రసహీనులగు తావులన్నియు నీతనియెనిగి నింద మోపుట కూడ పాడిగాదు. ఒక చేతిమీదనే నడచిన గ్రంథము లన్నింటిలోను ఒకచోట సకనముగ నడచుట మరొకచోట నీరసముగ నడచుట గమనించుచునే యున్నాము. శ్రీకారము నుండి మంగళం మహల్ వరకు ఒకేటాకీని నడచిన మహాగ్రంథములందు కూడ ఈ సందర్భములు చూపించ వచ్చును.

నారయ శిథిలభాగ పూరణములు మిక్కిలి నిష్ఠతో గావించి యుండును. ప్రియ శిష్యునిగా తన కర్తవ్యమును గుర్రెఱింగి గురుభక్తి తత్పరుడై ఆతడు పెద్ద శిథిలభాగములను జాగరూకుడై పూరించియుండును. అట్లు పూరించుట కాతడు మిక్కిలి శ్రమనొంది ఎక్కువకాలము వినియోగించి యుండును, అసంతోషము ఏకాదశద్వాదశస్కంధములను ఏకారణముచేతనో తక్కువ వ్యవధిలో పూరింపవలసిన వాడయ్యెను. ఆ కారణములు సాంసారికములతో, సాంఘిక రాజకీయ విపరీణాములతో కావచ్చును. అందుచే నాతడు కొంత తొందరపడి ఎవరో తరుముకొని వచ్చుచున్నట్లు మిక్కిలి సంగ్రహముగ అన్వాలాంతమగు మనస్సుతో పూరించి అయినదనిపించెను. అందుచేతనే పోతనకు ప్రియశిష్యుడయ్యెను భోతనకు ప్రీతిసాత్రువుగు కవికారీతిని పగిదర్శింపలేక పోయెను.

నారయ సంగ్రహముగా రచించుటచేతను, అందముగా రచింపలేకపోవుట చేతను ఏకాదశద్వాదశస్కంధములు నాటినుండి నేటివఱకు నవచ్చిన్ననుగ నిర్మింపబడు చునే యున్నవి. వ్రాసెనులలో హరిభట్టు రచన సహజ సుందరమై, ధారాబద్ధి ఛోభిక్తు గణన కెక్కినది. హరిభట్టు పూరణములలోడి పోతన భాగవతములు పెక్కులు ప్రచురింపబడినవి ప్రాచీనులలో హరిభట్టువరె అర్వాభీనులలో సింగరా చార్యులు మంచిపేరు తెచ్చుకొనిరి. పునాకంఠవస్కంధ మొక్కదానినే పెక్కు మంది కవులొచ్చివరించిరి. ఈ విధముగా పెక్కురీస్కంధములాంధ్రీకరించుటకు కారణము నారయ వీనికి గావించిన అన్యాయమే.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

4. భాగవతము - స్కంధములు

భాగవతము కల్పవృక్షముతో పోల్చబడి అందలి భాగములు స్కంధములుగా నిర్దేశింపబడినవి. భాగవత కల్పవృక్షము మొదలు నుండియే పండ్రెండు కాఖలుగా చీలి ఆకసమంట ఎదిగినది. కనుకనే ద్వాదశ స్కంధములైనది. ఈ పండ్రెండింటికి ఆసలు పోదె ఒకటే.

మ. “లలిత స్కంధము గృహ్యమూలము శకలాపాభిరామంబు మం
జులతా కోభితమున్ సువర్ణసుమనస్సుజ్ఞేయమున్ సుందరో
జ్జ్వల వృత్తంబు మహాఫలంబు విమల వ్యాసాల వాలంబునై
వెలయున్ భాగవతాఖ్యకల్పతరు పుర్విన్ సద్విజశ్శ్రీయమై.”

(ఆం. మ. భాగ. 1-20)

కల్పవృక్షమనగా కోరికలను తీర్చు చెట్టు. ఇది స్వర్గములో నుండును. కాని ఆ కోరికలు ఛాతికమైనవే కావలెను. ఇత భాగవత కల్పవృక్షమన్నచో ఒక్క ఛాతికవాంఛాపరిత్యక్తకే కాక అధ్యాత్మికప్రగతి రూపమైన మోక్షసిద్ధికి కూడ పనికివచ్చును. పైగా దీనికోసము ఏ స్వర్గమునకో పోనక్కరలేదు ఇది భూమి యందు వెలసిన కల్పవృక్షము. అందుచేతనే “వెలయున్ భాగవతాఖ్యకల్పతరుపుర్విన్” అని ౪వ సృష్టికరించివాడు.

ఇందుముఖ్యముగా భగవద్దీక్షావతార వర్ణన చేయబడినది. భగవంతుడైన శ్రీమన్మహావిష్ణువు తన శరీరమున జగర్తునకు ఆయాసమయములలో సంభవించెడి అపదలను నివారింపటకై అనంతకోటివతారముల నెత్తును. వానిలో ఏకవింశత్య వతారములు బహుభా కీర్తనీయములు. ఇంకను మరింతముఖ్యముగ అందలి దశావ

తారములు అత్యంత ప్రధానములు. వానిలో కృష్ణావతారము ఆనిర్వచనీయ మహా ప్రాముఖ్యభోజితము. ఏలయన కృష్ణుడు పరిపూర్ణతమావతారము. వైకుంఠములో విష్ణుమూర్తి కున్న శక్తులలో కొన్ని మాత్రమే మిగిలిన అవతారములలో అవిష్కృతములు కాగా కృష్ణావతారములో అన్నియు అవిష్కరింపఁబడినవి. అందుచేతనే అది పరిపూర్ణతమావతారమైనది. రామునకు సంబంధించిన వంశవామములగు దాశరథి, రాఘవుడు, ఇనశంకృష్ణుడు, సీతావల్లిభుడు ఇత్యాదులదీపకుడు మొదలగు పేర్లకు రాముడనియే అర్థము గాని విష్ణువని అర్థము రాదు. కాని కృష్ణునకు గల వంశ నామములన్నియు, అనగా వాసుదేవుడు, నందనంబనుడు, దేవకీనందనుడు, యాశోదేయుడు, యదుపంశృష్ణుడు, ద్వారకావల్లిభుడు, రుక్మిణీమనోహరుడు, తాతాంకావరణుడు మొదలగు పేర్లన్నియు కృష్ణుని యందును, విష్ణువునందును సమానముగా ప్రవర్తిల్లును. కృష్ణుడు భాగవతములో ఎంతప్రధానపాత్రయో, భారతములోకూడ అంత ప్రధానపాత్రయే. కనుకనే భారత ప్రశంసకూడ భాగవతములో జేయవలసి వచ్చినది. ఏ ప్రశంస ఎచ్చట చేసినను, దాని ప్రధాన తాత్పర్యము రురీయపురుషార్థ సముపార్జనములోనే పర్వవసించునను విషయము విస్మరింపఁదగదు.

ఇత స్కంధములలో ప్రధానముగా వర్ణింపఁబడిన విషయములను దీక్షాత్రముగా స్ఫులింపట అప్రస్తుతముకాదు. ప్రథమ స్కంధములో ఉత్తరాగర్భ సుందరము, అశ్వత్థామగర్వభంగము, భీష్మస్తవము, పరీక్షిజ్ఞనము, శ్రీకృష్ణ నిర్మాణము, ధర్మజనుసూప్రస్థానము, పరీక్షిత్వాంసము, శృంగిళాపము, శుకమహర్షి శ్రుతభాగవత పవనము విస్తరింపఁబడినవి. వీని అన్నింటిలోను ప్రత్యక్షముగనో పరోక్షముగనో శ్రీకృష్ణ ప్రశంస ఛాటుచేసికొనియే ఉన్నది.

ద్వితీయ స్కంధములో విరాట్స్వరూపము వర్ణింపఁబడినది. ఓతత్పరిజ్ఞానము కృష్ణతత్వమందే పర్వవసించును. ఇటుడు పరీక్షిత్తునకు ఈ స్వరూపము నిరూపించును. భక్తి ప్రాశస్త్యమిందు తలస్పర్శిగా వివరింపఁబడినది. ప్రపంచము యొక్క పుట్టుకనుగూర్చి ప్రపంచంపఁబడి పురాణాత్మసిద్ధిని పొందినది. హరిరీరావ తారవర్ణనము, జగల్ సృష్టికై శక్తి నాధించుకొనుగోరి బ్రహ్మచేపుడొనర్చిన తపస్సమాధి వర్ణనయు ఇందు పొందుపరుపఁబడినవి.

తృతీయ స్కంధములో అఖండవేదాంతపరమార్థసారము వర్ణించెడి విదుః ప్రేతేయసంవాదము నిబంధింపఁబడినది. స్వాయంభువమనుస్మృతాంతము, యవరాహావళారవర్ణనము, జయవిజయులకు సనకాదులచే కలిగిన శాపము, హితఞ్శాః హిరణ్యకశిపుల జననగాథ, హిరణ్యాక్ష సంహతము, కర్ణమదేవహూరుల వివాహము కపిలుని యుపదేశసారము, నవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడినవి. స్కంధారంభముః ఎంతటి ఆనిర్వచనీయమహావేదాంతసారప్రవర్ణము కురిసెనో స్కంధాంతముః అంతటి వేదాంతమహావైభవవిశేషప్రతిపాదనమే కపిలదేవహూతిసంవాదములో సనకూర్చఁబడినది.

దశమస్కంధములో దశాధ్వరధ్వంస గాథ ముగిసారముగా అవిష్కరింపఁబడినది. ఇది కేవలము శివుప్రాధాన్య దన్యమైనది. దీనితో పోతన హరిహరాద్వైత సిద్ధాంతసమిధబుద్ధినిబద్ధత ప్రత్యక్షముగా గోచరించుచున్నది. పైగా పురాణము సర్గ ప్రతీసర్గ, వంశ, మన్వంతర, వంశానుదరితోపనిబంధనబంధురమై విలసిల్లవలెను గనుక సర్గారంభమున నవబ్రహ్మల సృష్టివిధానమును విస్తరించుచు అందు దక్ష ప్రశ్నాపరి ప్రశంస చేయక తప్పదు గనుక అట్లు చేయుచు ప్రాస్తావికముగ ఆతని ఆహంకారము, తత్ఫలము శివ బహిష్కారపూర్వక యజ్ఞనిర్వహణ, తద్వివాదము లలో సృష్టికరించి ఎకేశ్వరోపాసనావైభవమును వెల్లార్చెను.

ఇట్లు శివ పారమ్య నిరూపణ చేయుటచే పోతనామాయ్యునకు శివద్వేష మంట గట్టువారి ఆట కట్టెవైచినట్లయినది. ఆరుదర్శమున చతుర్ముఖప్రజాపతికృతసీతకంఠ స్తోత్రము పోతన శివభక్తి నిర్ణాయక మగుట బహధా ప్రశంసనీయము.

విష్ణు పాతమ్య బోధకమైన ధ్రువోపాఖ్యానము ఈ చతుర్థ స్కంధమునకు మరియొక పెట్టెని నగ. ఇది ప్రహ్లాదచరిత్ర వంటి అకలంకబాలభక్త మూర్ధన్యని ధన్యగాధ. ఇందలి నారదోపదిష్టతారకమంత్రీరహస్యము సకలప్రాణి సంసార యాత్రాసంతారకము కాగలదు.

ఇందలి వేన మహారాజు చరిత్రము శాస్త్రప్రమాణమును ఛిక్కరించు స్వేచ్ఛాబుద్ధి జీవుల పతనమును వడ్డెడుపు నాదర్శము వంటిది. ఆవేనువెంటనే ప్రచలితనమై

పుడు చక్కవర్తి చరిత్ర ధర్మమార్గావలంబులకు కల్గి విజయసిద్ధిని పొందర్పించు సాధనము. రుద్రగీత, పుతంజనోపాఖ్యానము పెక్కు ధర్మములకు గనుల వంటివి.

ఇంత పంచమ స్కంధములో ఋషభాచార వర్ణనము, భరతోపాఖ్యానము సంగ్రహితములయినవి. ఈ భరతుడే ఈ ఖండమునకు భతతఖండ ప్రకాశి తెచ్చిన మహనీయుడు. పిమ్మట భూగోళ, ఖగోళ విస్తార వర్ణనము, పాపులు శిక్ష ననుభవించు నరకలోక ప్రవేశంబు ఇందు విస్తరింపఁబడినవి. కేవలము ప్రత్యక్షమును మాత్రమే ప్రమాణముగా స్వీకరించు ఆశాస్రపరిజ్ఞాతంకు నన్నక పోయినను క్రింత దర్శులగు మహర్షుల దివ్య చక్షురున్మీలనములో సాక్షాత్కరించు లోకాంతర గాథలు అసత్యమని కొట్టి పారవేయుట ఎవరితరము ?

వృష స్కంధములో అజామిశోపాఖ్యానము, హరిభక్తుల నిత్యకల్యాణ సంపన్నహాసీయజీవనవైభవమును చాటి చెప్పును. దక్ష కృత హంస గృహస్తవము, నారాయణ కవచమును మంత్ర శాస్త్ర రహస్యోపసీతములైన పుణ్యమట్టములు. చిత్ర కేటాపాఖ్యానము మరల ఒక పురుషార్థ ఖని.

సప్తమ స్కంధములో సుయత్నిోపాఖ్యానము పౌరాస్తావిక గాథ. ఇందలి ప్రహ్లాద చరిత్ర భాగవతమున కంతకును మణిమకుటాయమానమగు మనోహర భక్తిరసప్రధానప్రబంధరాజము. ఇందలి నృసింహావతార వర్ణనము, స్తంభోద్భవ గద్య భగవద్గీత యందలి విహతి విశ్వరూప సందర్శన యోగములతో రులతూగు నంతటి మహిమ సంపన్నములగు మహార సన్నివేశములు. నృసింహమూర్తి ప్రహ్లాదు నాదరించిన ముట్టము భగవంతునకు భక్తునకు గల విడదీయరాని అనుబంధమునకు కావించిన సావరప్రాణ ప్రతిష్ఠ హిరణ్య శశిపు పుత్ర -

“పరిత్యాజాయ సాదూనాం వినాశాయచ యవ్కృతామ్

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే” (భగవద్గీత 4-8)

అను భగవద్వచనమునకు ప్రత్యక్ష సందర్శనము.

త్రిపురాసుర సంహార ఘట్టము మరియొక శివమహిమనుబోధకమగు సందర్భము. చుట్టు పెక్కుచోట్ల హరి మహిమతో పాటు హరమహిమకూడ పోతనా మాత్యుడు ప్రకటించుచు వచ్చుట అతని అద్వైతదృష్టికి నిర్ధారికము. ఇందే నారద భగవానుని పూర్వజన్మగాథ వోధింపఁబడినది.

అష్టమ స్కంధములో గజేంద్రమోక్షగాథ కలదు. ఇది పోతన కవితా యశఃపతాక అగుటయేగాక ఆంధ్రుల భక్తిభావరసయురికూడ నగుట రసజ్ఞులకు ముదాపవస్తు. సప్తమస్కంధమందలి ప్రహ్లాదచరిత్రముతోను, అష్టమస్కంధ మందలి గజేంద్రమోక్షముతోను పోతనామాత్యుని కవితాపరిపాకము, పుటములుదిరిన పదియారుపన్నెంబంగారువలె చేవలుగక్కుచున్నది. గజేంద్రునిమొర మూలాతికాయి భక్తిభావబంధురమయి. అదియొక ప్రత్యేక భావకావ్యమువలె పరిధవిల్లుచున్నది. ఆపర్కాలములో ఆంధ్రగృహస్థులు -

క. కలఁడందురు దీనుల యెడఁ

గలఁడందురు పరమమోగి గణముల పాలం

గలఁడందు రన్ని ఓశంసు

గలఁడు కలం డనెనువాడు గలఁడో లేడో" (ఆం. మ. భాగ. 8-86)

ఉ. "ఎవ్వనిచే జనించు జగ మెవ్వనిలోపలనుండు రీనమై

యెవ్వనియందుడించుఁ బరమేశ్వరుఁడెవ్వఁడు మూలకారణం

బెవ్వఁడనాది మధ్యగయుఁ డెవ్వఁడు సర్వముఁ దానయైనవాఁ

డెవ్వఁడు వాని నాత్మరపు నీశ్వరునే శరణంబు వేఁడెదన్.

(ఆం. మ. భాగ. 8-73)

శా. "లా వొక్కింరయులేదు దైర్యము విలోలంబయ్యెఁ బ్రాణంబులున్

రావులేదప్పెను మూర్ఛపచ్చెఁ దనువున్ డస్సెన్ శ్రమంబయ్యెడిన్

నీవె తప్ప నిరూపరం బెఱుంగ మన్నింపందగున్ దీనునిన్

రావే యీశ్వర కాపవే వరద సంకషింపు భద్రాత్మకా."

(ఆం. మ. భాగ. 8-90)

మొదలగు పద్యములను పారాయణ చేసికొందురు. ఆవిధముగా అయిదుశతాబ్దములుగా ఆశ్రయస్వరూపుడయి, ఆంధ్రుల జీహ్వోగ్రమందు నర్తించుచున్నాడు. మొర విన్న వికుంఠవాసుని స్వరూపమును

మ. "అలవైకుంఠపురములో నగరిలో నామూల సౌధంబుదా
పల మందార వనాంతరామృత సరః పాఠేంద్రు కాంఠోపలో
త్పం పర్యంకరమావినోది యగు నాపన్న ప్రసన్నుండు వి
హ్వలనాగేంద్రము పాహి పాహి యనఁగుయ్యాలింది సందంభియై."

(ఆం. మ. భా. 8-95)

అన్న పద్యములో పోతన ప్రత్యక్షీకరించిన తీరు "సహతో నభవిష్యతి" అన దగ్గడిగా నున్నది. ఇత గజేంద్రాగ్రాణ పరాయణుడైన నారాయణుడు వికుంఠసీమలనుండి భూమికేతెందు పుట్టము కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించుపట్టున పోతన చూపిన కూర్పు నేర్పు అనన్యసామాన్యము.

మ. "సిరికిం తెప్పఁడు శంఖచక్ర యుగముంజేసీయి సంధింపఁడే
పరివారంబును జీరఁ డభగ పతిం బన్నింపఁడాకర్ణి కాం
తర ధమ్మిల్లముఁ జక్క నొత్తఁడు వివాదప్రీతిల త్రికుటో
పరి చేలాంచంమైన వీడఁడు గజప్రాణా వనోత్సాహియై."

(ఆం. మ. భా. 8-98)

ఇందు భగవాసుని దుష్టశీతల, శిష్టరక్షణ, వ్యాపారభాహుళ్యము అతిలోకస్తవనీయముగావన్మొక్కెనది.

పిమ్మట క్షీరసాగరమథనగాథ, జ్ఞానావతారమగు కూర్మవతారమును గూర్చిన వర్ణనము పయఃపయోదిగర్భజనితసుధాకలశ నిమిత్తి మై సంఘటిల్లిన సురాసుర సంగ్రామములో హరి ప్రదర్శించిన నేర్పు వర్ణనాతీతము. పిమ్మట వామన చరిత్రగాథ ఒక స్వతంత్ర మధురకావ్యముగా తీర్చిదిద్దఁబడినది.

మ. “భీతరదే దానవ చక్రపర్తి సురలోకేంద్రాగ్ని కాలాది ది
 క్షుతి గర్వావనయప్రపర్తి గతలోభ స్ఫూర్తి నానామఖ
 ప్రత దాన ప్రవదాసువర్తి సుమనో రామామనో భేదనో
 భృత దంద్రాతప కీర్తి సత్య కరుణా భర్తృల్ల సన్మూర్తి దాన్.”
 (ఆం. మ. భాగ. 8-548)

ఉ. “స్వస్తి జగత్త్రియా భువన శాసన కర్తకు హాసమాత్రవి
 ధ్వస్త నిలింపభర్తకు సుదార పదవ్యవహర్తకున్ మునిం
 ద్రై స్తుత మంగళా భర్త విధాన నిర్దేశిగళ
 న్యస్త సువర్ణ సూత్ర పరిహర్తకు దానవలోక భర్తకున్.”
 (ఆం. మ. భాగ. 8-545)

మొదలగు పద్యములన్నియు ఆంధ్ర సాహిత్యమునకు సంగీతశాస్త్రసమ్మేళనము సజ
 కూర్పబడిన దివ్యోదాహరణములు. బలిపదర్శించిన సత్యవాక్యరత్యము, ప్రభువున
 రక్షించుకొనవలెననెడి శుక్రాచార్యుని ఆరాటము ఏమయిన దెడిసిరనునో బలిప్రకవర్తి
 అవహేళన చేయవచ్చుననెడి వామనమూర్తియొక్క నిర్దిష్టగాంభీర్యశోభ బహుధ
 స్తవనీయములు.

శా. “కారే రాజులు రాజ్యముల్ గలుగవే గర్వోన్నతింబొందరే
 వారే సిరి మూట గట్టికొని పోవంజాలిరే భూమిమై
 పేరైనం గలదే శిల్పములులుం శ్రీతిన్ యళః కామురై
 యారేక్కోర్కులు షారణన్ మఱచియొక్కలమున్ భార్గవా.”
 (ఆం. మ. భాగ. 8-590)

కం. “వ్యాప్తిం బొందక వగవక
 ప్రాప్తంబగు బేళదైనఁ బదివేలనుమఱ
 దృష్టిం జెందని మనుజుఁడు
 సప్త ద్వీపముల నయినఁ జక్కంబడునే.” (ఆం. మ. భాగ. 8-574)

మొదలగు పద్యములు పోరన యథాలాభ సంతృప్తికి ఆద్యము పట్టుచున్నవి.

మ. "నిరయంబైన నిబంబమైన ధరణి నిమ్మలనంబైనదు
 ర్గరణంబైన గుళాంబమైన నిజమున్ రానిమ్ము కావిమ్ముపో
 జరుడైనన్ హరించిన సీరజభవుం దభాగతుండైనరా
 దిరుగన్ నేరదు వాడు బిహ్వ విసుమా ! భీషర్య వేయేటికిన్."

(ఆం. మ. భాగ. 8-598)

ఇటు ప్రవర్తితమైన బలిర్భాగ మహిమ అతిలోక మనోహరము.

కా. "ఎంతింపై వటుడిందయై మదియుఁ దానింతై నభోషింపై
 గింపై తోయవమందతాగమున కల్లంపై ప్రభారాశిపై
 నంపై చంద్రుని కంఠమ్మై ప్రపునిపైగంపై మహర్వాదిపై
 నంపై సత్యవతోన్నయం దగును ద్రహ్మాంధాంత నందర్పియై"

(ఆం. మ. భాగ. 8-622)

అనుచుట చాళము గొలిపించి వాసుదేవుని త్రివిక్రముడై ముల్లోకముల నాక్రమించు
 వట్టున పోతన హరిన రచనా పాటవము వేసోళ్ల క్లాపించినను సమగ్రము కానేరదు.
 అటు పిమ్మట చుత్సావతార ఘట్టము సుధురమధురముగా ప్రపంచితమైనది.

ఇందు స్కంధముతో నప్తమ మనునగు వైవస్వతుని ఆవిర్భావగాథ
 ఆరంభింపఁబడినది. పిమ్మట షోఠియొక వధుర మంజుల స్వతంత్రకావ్య కళా
 ఖండముగా తీర్చిదిద్దఁబడిన అంబరీషోపాఖ్యానము భక్తుల గాఢంలో మనోహర వంటిది.
 మిర్యాసుని అహంకారము, అంబరీషుని వినయగీతి, సుదర్శనద్రక్షముయొక్క
 అమృతి పీఠము, విష్ణు భగవానుని అర్చిత్రాణపరాయణత్వము, భక్తుల అలోక
 సామాన్యమగు నాధిక్యవిశేషము ఇందు రసోదంబితముగా ప్రపంచంపఁబడినవి.

ఇందు మంత్రగాథ, సగరుని కథ, గంగావతరణము, శ్రీరామచరిత్రము,
 భరతయయాతివరురామరంధివ ప్రవృత్తి మహనీయుల గాథలన్నియు, దేనికదే
 ఒక రసవత్ప్రబంధముగా ఇందు పొందు పలుపఁబడినవి.

భాగవతమునందలి స్కంధములన్నియు ఒకయొక్క దశమస్కంధము ఒక్కటియు ఒకయొక్క విష్ణుమూర్తియొక్క దశావతారములను విపులముగా వర్ణించు పట్టున పోతనామాయ్యుడు కొన్ని కొన్ని స్కంధములలో కొన్ని కొన్ని అవతారములను గూర్చి నాతివిపులముగను, దిట్టాత్మముగను, సందర్భోచితముగను వర్ణించి వదలి వైచెను. ఏ అవతారమునుగూర్చి మువ్వటిందినను దానివతమార్థము నావిష్కరించి దానివలన సిద్ధించు పురుషార్థస్వరూపమును వివరించుచుండును.

కాని ఒక కృష్ణావతారమును వర్ణించుపట్టున ఆతఁడు ఆ అవతారగాథ భాగవత మహాగ్రంథముతో ఏకదేశమే అనుమాటను విస్మరించి అదే గ్రంథసర్వస్వముగా తత్తత సన్నివేశముల కుదితమైన రసపరిణతిని సవిస్తరముగ సాధించుచు ఒక అనూహ్య మానసికపారవశ్యముతో బ్రహ్మానందలీలామహార్జునవలహరీవిహారమొనర్చుచు స్వతంత్ర మహాకావ్యరచనగా దానిని తీర్చిదిద్దెను.

శ్రీకృష్ణుడు విష్ణుమూర్తియొక్క పరిపూర్ణతమావతారము కనుక విష్ణు మూర్తికున్న జ్ఞాన, బల, ఐశ్వర్య, శ్రీ, శక్తి, సౌందర్యములు పరిపూర్ణముగ కృష్ణావతారములోకూడ యథాతథముగా అవిష్కృతములైనవి. అందువలన ఈ అవతారమునకు ప్రత్యేక ప్రాధాన్యమిచ్చి పోతన ఈస్కంధమును ప్రథమద్వితీయ భాగములుగా విభజించినాడు. శ్రీకృష్ణుని అవతారారంభమునుండి కల్యాణముపరికి గల గాధను పూర్వభాగమునను, అక్కడినుండి మిగిలినగాథను ఉత్తరభాగమునఁ పొందుపఱచెను.

దశమస్కంధ పూర్వభాగములో శ్రీకృష్ణుడు చేపకీ వసుదేవులకి కుమారుడుగా ఆవిర్భవించినదిమొదలు బాల్యక్షీడలను వర్ణించుచు ఘోతన, ఆతఁడు పూతనను సంహరించుట, శకటాసురసంహారము, తృణావర్తుడు మొదలగు రాక్షసులఁ మడియించుట అనుఘట్టములను బాలకృష్ణుని అగౌరవాదుర్బుతకల్త్యావిష్కారపూర్వకముఁ నుభవించునోహరతైలిపరిపాకలావణ్యగణ్యముగా రచించెను. కృష్ణుడు చేద తైశవచేష్టలలోభాగముగా మృద్భక్షణమొనర్చినపుడు తోడిబాలకులు యకోదతో చెప్ప ఆమె భయముచెప్పుటకై తగురీతిని దండింపఁబోయెను. అప్పుడు బాలకృష్ణుఁ నోరుతెరిచి తల్లికిఁజూపిన విశ్వరూపమును అసాధారణ ప్రతిభానుందరముగాఁ పాదించెను.

“శా. అమ్మ మన్నుదినంగ నే శిశువునో యాకొంటినో వెట్టినో
నమ్మం జూడకు వీరిమాటలు మదిన నన్నీవు గొట్టంగ వీ
రి మూర్ఖంబు ఘటించి చెప్పెదరు కాదేనిన్ మదియాస్యంగం
ధమ్మూఘ్రాణము సేసి నాపదనముల్ దప్పైన దండింపవే.”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 389)

“మ. కలయో వైష్ణవ మాయయో యితర సంకల్పార్థమో సత్యమో
తలపన్ నేరక యున్నదానౌ యశోదాదేవిగౌవో పర
స్థలమో బాలకుడెంత యీరని ముఖస్థందై యజ్ఞాందంబుప్ర
జ్వలించై యుండుట కేమిహేతువౌ మహాశ్చర్యంబు చింతింపగన్”

(ఆం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 393)

మొదలగు పద్యములు ఆంధ్రవాఙ్మయములో రసగుణికలు. పిమ్మట యమకార్థున
భంగము, బృందావనవిహారము, పత్నాసురధౌతాసురవదలు, కాళియమర్దనము,
గోపికాప్రస్రావహరణము, గోవర్ధనోద్ధరణము, గోపికాగీతలు, రాసక్రీడలు, జలక్రీడలు,
పువర్సన, శంఖచూడ, కేళి, వ్యోమ, దానవహననము — అను నీమట్టములు వేనికవే
పుచూచిమ పరమైన దివ్యానుభూతిదాయకములగు సన్నివేశములు. ఆయా మట్టముల
లోని ఆధ్యాత్మికవిహృతిని ఆస్వాదించలేని ఆపరిపక్వమనస్కులకు అవి అశ్లీలములుగా
గోచరింపట వారివారి ప్రార్థనములకు సూచకములేగాని కదానందర్పములలో ఆకర్షిత్య
మేమియులేదు. నందగోకులమును బృందావనమునువీడి రామకృష్ణులు మధురానగర
ప్రవేశ మొనర్చి దుష్టుడగు కంచునివధించి ఉగ్ర సేనుని పట్టాభిషేకము కావించిన కథా
భాగములుకూడ ముద్దుముద్దుగా ముగిసి ముచ్చటగొలుపుచున్నవి. ఆపైన భృశుర
గీతలు ఒకమధురమైన ఆధ్యాత్మికసన్నివేశము. అటనుండి ముచికుందసంరక్షణము,
కాలయపనసంహారము గావించి రుక్మిణీదేవిని జరాసంధాదిదుష్టదానవసంహారపూర్వకముగా
వివాహముచేసికొనుటవలకు పూర్వభాగములోని కథలే. ఏపాత్రయొక్క ఏఆవస్థను
వర్ణింపవలసివచ్చినను పోతనామాయ్యుడు ఆవర్ణనావిశిష్టమైన తత్తదవస్థాస్థితపాత్ర
పాఠకుని చిత్తములో శాశ్వతముగా ముద్ర వహించునట్లువర్ణించి కవితాజగత్తులో చరి
తాఘటమొనరు.

దశమస్కంధోత్తరభాగము శ్రీకృష్ణగ్రాహణలో అతిముఖ్యములయిన ఘట్టము లకు-ఆనందా శ్రీకృష్ణదగవాసుని ప్రాభవయస్సులోను ఉత్తరవయస్సులోను ఆచరించిన లోకోత్తర ప్రభావముతమయిన కర్మకథాపములకు వేదికగా అమరినది. శ్రీకృష్ణ ని కుమారుడగు ప్రవృష్ణునిగాఢ యిందే విస్తరింపబడినది. విఘ్నేశ్వర చక్రుర్థి నాడు పారాయణమొగ్గమైన న్యమంతకమచీ వృత్తాంతము, సత్రాజిత్తు మణిని దరించి సుదర్మాప్రవేశము చేసినపుడు కృష్ణుడు దానినడుగగా ఆతడు తిరస్కరించిన పిమ్మట ప్రసేనుడు దానిని అలంకరించుకొని వేటకపోగా సింహ మాతనిని వధించి ఆమణిని కైకొనిపోవుచుండగా జాంబవంతుడు దానినివధించి ఆమణిని తనపుత్రికకు ఆభరణముగచేయుట, ఇది తెలియనిలోకము శ్రీకృష్ణనేనిందించుట, అందులకు కారణము వినాయకశత్రుడైన దురితిబంధుని షీరమటమరొహమట ఈమున్నగు పృథ్వాంతములు మొదలుకొని ద్వంద్వయుద్ధములో జాంబవంతుని మెప్పించి మణితోపాటు ఆతని కూతురగు జాంబవతియను కన్యామణిని స్వీకరించుట, మణిని సత్రాజిత్తున కియ్యగా ఆతడు ఆమణిని మరల కృష్ణునకే ఇచ్చుటతోపాటు మరియొక కన్యామణియగు సత్యభామనుకూడ ఇచ్చుటవలకుగల కథాభాగమునంతను రసోదంచితముగా పోతనా మాయ్యడించు ప్రతిపాదించెను.

ఇక నరకాసురవధ ఒక స్వతంత్రకావ్య మనవచ్చును. ఇందు వాదన సోముని ఉత్తరహరివంశమునకు పెక్కు అనుకరణములు గోచరించును. పారిజాతా పహరణము వేరొక స్వాతంత్ర్యకావ్యమా అన్నట్లు మలదలబడి యుక్కుతిమ్మనగారికి మార్గదర్శకమైనది. బాణాసురవధ, ఉపాపరిణయము మరియొక రసవలగ్రాహ్య నృగమహారాజు లోకోత్తరదర్మాచరణతత్పరుడై అశేషప్రజానీకమునకు ఆదర్శ ప్రాయుడగా వర్తిల్లి అబుద్ధిపూర్వకముగాచేసిన విప్రాపకారముచే ఈసరవెల్లియై దర్మాచరణకు పీఠురేని శివ ననుభవించుచుండ ఆతని పాపము పరిపక్వమైన కాలమును గురించి శ్రీకృష్ణదగవాసుడు స్వయంహస్తస్పర్శచే ఆతనికి పూర్వరూపమొసంగిన కథను రసవత్పుండరముగ పోతనామాయ్యడించు తీర్చిదిద్దెను.

విష్ణుస్వరూపుడగు వాసుదేవునిపై కడకొంది అసురీప్రకృతిగల పౌండ్రీక వాసుదేవుడు తానే ఆనలా వాసుదేవుడనని మదించి శంఖచక్రములుకూడ ధరించి

అవాసుచీవుడు పుచ్చకవిమానముతో విహరింపుచుండఁగ అతనిపై పోటీకి తాను సౌంభక విమానముతో విహరింపుచు అమాయకప్రజలను కృష్ణభక్తినుండిమరల్చి తన్నే పూజించ వలసినిదిగా హింసింపుచుంక పెచ్చరిల్లిపోయిన ప్రజలగోమనాలించి శ్రీకృష్ణభగవానుఁడౌ పొందగ్రహింపజేపుని వధించినగాథను పోతనామాత్యుఁడు కృష్ణభక్తులకిందు సరస మనోహరముగా కానుకపెట్టెను.

పిమ్మట ధర్మరాజుకావించిన రాజసూయయాగఘట్టము హరిభక్తిస్థాపకముగ ప్రపంచంపఁబడినది శ్రీకృష్ణుని సాహాయ్యములేనిదే ధర్మరాజు స్వయంసోదరచతుష్టయముచే చతుర్విగ్నిజయ మొనర్పఁజేయుట, శిఖపాలసేబర్లజపూర్వకముగ యాగనిర్వహణవిషయమున సభలికృతమనోరథుండగుట సంభవించెడివిగావు. దినుక పేరునకు ధర్మరాజుడు యజమానుఁడయినను యాగబోత్తయగు మాఘపూర్ణిమ తః సందర్భమున యాగకర్తకూడ అయ్యెనన్నను యథార్థదూరముకాదు.

శ్రీకృష్ణుని అఖండరమావిభవసంపన్నతకు వచ్చెపెట్టిన విషయపూర్వక మహాదాశ్యసంపద్విలసితమయిన సేవాప్రపత్తి మనోహరముగ అవిచ్ఛిన్నతమయిన కుచేలగాఢ ఇందు పోతనామాత్యునిచే సహజగంభీరనిరాడంబరమై లీమనోజ్ఞముగ హిందుపరుఁడై ఆనందరిక బహుస్వతంత్రకౌరవ్యనాటక నిర్మాణములకు మాతృకగా విలసిల్లినది. ఇచ్చటి వర్ణవర్ణన ప్రాబంధికమై లికిగూడ హీనానియైకొనసాగినది. కుచేలుని దారిద్ర్యము బహుకుటుంబిత్యము, ప్రాప్తలాభపరిత్యజమానసత్వము, వామాక్షి పాత్రిప్రత్యము, కుచేలకృతప్రవత్తిపూర్వక వాసుదేవ సందర్శనము, వాసుదేవుని దీనజనోద్ధరణ ప్రియంభావుకత్వము ఉత్తరోత్తరమహనీయ ప్రతిభాపురస్కృతముగా, ఇందువర్ణింపఁబడి సారస్వతేయులకు సార్వకాలికనవరస భరితసత్కావ్య మృష్టాన్నభోజనమువడ్డింపఁబడినది. పిమ్మట బలరాముని మనోరథమునకు విరుద్ధముగ శ్రీకృష్ణుడు సుభద్రను అర్జునునకిమ్మటలో జహించినపాత్రను, అర్జునుఁడు విచారముపట్ట రాగముతో విరాగివేషము వేసికొన్నవిషయమును విరుద్ధరస సన్నివేశ సందరముగవర్ణించిన సుభద్రాపరిణయముకూడ తరువాతి పెచ్చుమంది కవులక పేర్కొనబడుచున్నది స్వతంత్రకౌరవ్యముల నవతరింపజేసినది.

ఏకాదశస్కంధములో శ్రీకృష్ణుని చరమగాథ ముక్తిసాధనోపానప్రాయముగ మలచఁబడినది. వసిష్ఠాదిమహర్షులు శ్రీకృష్ణభగవానుని నందర్శించుట, విదేహ ఋషభసంవాదము, బ్రహ్మాదిదేవతలువచ్చి శ్రీకృష్ణుని వైకుంఠమునకు ఆహ్వానించుట, శ్రీకృష్ణావతార ప్రమోజనము. పూర్తిగ నెరవేరుటచే అందుల కాతఁడును సమైక్యముట, ఇంక బహుస్వల్పకాలములో అపరిహితమైన యాదవవంశము అంతరించుటకు సూచనగ పెక్కు చుర్చిమిత్రములు తోచుట, యాదవులను ప్రభాసతీర్థమునకు పంపుట పరమ భక్తాగ్రగణ్యులైన ఉద్ధవునకు శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు పరఁబోయితికైన వైరాగ్య వైభవముతో సురమార్గము ఉపదేశించుట, రుదకు లీలామానుషవిగ్రహుడై భూలోకమున అనన్యసామాన్యసామర్థ్యవిశేషముతో నిరంతర సాంఘికరాజకీయసాంస్కృతిక సైమిత్తికాది బహుకార్య బాహుళ్యనిర్వహణములో ఉనకు లానే సాటియని ఏ శరీరము ద్వారా నిరూపించుకొనెనే ఆ పాంధచౌతికశరీరమును విసర్జించి, వైకుంఠధామమునకు విచ్చేయుట అనునీగాథలు యుగీవేగరంజముగ ముచ్చటించఁబడినవి.

ద్వాదశస్కంధములో భావికాల ప్రస్తావన గలదు. భారత మందలి ఆరణ్యపర్వములోను, భారతమునకు ఖిలపురాణముగ ప్రశస్తమయిన భవిష్యపర్వము లోను చెప్పఁబడినట్లే ఇవ్వుటను శ్వేతవరాహకల్పమందలి వైవస్వతమన్వంతరములో అష్టావింశస్తవాయుగానంతరవర్తి వ్యమాణగాభావిశేషములను గూడ ప్రస్తావించెను. నాల్గవకముల ప్రశయములు యుగధర్మములు విజ్ఞాన విలసితముగ ఎత్తరింపఁబడినవి. జనమేజయమహారాజు కావించిన సర్వయాగము ఐర్దింపఁబడినది. వేదములు, పురాణములు పరివర్తిల్లిన క్రమము సప్రమముగ నిరూపింపఁబడినది మార్కండేయోపాఖ్యానము వీనులవెండుగా వివరింపఁబడినది. ద్వాదశాదిత్యులనిరూపణము, తత్త్వత చెత్త్రాది ద్వాదశమాస చక్రసంచార వివరణము ప్రదర్శింపఁబడినది.

ఈవిధముగ భాగవతము దేశాంతర లోకాంతర యుగాంతర పురుషాంతర గాధా ప్రపంచముతో మానవమేధకు అవసరమయిన విధముగ సకలరంగపరివ్యాప్తమయిన విజ్ఞానవిభవసంపత్తి నందించుటలో కృతకృత్యమగుటకును వ్యాసభట్టారకునిచే సంస్కృతములో, ఎట్లు విబంధింపఁబడెనో అట్లే ఆప్రామాణ్యమునకు తరుగని చిరున పోతనామాత్యునిచే ఆంధ్రభాషలో నిబంధింపఁబడి సాహితీపరుల శాశ్వతప్రశంసలకు పాత్రమయి తెలుగుజాతికి గర్వకారణమయినది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

5. భక్తిశృంగారముల ఉత్పత్తివికాసములు

నిజప్రపంచమునకు రసప్రపంచమునకు నొక అవిభాజ్యమగు సంబంధము కలదు. నిజప్రపంచములోని వస్తువులను, వ్యక్తులను ఆలంబించుకొని జీవించుచున్న కవి రసద్వైతవిస్తారమునే రసప్రపంచములోనికి మళ్ళించి మనకు త్రువ్వింతలు కలిగింపును. జీవనశకటమునకు ప్రవృత్తియొక చక్రమైనచో, నివృత్తి రెండవ చక్రము, వంటిది. పోతన జీవితపు బండి కీరెండుచక్రములు సక్రమముగా నవత్రవిక్రాంతిక్రమనముజనముగా పొందిపొసగి యుండెను. ఆయన సంతృప్తుడై సంసారము సాగించెను. కాంచునై పరమేశ్వరారాధనము కొనసాగించెను. లోకసామాన్య మగు జీవనము రతిప్రాధాన్యమై ప్రవృత్తిప్రాధాన్యమై సాగుచుండును. లోకసామాన్య మగు జీవనము శమప్రాధాన్యమై భక్తిప్రాధాన్యమై సాగుచుండును. ప్రవృత్తియందలి రసము లన్నియు నివృత్తిచే జ్వలితములై రసనిమ్ముగా ప్రవాహము వాళాళమునుండి ఘాతంమునకు ప్రవహింపజేయుచుండును. అట్టి 'అరాకిక' రసప్రవాహముల కేత మైతి ప్రవహింపజేసిన కవితల్లజలలో పోతన అగ్రస్థానీయుఁడు.

కావ్యములు రసప్రధానములై యుండును. కావ్యమును 'శరీరమునకు తనము ప్రాణము వంటిది. రసప్రతీతి లేని కావ్యమునకు కావ్య ప్రపంచమందు స్థానము లేదు. ప్రహ్లాదము లేదు. కావ్యమున కాశ్చయేది యను విషయములో వాలంకారికులు పెక్కుండు పెక్కుసిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించి యుండిరి. కొందఱు ఆలంకారములనిరి. కొందఱు గుణములనిరి. మరి కొందఱు రీతియనిరి. కొందఱు ఉక్తివైదిత్రి యనిరి. చివరికి రసమే ప్రాణప్రద మనియు, సత్కావ్యశ్శక మనియు నిర్ధారించిరి. రసమునకు ధ్వని పర్యాయపదము వంటిది. కావ్యము ధ్వని ప్రధాన మైనదని "ధ్వన్యాలోకము" చాటిచెప్పుచున్నది. పూర్వాలంకారికు లెల్లరు తమ తమ

భక్తి శృంగారముల ఉత్పత్తి విశాసములు

వాదములు వింగడించియున్నను మొత్తముమీద రసప్రాధాన్యము నంగీకరింపనివారిం
మందులైననులేరు. కాగా రసమే కావ్యమున కాత్మస్థానీయమని సిద్ధాంతికరిం
వచ్చును.

మానవుఁ డేజాతికి చెందిన వాఁడైనను, ఏ యుగమునకు చెందిన వాఁ
నను ఇతరానేకజరునంతానమునకుంబలెనే పుట్టుట, పెరుగుట, గిట్టుట సహ
సిద్ధముగా సంక్రమించుకొన్న వాఁడై యున్నాఁడు. ఇందు పుట్టుట యను పని
యూలంబనముగా సాగుచున్నది. ఈరతియే కేంద్రస్థానీయమై సంసారమహావృ
పరిపోషకమై యున్నది. మన కంటికి కనిపించు నీప్రపంచ మంతయు రతి
విస్తరిల్లినదే. అట్టి రతి స్థాయికముగా సుద్భవిల్లిన రసమే శృంగారము. ఈ
ప్రకృతి నశునరిందినది. శృంగారము అప్రాకృతమైనది. శృంగార మొక్కచేకా
రస్యము లన్నియు సప్రాకృతములే. స్థాయిభావము లన్నియు ప్రాకృతములు
ప్రాకృతములగు స్థాయిభావములే విభావానుభావ సాత్త్వికసంచారిభావ సమల్లాసితము
అప్రాకృతములగు రసములుగా పరిణమించుచున్నవి. రసము అన్నది ఆనంద
స్వరూపమైనపుడు ఆయారసముల వైవిధ్యము సిద్ధాంతముల కొఱకేకాని వాస్తవమం
అన్నిరకముల యానందములు లేవని మనము గుర్తుంచుకొనవలయును. కా
పాఠము గావించు సహృదయు లందఱి చేతను రసానంద మనుభూయమానమైన
ఈరోకమందలి శాస్త్రము లన్నియు మావావానుభవమే ప్రమాణముగా పుట్టిన
అనుభవముతో హిందీకరేని శాస్త్రము మనస్సులెని శరీరమువలె భుష్కముగున
దానికొక ప్రయోజన ముండదు. 'రసానందము' అనునది నభః కుసుమమైనచో న
యానందముతోగాని, దానిని వివరించు నలంకారశాస్త్రముతోగాని మనకు పనిలే
కాని అది యట్టిది కాదు. కావ్యానుశీలనముచేతను, నాటకముల సందర్శనముచేత
సహృదయు లాయానందమును కించితకాలమైనను హిందువునేయున్నారు. ఆ
యానందము హిందరావైసగా కావ్యనాటకములలో నీ సమాజమునకు పనియేలే
కావ్యనాటకము లింతగా విస్తరిల్లుటకు అవి యందిచ్చెడు నానందమే కారణము
వేరు కాదు. సాహిత్యమందలి శాఖపశాఖలచే దానందము, దానిచే రసానంద
సహృదయులచే సుమాయ మానము లగుచున్నవని ఓర్తవ్యాంశము.

ఈలోకమున నరిప్రాచీనములగు భాషలలో సంస్కృతభాష యొకటి. అది నదులలో గంగానదవలె పరమపవిత్రమైనది. అది సమగ్రము, సార్థకము, సమీచీనము నగు లక్ష్యలక్షణ సమన్వయ సంపదాచార్యగాంభీర్యమైదేవభాష యని ప్రశస్తి గాంచినది. బుద్ధుడప్రాయ మగు మానవజీవితమునకు సమగ్రత నాపాదించి వాని నుద్ధరింపగల వాఱ్ఱయము శాస్త్రపశాఖలుగా విస్తరిల్లినది ప్రాచీనమగు నీ సంస్కృత భాషయందే. ఇందలి పేదములు, శాస్త్రములు, పురాణములు, ఇతిహాసములు కూడ నీ ప్రయోజనము కొరకే విస్తరిల్లినవి. ఆ విస్తృతి కాలక్రమమున కావ్య నాటక ప్రహసనముగా రూపుదిద్దుకొనినది. సంస్కృతభాషయందలి కావ్యనాటక ప్రపంచము నందు శృంగారరసమునకు వహ్లాభిషేకము చేయఁబడినది. దానిననుసరించి పీఠ రసమునకు ప్రాధాన్య మీయఁబడినది. ముఖ్యముగా కావ్యములలో లాఁబడినాతము శృంగారరసప్రధానముగా నున్నది. శృంగారరసము వర్ణింపఁబడని కావ్యము లేదన్నను అతిశయోక్తి కానేరదు. శృంగార మొక్కచే రసము, తక్కినవి కావని భోజుడు లక్షణమును స్థాపించుటలోని యంతరార్థ మిదియే.

“రసో భూయోఽహంకారః శృంగార ఇతి గీయతే”, అని భోజుడు సరస్వతీకంఠాభరణమును (పే. 555) కీర్తించెను. ఈ శృంగార రసమును ప్రణామముగా స్వీకరించి కావదాసు, బాముడు మొదలగు మహాకవులు అద్వితీయమౌజ్జికల్పనావైభవసమంధితముగా వర్ణించి దీనికి లక్ష్య సిద్ధి చేకూర్చినారు. శృంగార మొక్కచే రసమని వాదించిన భోజుని మరమున శృంగారమునకు అభిమాన రసము, అహంకారరసము అయినవి నాహంతరములు. శాంతమొక్కచే యహంకార ప్రియ రూపమును రసము. తక్కిన రసములన్నియు నహంకార రూపములే. శృంగార మొక్కచే రసమని చూతఁడు పక్కాణించినాఁడు.

శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదపో రసః ।

తస్మయం రావ్య మాశ్రిత్య మాధుర్యం ప్రతి తిష్ఠతి ।”

(వ్యన్యాలోకము - ద్వితీయోచ్ఛ్లేతము 7-18)

“ధ్వన్యాత్మ భూతే శృంగారే యనుకాది నిబంధనమ్ ।

శక్తావపి ప్రమాదిత్వం విప్రలంభే విశేషతః ॥”

(ధ్వన్యాలోకము - ద్వితీయోచ్ఛోతము 1-2)

అని ఆనందవర్ధనుడు శృంగారరసము మొక్కి ప్రాముఖ్యమును ప్రస్తావించి యున్నాడు.

“లోకోత్తర నాయకాశ్రయత్వేన శృంగారస్య పరిపోషాతిశయః”

(ప్రకావరుద్రయోధాషణము - పుట 182) అని విద్యానాథుఁ డారసమును పేర్కొనియున్నాడు.

లోకములో నితరములైన సంబంధములయందు కంటె భార్యాభర్తల సంబంధమునందు శారీరకముగానే కాక మానసికముగా కూడ సాంతత్వము మెంతుగా నుండును. శ్రీ పురుష సంబంధము వారి హావభావములచేతను, లీలావిలాసముల చేతను, విరోధవిహారములచేతను, కటాక్ష మందహాసములచేతను, చుంబనాలింగనములచేతను పరిపుష్టమై సురతక్రీడల యందు పరిణమించి శృంగారితసహిషోషక మగుచుండును. ఈశృంగార రసమునకు రతి స్థాయిభావము. నాయికానాటకులు ఆలంబన విభావములు, కటాక్షమందహాసాదులు, వస్త్రాభరణాలు, వసంతర్తుకోకిలగానదండ్రదర్శనములయానిలప్రసారాదు లుద్ధృప్తన విభావములు. నాయికానాయకుల సమాగమమునకు పెక్కులాటంకములు కలుగుచుండును. అప్పుడు వారి మనసులలో పెల్లుబిటు శంక, ద్వేష, మూర్ఛ, ఈర్ష్య మొదలగునవి వ్యభిచారిభావములు. తస్మిన్ రతిక్రమించిన పిదప రతియను స్థాయిభావమందలి రజస్తమో రూపమైన రాతిక కాలుష్యము ఖాళితమై, రతి భావితమై సాత్త్వికత సంతరించుకొనును. అప్పుడు పొడకట్టు స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము, స్వేదము, గాల్గవ్యము మొదలగు నవి సాత్త్విక భావములు.

“విభావైరనుభావైశ్చ, సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః,

అసీయమాన స్స్వైదుత్వం, స్థాయిభావోరసః స్మృతః”

(దశరూపకము VI. I)

విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రిచేత సమజ్ఞాసితమైన రతియను స్థాయిభావమే చైతన్యముయొక్క అధః ప్రికృతి నుండి ఊర్ధ్వ ప్రకృతికి చేరుకొని క్రమముగ శృంగార రసముగా పరిణమించును.

“శృంగం ప్రిధాన్యమియక్రీతి శృంగారః” అని నైఋతికులు దీనికి వ్యుత్పత్తి చెప్పియున్నారు. (అమరకోశము - గురుబాం ప్రదోడికావ్యాఖ్య 1-17) ప్రాధాన్యమును పొందునదని దీని యభిప్రాయము. శృంగారము రసరాజముగ పరిగణింపఁబడుచున్నది. ఈ రసరాజము భగవంతునకు కూడ ప్రీతిపాత్రమైనది. “శృంగారప్రియోష్ఠ్ఠః” అను నార్యోక్తి యీ విషయమును వ్యక్తము గావించుచున్నది. శృంగారమునకు విష్ణువధిపతి తనుక దీనికి పారమార్థిక ప్రిధాన్యము కూడ నున్నదని తెలియుచున్నది. లీలాపకుఁడు కృష్ణకర్ణామృతములో, జయదేవుఁడు గీత గోవిందములో, పోతనమాయుఁడు భాగవతములో శ్రీకృష్ణునిలీలలను శృంగారరస పరిపూతములుగ పరకాష్ఠదళలో చిత్రించి తరించినారు.

భావనచేత భావ్యమాన మగునది భావము. భావనాపథము నతిక్రమించునది రసము. అందునే మనస్సున తనుకూలములు గాని దుఃఖాదులందు తనకుగల సుఖానుభవాభిమతిమే రసము. అది పరంపరా సుఖచారువు అగుటచే రత్యాదులందు రసపద మౌపచారికము. కావున రత్యాదులకు రసత్వమిలేదు. భావనా విషయములగుటవలన భావత్వమే. కావున శృంగారమే రసము. శృంగార మనగా-

“రసోభిమానోఽహంకారః శృంగార ఇతిగీయతే
యోఽర్హస్త స్సాన్వయతాత్కావ్యం కమనీయత్వ మశ్నుతే.
విశిష్టోద్యుష్ట జన్మాయం జన్మివా మంతరాత్మను,
ఆత్మసమగ్గబోధూతే రేకోఽపేయః ప్రకాశతే.
శృంగారీ చేర్కవిః కావ్యే జాతం రసమయం జగత్,
సంపదేదశృంగారీ నీరసం సర్వమేవ తత్.”

దీనివలన కావ్యమునకు కమనీయర్థము లభింపును. కవి శృంగారయైనచో అతని కావ్యము రసమయమగును. శృంగారి కాని కవిచే రచింపఁబడిన కావ్యము సీరసముగ నుండును. తన కోర్కెలచే నభివ్యక్తములగు రత్యాదులు ఇతర వ్యక్తి యందు గ్రహించి స్వవిషయములుగా భావించుటవలన తన రత్యాదులకు నతిశయము కలుగును. నుడియు బుద్ధి సుఖదుఃఖములకును అతిశయము కలుగును. ఈ అతి శయములకు హేతుభూత మహంకారవిశేషము, ఈ యహంకారమే శృంగారము.

న వ ర స ము లు :

“శృంగార హాస్య కరుణాః రౌద్రపీఠ భయానకాః
వీరకర్ణాద్భుత సంచో చేత్యహౌ నాద్యేరసాః స్మృతాః
ఏతేహ్యహౌరసాః పోక్తిరైద్రుహితేన మహాత్మనా.”

(నాట్యశాస్త్రము VI - 16 - 27)

అని బ్రహ్మ చెప్పినట్లుగా శృంగారాదులు రసము తెలిమిదియని వక్కాణించెను. ఆ యెనిమిదింటికి స్థాయిభావములు వరుసగా ఇట్లు పేర్కొనెను.

“రత్నాసక్తశోకశ్చ క్రోధోత్సాహో భయం తథా
జుగుప్సా విస్మయశ్చేతి స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితాః”

(నాట్యశాస్త్రము VI - 18)

అని భరతముని తన నాట్యశాస్త్రమున నెనిమిది రసములనే నిరూపించెను. కాని “క్వచిదశమః” అని భంగ్యంబరముగ శాంతము నంగీకరింపకపోలేదు. పిమ్మట శాంతరసమును గుఱించి విచారించి నిర్ధారించినవాఁడు భట్టోద్భటుఁడు. అతఁడే యీ శాంతమును రసముగా నంగీకరించి దానికి వలసిన స్థాయిభావమును నిర్ణయించి నాట్య శాస్త్రమునఁ బ్రవేశపెట్టెను.

మమ్మిటుఁడు, అనందవర్ధనుఁడు, అభినవగుప్తుఁడు మొదలగు నర్వాచీను లగు నాలంకారికు లందఱు నవరసవాదము నంగీకరించినవారే చిరకాలము తొమ్మిదిగా వెల్లిన రససంఖ్య క్రమముగా పెరుగు జొచ్చెను. రుద్రటుఁడు ప్రేమో రసమును ప్రవేశపెట్టెను. పిమ్మట దానికి “స్నేహప్రకృతిః ప్రేయాన్” అని

ప్రేయోరసమునకు స్నేహము స్థాయిభావముగా వాతడు పేర్కొనినట్లు కావ్యాలంకార సంగ్రహములో సన్నిధానము వారు తెల్పియున్నారు(3-304). మఱియు స్నేహితుల పరస్పరవ్యవహారమే ప్రేయోరసమని నిర్వచించెను. ఈ విధముగా రసములు పదియే గాక నిర్వేదాదులు మాడ రసత్వమును పొందుచున్నవి. శృంగారాదులు రసత్వము పొందుటకు రస్యమానత్వరూపధర్మమే కారణము, ఈ రస్యమానత్వము నిర్వేదాదు లందును గలదు. కావున అవియు రసములే యని యాతని మతము. రసము లనంతములనియు, తోకప్రసిద్ధి ననుసరించి భరతుడు కొన్నింటినే గ్రహించెననియు వ్యభిచారి భావములు కూడ విభావాది సంయోగమున రసము లగుచున్నవని సిద్ధాంతీ కరించెను.

భరతుడు రససంఖ్యలో వత్సలరసమును చెప్పకపోయినను తన సిద్ధాంత ములో వత్సలరసము నంగీకరించెను. వత్సలరసముయొక్క స్థాయిభావము వాత్స ల్యము, అనగా స్నేహము. దీనికి పుర్రాభాత్రాదు లాలంబనము. వారి చేష్టాదు లుద్దీపనము. ఆలింగనము, ఈశణము, పుతకలు మొదలగునవి అను భావములు, అనిష్టశంక, గర్వము, హర్షము మొదలగునవి వ్యభిచారిభావములు.

ఈవిధముగా సువ్యవస్థిత మగు రససంఖ్య అవ్యవస్థితమై 'అనంతానై రసాః' అన్నట్లునునది. ఒకవైపున రసమాలసంఖ్య పెరుగుచుండగా మరొకవైపున ఏకరసవాదము మొలకెత్తినది శృంగార మొక్కటే రసమన్న భోజని వాదము, మనము పరిశీలించియుంటిమి. 'ఏకోరసః కరుణ ఏవ' అని కరుణ మొక్కటే రసమని భవభూతి మహాకవి సిద్ధాంతీకరించి యుండెను, అట్లే అదృతమును రస మన్న వారును గలరు.

రాకిక జీవితములో భార్యాభర్తలకు, తల్లిదండ్రులకు, అన్నదమ్ములకు గురుశిష్యులకు, స్నేహితులకు, సహాధ్యాయులకు, సహాధ్యాయులకు సన్నిహితసాంగత్య ముండును. ఈసాంగత్యములందు భార్యాభర్తల సాంగత్యము విలక్షణము, ధృఢము, ఆంతరంగికమునైనది. లైంగికమైన ప్రేమరుచు సంబంధము క్రమముగా నాంత రంగికమై, నిరంతరాయమై, అవిభాజ్యమై ఇహపరసుఖానందముగా పరిణమించును. చతుర్విదపుష్కార్థములను సాధించుటకై గూతనవధూవరులు అగ్నిసాక్షిముగా నొకరి

నొకరతికృమించి పర్తింపమలి ప్రమాణము చేయుదురు. "ధర్మీచార్థీవ కామేదవారి చరామి". అనునది మన సంప్రదాయబద్ధప్రమాణము. సనాతనసంప్రదాయము ననుసరించి యట్లు ప్రమాణముగావించిన ఏభూషణములు శారీరకముగాను, మానసికము గాను కూడ ఐక్యమును పొందించి పురుషార్థములను సాధించురు. ధర్మార్థకామమోక్షములను సాధించుటలో భార్య భర్తకు సహకరించును. అందుచే భార్యాభర్తలందు ప్రేమర్తింపు కామము శాస్త్రసమ్మతమై, దోషరహితమై యొప్పుచున్నది. భార్యా భర్త లిరువురు కామక్రిడారకు లగుటయే గాక పురుషార్థసంపాదనరతులై కూడ కలిసియే ప్రపర్తింతురు. ఒకరి ఎడబాటు నొకరు సహించలేరు, పరస్పరపర్యవసరములు అపరిహార్యము లగును. హావభావములు, లీలావిలాసములు, వినోద విచారములు, కటాక్షమందహాసములు, చుంబనాలింగనములు ఓని యన్నిటితో పాటు సురతక్రీడలు ఈమిగునముంకు నిత్యకృత్యము లగును. ఇదియే శృంగారరసము.

ఏ మానవుడైనను సాధారణముగ కోరుకొనునది ఇహసుఖము. ఈ లోకములో సుఖముగా జీవయాత్ర సాగించుటకు మానవుఁడు గావించు ప్రయత్న మంతయు కర్మ అను పరిధి లోనికి వచ్చును. ఇహమందలి సుఖమును ఆభ్యుదయ మందురు. పరమందలి సుఖమును నిశ్చేయస మందురు. ఇహపరాభ్యుదయ నిశ్చేయస హేతుభూత మగుటకు మానవుఁడు విహితకర్మల వాళియించుచు నిషిద్ధ కర్మలను పరిహరించుచు జీవయాత్ర సాగించును. కర్మాచరణమునే కర్మయోగ మందురు. ఇట్టి కర్మయోగమునకు దాంపత్యపీఠము జీవగణ్ఠ వంటిది. గృహ స్థాశ్రమము వాశ్రయించి మానవుఁడు ఇహసుఖమును పరసుఖమును పొందగలఁడు.

శృంగారాది రసము లన్నియు మానవజీవితముతో ముడిపడి యున్నవి. మానవజీవితముతో సంబంధములేని రసములకు నిజజగత్తులోగాని, రసజగత్తులో గాని తావులేదు. మానవుఁడు ఆయా వస్తువులను సంపాదించుటకు ఆయా సంపదలను పొందుటకు ఆయా మనోభావములతో ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. మనస్సు నుండి పుట్టి నది భావము. ఈ భావము సుస్థిరమై నిరంతరప్రేమమానప్రేమనపుడు అదియే రసముగా పరిణమించుచుండును. ఆ రసము మానవుని సీరసమునుండి మిల్కించి వానిని ఎల్లప్పుడు ధృత్యుత్సాహసమన్వితుని గావించుచున్నది. ఈవిధముగా మానవుఁడు కర్మ వాళియించి ప్రేమర్తి వాశ్రయించి తన మనుగడ సాగించుచున్నాఁడు.

జోషన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

జోషనీర్ధనునిగా జీవితము ప్రారంభించినాడు. ఉల్పాహపంతుడై యొకానొక శ్యాపారము నాశ్రయించి ధనార్జనము గావించినాడు. ఎన్నో అధికారములను సేవబ్బినాడు. తనమాట తెదురులేని రీతిగా సమాజములో తన వ్యక్తిత్వమును ప్రతిష్ఠితము గావించుకొనినాడు. ఎటు చూచిన సుఖము, సంపద, అధికారము, స్తుత్యము ఇట్లెన్నియో విభవము లొకదానివెంట నొకటిగా నతనికి లైవసము లగు న్నువి. అయినను వాని మనస్సున నేదో తీరనిలోటు చోటుచేసికొని గాటముగా బియున్నది. అబాధనే భవరోగమని పెద్దలు చెప్పుదురు. జననమరణపరం రావవాహదూప మగు సంసారసాగరమున కొట్టుకొనిపోవుచున్న జీవుడు తన చింతమును భుజమున గట్టుకొని ఒకానొక జన్మము నెత్తివాడు. వెంటనే అనుభవపలసిన కర్మఫలమును పొందవలెను. అది సమచింత ఫలప్రదాతయైన రణముగా మానవునకు సంపద, అధికారము, గౌరవము కోటికి మిక్కిలిగ మేటి ప్తును. అయినను వాడనుభవింప వలసిన దుఃఖముకూడ అవశ్యమునుభోక్తవ్యమే. ఖము వలన కాంతి, దుఃఖము వలన ఆకాంతి - జీవుడీరెంటిని సమానముగా నుభవింప వలసిన వాడగుచున్నాడు.

మానవుడు తాను చేసిన కర్మమునకు బద్ధుడై కాలక్షేపము చేయుచుండగ గవంచుడనువాడు మూడవ వ్యక్తి (Third Party) యగుచున్నాడు. మానవుడుగావించు కర్మలలో ఆతనికి కర్తృత్వముగాని, ఫలభోక్తృత్వముగాని లేవు. తడు కేవలము దృష్టమాత్రమే. కేవలము సాక్షి మాత్రమే. భగవదారాధనము ననుమానవునకు చిత్తశాంతి లభించును. కామప్రశమనరూప మగు నీశాంతిచేత తడు వాసనాశయమును ఇహముత్రఫలభోగవిరాగమును, వాని మూలమున రోహశనమును, ఆత్మసాక్షాత్కారమును పొందగలుగు చున్నాడు.

మానవ జీవితములో పృథ్వికి నిర్దమగు నద్వముపట్టి చూపించు నట్టిది ంగారరసము విప్రుత్తికి సిక్కుంటుకనుగు బాటవేయునది భక్తిరసము. రక్తిని పించునది శృంగారము. విరక్తిని ప్రదర్శించునది భక్తి. అనగా ఈ రెండు ముఖ పరస్పర విరుద్ధము లైనవి. పెక్కు భిన్నత్వము కనిపించుచున్నను వాని ందేగత్వ మున్నది, అదియే చమత్కారము. నాయకానాయకులు అలంబనముగా ంగారరసము పోషించినట్లే భక్తుడు భగవంతుడు అలంబనముగా భక్తిరసము

ప్రసరించును. భక్తుడు నాయకాస్థానీయుడు. ఆతడు తన నాయకుడగు భగవంతుని తోడి విరహము నేమాత్రమును భరింపజాలనివాడై నిరంతరసంతత భగవత్ప్రపంతేరుహచింతాశాంతుడై శాంతైషము చేయును. గుడి, గోపురము గంటలు, హారతి, కప్పురము ఆతనికి ఉద్ధీపన విభావము లగుచున్నవి. భగవంతుడింతను కరుణింపలేదే యను అసహనము భగవానుని దయజూరగొన్న భక్తుల యొక నసూయ, భగవానుడెన్నడు కటాక్షించునోయన్న పరితాపము, కలపము, స్వేదము, గాఢద్యము మొదలగునవి వ్యభిచారి భావములై ఏతద్భక్తిరసనిమ్ముగాపరిపోషకములై రసజ్ఞహృదయసంతోషకరము లగుచున్నవి.

కర్మ, భక్తి, జ్ఞానము అనునవి ముముక్షువులకు మోక్షప్రదానము గావిం చుటకు ఏర్పడిన మూడుభిన్నమార్గములు. ఈ మార్గములందు మానపుడున్నట్టిగా ఆవరింపవలసిన కర్మలందును, సిద్ధాంతములందును పీకత్వమున్నది. ఇటు కర్మను అటు జ్ఞానమును చీలవలె కలుపునది భక్తి. ముముక్షువుయొక్క మార్గమునందు ఈ భక్తి మానపునకు మాధవునకు మధ్యగల అగాధమునకు వంతెనవంటిది. ఇహ మందు మనమావరించు కర్మలకు, మనము సంపాదించు జ్ఞానమునకు ఒక అను స్యూతత కావలెను. భక్తిలేని కర్మలకు—అవి నిష్కామములయ్యును ఆర్థములేదు. అవి జీవుని బద్ధుని గావించుచు శోకములో ముంచును. కర్మవల్లనే మోక్షము సిద్ధిం చుట అసంభవము. కర్మకు దైవభక్తి జోడింపనపుడు అది జ్ఞానముగా పరిణ మించును. మనమొక పదార్థము సేవించుచు దానిని ఈశ్వరదత్తముగా భావించి సేవించినచో దానికి జ్ఞానము నీయగలశక్తికలుగును. లేనినాడా పదార్థనిషేవణము మనకు బంధకారణమగునేకాని మోక్షకారణము కాజాలదు.

ఇంత జ్ఞానములో భాగమే భక్తి. జ్ఞానమొక దేహమైనచో నంపు ప్రసహించు రక్తమే భక్తి. రక్తప్రసారము ప్రాణపోషణమున కెంత అవసరమో భక్తిశస్త్రప్రసారము జ్ఞాన పరిపోషణమునకంతే యవసరము. కావున భక్తిలేనిదే జ్ఞానము లేదనియే తేలుచున్నది. “భజసేవాయాం” అనుధాతువునుండి పుట్టినది

భక్తియను శబ్దము. భక్తియనగా భజించుట యని యర్థము. విభజించుట యని అర్థాంతరము. కాశ్యపుడగు నీశ్వరుని అకాశ్యతమగు జగత్తునుండి విభజించి ఆపరిమింపబడి భక్తి. నామరూపరూపితుడగు భగవంతునకు ఒకనామము ఒక రూపము నేర్పబడుటోని నిరంతర భ్యాసనమాది సిద్ధాగరిష్ఠుడై సేవించుటే భక్తి.

యుగములు నాల్గింటిలో కలియుగ మల్పాల్పమైనది. దీని దుర్బలత్వము కారణముగానే ఇందలి మనుజులు అలసులు, మందబుద్ధులు నగుచున్నారు. క్రిత యుగమున మానవు లస్థిగత ప్రాణులు. శ్రేణియుగమున మాంసగతప్రాణులు. ద్వాపరమున రక్తగతప్రాణులు. కలియుగమున ఆన్నగతప్రాణులు. కలియుగ మిందలి మానవులు కష్టసాధ్యములగు జపతపము లాచరింప నమర్థులుకారు అందు చేతనే ఈ యుగములో మానవులకు స్మరణచేతనే ముక్తి కలుగును. ప్రతభ్యాస దావాది సత్కార్యము లాచరించుటకు కావలసిన శక్తిసామర్థ్యములు కలిమానవులకు బోర్తిగాలేవు. అయినను వారు స్మరణ మాత్రముచేతనే దైవపద విధిష్ఠింపటకు అభినర్హప్రసిద్ధసత్వస్వమును వైవన మొనరించుటకు సమర్థులగుచున్నారు ఈ కలిమానవులకు మోక్షసామ్రాజ్యమును జూజలిచ్చు తలంపుతో విశాలబుద్ధి యగు వ్యాసభగవానుడు ద్వాదశస్కంధసుందరము, భగవద్గీతావిలాసకథాకథమునగు భాగవతమును విరచించెను. అందు నందనందనుడు గావిఃచిర భక్తరక్షణ, దుష్ట శిక్షణలు భక్తిమార్గానుయాయుల కుపాదేయములై యొప్పుచున్నవి.

భక్తిచేతనే జ్ఞాన ముదయించును. మానవ శరీరమధలలి ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధిహాస జడములై యున్నవి. ఆబుద్ధికి పరమందు జీవుడు కలఁడు. ఉపాధి దోషముచే జీవుడు శరీరము తానేయని, ఇంద్రియములు తానేయని భ్రమలో పడి బురదలో పడ్డ యేనుగువలె వాస్తవ మెఱుంగ లేఁడాయెను. మనము దనువు కొనుచున్నాము. ఆకాశమున నొక మెఱుపు మెఱిసినది. జోరుగా వాన కురిసినది. వెంటనే మనస్సు పరిపరి విధములగు అలోచనలవైపుగా పరుగుపెట్టును. చిత్త విక్షేపము కలుగును. మనస్సుక చెఱుపు వంటిది. ఆ చెఱుపులో చిన్న గుఱక రాయి విసరణదెను. ఆ గుఱకరాయి ఎన్నో వందలవేల చిలు తెలుములను సృష్టించి నది. అట్లే మనస్సు కూడ మిక్కిలి చందలమై యుండును. ఇట్టి చందలమగు మనసును గుఱుమునెక్కి ఏవైపుగా ప్రయాణింప వలెనన్నను పురోగమించుట దుర్లభము.

మనస్సు వాయువు కంటెను, సూర్యకిరణములికింటెను శీఘ్రగామియై పోవలసిన చోటికి పోలేక ఆటోపుగా పోరాని చోట్ల కలువది చూటుమార్లు ప్రయాణముచేసి తిరిగి వచ్చును. అట్టి మనస్సుతో ఆత్మపదార్థమును వెతుక నారంభించుట గాలిలో డిపము పెట్టుట వంటిది. అట్టి మనస్సునకు కొంత అభ్యాసము, కొంత వైరాగ్యము అలవాటు చేసికొనుచు పోయినచో అది క్రమక్రమముగా స్థిరపడి పరమార్థము వైపుగా ప్రయాణము సాగించ గలదు.

భక్తి యనగా సగుణోపాసనము. భగవంతుని నామము నుచ్చరించుచు రూపమును స్మరించుట. ఈ ప్రపంచమందలి వస్తువులన్నియు నామరూపముల చేతనే లెస్సగా తెలియబడుచున్నవి. అట్లే భగవానుడుకూడ నామరూపములచే బాగుగా తెలియబడుచున్నాడు. నామము రూపములేని పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుట నిర్గుణోపాసన మగుచున్నది. నిర్గుణోపాసన కంటె సగుణోపాసన సులభము. ఇవి రెండును భిన్నసూర్గము లయ్యును గమ్య మొక్కటియే. ఈ రెంటియందును సాధకునకు కావలసినవి - మనస్సు పరమాత్మ యందునిల్చుట, నిరంతర వైవ చింతన, శ్రద్ధ కలిగి యుండుట - అనగా భక్తి, శ్రద్ధ, ఏకాగ్రత ముఖ్య మైనవి. సగుణోపాసన మందలి సౌలభ్యము నిర్గుణోపాసన యందులేదు. సగుణోపాసకుడొక నామము నుచ్చరించుచు, నొక రూపమును ధ్యానించుచుండును. గోపికలు శ్రీకృష్ణుని నామము నుచ్చరించుచు, రూపమును ధ్యానించుచు మోక్షము పొందిరి. భక్తున కీనామము, రూపము నాలంబనములుగా పసికివచ్చును. నిర్గుణోపాసనయందొట్టి యాలంబనము లేవియు నుండవు. అందు చేతనే యది క్షేత్రతరమని తెలియుచున్నది. ఆక్షిప్తమాత్రములతో ప్రయాణము గావించ నుద్యమించువారు కూడ లేకపోలేదు. జన్మజన్మల సంసారముల ప్రభావము వలననే లోకులు భిన్నురుచు లగుచున్నారు. గమ్య మొక్కటే యయ్యును మార్గము లందలి వైవిధ్యమున కిదియే కారణము.

మనసు సంకల్పవికల్పములతో చిగురొడుచుండును. బుద్ధి ఏదో ఒక నిశ్చయము చేయుచుండును. ఈరెంటిని భగవంతునియందు స్థిరముగా స్థాపించిన వాడు ఆమరుక్షణమునుండి భగవంతునియందే నివసితపరగలడు. మనస్సు మిథ్యై

దండలమైనది. అదియొక అద్దము వంటిది. పరిపూర్ణమైన ఆ నిఘంటువును
 టెమరుగా ఒక రంగ-రంగులతెర గండు. జ్ఞానేంద్రియములయొక్కయు కర్మేంద్రి
 యములయొక్కయు విషయ సంయోగముచేత సంగ్రహింపఁబడిన అనేక విషయముల
 యొక్క ఛాయాపటములు ఆయవనకపై స్ఫుటతరకాంతంతో ప్రతిబింబించుచుండును.
 ఆతెర మీది బొమ్మలన్నియు ఆ యద్దములో నిద్దముగా ప్రతిబింబింపక తప్పదు.
 ప్రతిబింబించుట తప్పని బుద్ధి చెప్పినను మనస్సున ప్రతిబింబించుటమానదు పెళ్లు
 సందర్భములలో బుద్ధి మనస్సును మందలించును. కొన్ని సందర్భములలో
 ఆ మందరింపునకు కూడ శక్తి చాలకుండును. 'బుద్ధిః కర్మానుసారిః' అని
 పెద్ద లందురు. కర్మఫలము జీవునిచే అనుభవంపఁ జేయునది నిశ్చయకాత్మక
 మైన బుద్ధియే. అట్టి బుద్ధి చేయు నిశ్చయములలో కొన్ని తప్పుబడుచును.
 కొన్ని ఒప్పుబడుచును. ఆతప్పుప్పులు కర్మ ననుసరించి యుండును. ఈ పరిస్థి
 తిలో మనోనిగ్రహమునకు అనన్యభక్తియొక్కచే నులంకరమైన మార్గము. దానిచే
 మనస్సు క్రమముగా పవిత్రీకరింపఁబడును. ఈవిధముగా జీవుని హృదయమును
 మనస్సుయొక్క పాత్ర మిక్కిలి ప్రవాసమై యున్నది. "మన ఏవమనుష్యావాం
 కారణం బంధమోక్షయోః" అని మహితాత్ములన్నట్లు మానవుల బంధమోక్షములకు
 మనస్సే కారణమగుచున్నది.

మనస్సును సమాధానపఱచుట సామాన్యమైన పనిరాదు. అట్లని
 ముఘటపు భయపడి తన వ్యవసాయము నుండి విరమింపరాదు. భగవంతుని
 దివ్యమంగళరూపము నాలింబనము చేసికొని యెల్లవేళం ధ్యానింపు సభ్యాసము
 గావింపవలెను. అట్టి అభ్యాసము కూడ పెక్కుమందికి దుష్కరమేయగుచున్నది.
 అట్టివారు తామాచరించు కర్మలన్నియు స్వార్థరహితులై యీశ్వరావృణబుద్ధితో గావింప
 వలెను. కర్మ భగవదర్పణబుద్ధితో చేసినచో సిద్ధి లభించును. అట్లు కర్మాచరణము
 గావింపుట కూడ కష్టమే కావచ్చును. అట్టివారు కర్మఫలము నీశ్వరునకు ధారవోసి
 యేకాంత భక్తితో భగవంతుని సేవింపవలసియున్నారు.

అభ్యాసమనగా వేదధర్మములను తెలిసికొనుట. జ్ఞానమనగా నాత్మతత్త్వమును బోధపఱచికొనుట. అభ్యాసము కంటె జ్ఞానము గొప్పది. జ్ఞానము కంటె భగవద్విష్ణుమగు ధ్యానము గొప్పది. అట్టే ధ్యానము కంటెను కర్మఫల త్యాగము గొప్పది. త్యాగముచే శాంతి తప్పక లభించును. భాగవతాదులగు నుద్గ్రంథములు బోధించు సూత్రము త్యాగమే.

భక్తుఁడు భూతదయ కలిగి యుండువలయును. ప్రాచులయెడ ద్వేష భావము వినశింపవలయును. జీవకారుణ్యము కలిగియుండవలయును. భక్తులందు ఈ లక్షణము స్ఫుటముగా గోచరించును. మమకారమును అహంకారమును విడిచి పెట్టవలెను. కీడు చేసిన వారిపట్ల పగ తీర్చుకొనక ఓరిమి కలిగి యుండవలెను. దొరికినదానితో తృప్తి కలిగి యుండవలెను. ఎల్లప్పుడు భగవంతుని స్మరించవలెను. ప్రయత్నశీలియై యుండవలెను. దృఢనిశ్చయముతో మఱియును భగవదధీనములు కావించుకొనవలెను. లోకమును షోభపెట్టరాదు. లోకముచేతాను నోభవదరాదు సంరోషము, కోపము, భయము, ఉద్వేగము మొదలగు విషయభావములను విడిచి పెట్టవలెను. కోరికలు విడువ వలెను. బాహ్యవృద్ధి, అంతరవృద్ధి కలిగి యుండవలెను. కర్మాచరణమంచునేర్పరియై యుండవలెను. దిగులు పోగొట్టుకొన వలెను. సంకల్పములను విడనాడవలెను. ఎగబాటు కలిగినపుడు శోకింపరాదు. దొరకని సుఖమును కోరరాదు. మంచిచెడ్డలను సమానముగా విడిచిపెట్టవలెను. శత్రువు నందును మిత్రుని యందును సమదృష్టి కలిగియుండవలెను. మానావ మానములు, శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు మొదలగు ద్వంద్వములపట్ల సమచిత్తుఁడై యుండవలెను. దేనియందును సంగము పెంచుకొనరాదు. ఇతరులు తన్ను పొగడి నపుడు పొంగరాదు. రెగడినపుడు క్రుంగరాదు. పరమాత్మతత్త్వమును మననము గావించుకొన వలెను. ఎచ్చును స్థిరముగ నివసించరాదు. భగవంతుని యందు స్థిరముగ నివసించు భక్తితో నాతనిని కొలుచు చుండవలెను. రూపిధముగా సమస్త లక్షణ సమంచితృణై భక్తిశ్రద్ధలతో భగవంతుని కొలుచు భక్తుఁడు ఈశ్వరునితో రక్తమొందును. జీవేశ్వరైక్యము మోక్షము. ఇదియే భక్తిరసమునకు పరకాష్ఠ.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

6. భక్తి - రసప్రతిపత్తి

సంస్కృతాధిపతియైన పాదమాలినీ అందలి కావ్యనాటక ప్రస్థానములో రసమునకు ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి యుండెను. రసహీనమైన కావ్యమునకు ప్రాచీన సాహిత్యమందు చోటులేదు. పాతకుడు గాని ప్రేక్షకుడు గాని అనుభవించు ఆనందమునకే స్థూలముగా రసమను నామకరణము గావించి ప్రాచీనాంకారికులు దానిని శతవిధముల వింగడించి నిరూపించిరి. రసమనునది పాతకునిదేల వివిధముగా అనుభూయమాన మగుచున్నదో ఉదాహరణపూర్వకముగా ఆనందవర్ధనాచార్యుడు మొదలగు మహానీయులు ఆయానంద సంపర్కమును మనకన్నులకు కట్టెత్తి వర్ణించిరి. కావ్యనాటకములందు రసమాత్మస్థానీయము అత్తచైతన్యములేనిదే శరీరమునకు ముగడ లేనట్లే, రసము లేనిదే కావ్య శరీరమునకు ముగడ లేదని అభిజ్ఞానగు నాంకారికు లెల్లరు ఏకాభిప్రాయబద్ధస్యులై సిద్ధాంతీకరించిరి. ఈ విధముగా కావ్యనాటక పరిశీలనము గావించు శుభు సహృదయులెల్లరకు రసమను పూర్వము కొంబిద్దయ్యెను. ప్రాచీన కవులెల్లరకు రస మనుల్లంఘనీయమై తత్పరిపోషణము కొఱకై వారు తత్తత్కావ్యమును ఒకేమాటపై, ఒకేదాటపై ఒకే మూసలో నడిపించుచు కృతాహుతిరి. రసపోషణ మందు భారతా ద్యుద్గ్రంథములు, కుమారసంహది కావ్యములు, కాకుంతలాది నాటకములు ఆగ్రస్థానీయములై ఈనాటి వఱకు కవిత్వలక్ష్య లెల్లరకు మార్గదర్శకములై యుండుచున్నవి.

“రస్యతే ఇతి రసః” అని రసమును నిర్వచించుట. అనగా ఒకాకొక రసము స్వాదుకరణ సామగ్రిచే ఆనందదాయకముగా పరిణమించి రసమగును. అనగా మన హృదయ మందలి భావమే పోషింపఁబడి రసముగా పరిణమించుచున్నదని యభిప్రాయము. ఈలోకమందనేకములగు భావములున్నవి. ఆ భావసమాహార

మగు తోరపుటాకాశతీరమున వాక్సిరస్యతి విహారము చేయుచుండును. అట్టి భావము లన్నియు రసములు కాతేవు. రసములు అనగా కావ్యప్రస్థానములో నానందమును విందుసేయగల రసములు - తామిదే. ఈ నాటకము, ఈ కావ్యము నవరసభరితముగా మన్నది యనుకొందుమే కాని యారసముల సంఖ్య మనము సాధారణముగా పెంచము, తగ్గించము. అనగా నీనాటకమందు రసము లన్నియు తత్తదుచితస్థానములలో లెస్సగా పోషింపఁబడినవన్నమాట. దీనిని బట్టి తేలిక దేమనగా-ఈలోకమందు భావము లెన్నియున్నను రసములు మాత్రము తామిదే. కొంత యానంద మీయగల శక్తి మాత్రమే భావమున కున్నది. కాని రసానంద మీయగల శక్తి రసమునకే యున్నది. భావమనగా అభిప్రాయము. అట్టి అభిప్రాయముల సమాహారములో వాని అనుసూయితునిబట్టి స్వాధికరణవిధానమును బట్టి 'రసము' ఆవిర్భవించుచున్నది. "గాలి చల్లగా వీచుచున్నది. చెక్కలు కల న్వనముతో గానము సేయుచున్నవి". ఈ రెండును రెండు భావములు. వీనిని కలిపినచో నొక అందమైన భావమేర్పడినది. అది కొంత ఆహ్లాదము కై సేయగలిగినదేకాని అదే రసానందము మన కిందియఁజాలదు.

ఇక భావమునకు కవిత్వమునకుఁగల సంబంధమును గూర్చి పరిశీలింప వలసి యున్నది. భావమనగా అర్థము, లేక అభిప్రాయము, లేక ఉద్దేశము. అనేకములగు భావముల సమాహారమే ఈ లోకమగుచున్నది. అట్లే అనేక భావముల సమాహారమే కావ్యమగుచున్నది. అనునికాంధ్ర కవిత్వములో 'భావకవిత్వము', అనునది ముఖ్యమగు శాఖలలో నొకటి. ఈ శతాబ్దమునందు సగభాగమునకు పైబడి భావకవులు విజృంభించి ప్రముఖ స్థానము లాక్రమించిరి. భావమును ప్రధానముగా నాశ్రయించి చెప్పఁబడిన కవిత్వమే దావకవిత్వము. ఇట్టి భావకవిత్వము పూర్వకపుల కవిత్వములో నేటి కంటె మేటిగా సాటిలేని కాంచులతో దర్శనమిచ్చుచునే యున్నది. ఈ శతాబ్దమందలి భావకవులందరికి స్ఫూర్తిదాయకఁడు, మార్గదర్శకుఁడు, గురు స్థానీయుఁడు అనాటి బీత్తనయే అనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. ఆతని మాటలు వర్ణ చిత్రములను చోలియుండును.

మానవుఁడు కావ్యపఠనముగావించునపుడు కించితాకృల మయినను భావ్యా స్పృతి కోల్పోయి ఆనందము ననుభవించును. తన్ను, తనమట్టిపట్ల నున్న ప్రపంచ

మును చుట్టి పరిత ఆస్వాదించు నానందమునే రసానందముగా వక్కాణించుదు కావ్యమునకు ప్రయోజనము కూడ అనందమే. అనందమే దాని ప్రయోజనము కానినాడు పాల్కులెందఱో నిరంతరము కావ్య పఠనము గావించుట పొనగదు కావ్య పఠనము, శ్రవణము గావించు బుద్ధిమంతులను పెక్కుచుండిని మనము చూచుచున్నాము. కావ్యములు పెక్కులు చక్కగా రచింపఁబడి ప్రాచుర్యము వహించి యుండుటయును గమనించు చున్నాము. కావ్యరచనయు, కావ్య పఠనమును నిరంతరముగా కొనసాగుట కందలి యానందమే కారణము.

వాఙ్మయమంతయు మూఁడు రకములుగ విభజింపఁబడినది. వేదవాఙ్మయము, పురాణవాఙ్మయము, కావ్యవాఙ్మయమునని. వేదములు శబ్దప్రధానమైనవి పురాణము లర్థప్రధానములు. ఇక కావ్యములు సూక్తి ప్రధానములు. కాంతా సమ్మితములు. గుణవలీయగు భార్య తన గుణభూషణీలమఱచే భర్త మనస్సు నాకర్షించును. మంచిపాటలదే నాతని సమ్మార్గవర్తనునిగా జేయుచు నడపించును అట్లే కావ్యములు కూడ తమ గుణాలంకారశయ్యసౌకుమార్యలావణ్యమాధుర్యవిశేషముచే పరితల కానందము చేకూర్చుచు ద్వని హార్యకముగా వానికి కర్తవ్యోపదేశము గావించును. ఈవిధముగా కావ్యములందు క్తివైచిత్రీకి, వ్యంగ్య మర్థాదకు శబ్దార్థాచిత్యమునకు ప్రాధాన్యము లభించును. మొత్తము మీద అనందము, ఉపదేశము కావ్యములకు ప్రధాన ప్రయోజనములని తెలుచున్నది. అందు అనందము గొప్పదా? ఉపదేశము గొప్పదా? అను విషయములో అభిప్రాయభేదములున్నను అభినవగుప్తుఁడు హితము అనందమే పరమ ప్రయోజనముని నొక్కి వక్కాణించెను. ప్రీతి కారణముగా అనందము కారణముగా మానవుఁడు కావ్యపఠనము గావించు చున్నాడు.

భరతుఁడు మొదలుకొని పార్శ్వినాలంకారికులెల్లరు భక్తిని నవరసములలో చేర్చియుండలేదు. భక్తి భావమే యనియు దానికి రసవృత్తివత్తి లేదనియు త్రొక్కి వైచిరి. నవరసములలో తొలుత స్థానము లేకున్నను కాలక్రమమున వత్సల రసము, ప్రేమారసము, భక్తిరసము కూడ చోటు చేసికొన్నవి. ప్రకరణాంతరమున వత్సల రసము, ప్రేమారసము వివరింపఁబడినవి. ఇక భక్తిరసమునకు వచ్చినచో భాగవతాదిగ్రంథములు పెక్కు భక్తిరసప్రధానములై, పరితలకు నాలంకారికులరు కూడ

అవశ్య పతనీయములై, అనందసంధాయకములై యొప్పుచున్నవి. భక్తి కేవలము ఒక భావమే కాక రసానందము నందీయగల భావరాజ్యముగ గుర్తింపఁబడి, స్తుతింపఁబడినది. భక్తి రసమునందు భక్తుఁడు నాయికా స్థానీయుఁడు కాలగా, భగవంతుఁడు నాయక స్థానీయుఁడగు చున్నాఁడు. భక్తునియందలి భగవద్రతి తూపమగు స్థాయి భావమే విభావానుభావాదుండే చక్కగా పోషింపఁబడి భక్తి రసముగ పరిణమించుచున్నది.

ధనంజయుఁడు, హేమచంద్రుఁడు. మమ్మటుఁడు మొదలగు పెక్కుమంది లాక్షణికులు భక్తి రసము కాదని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇట్టి పూర్వలాక్షణికు లందరి యందును కొంత ముందు మాపు కలిగి భక్తి విశిష్టతముగ పురోగమించినవారైన జగన్నాథుఁడు. ఆతఁడు కూడ భక్తిని భావముగానే స్వీకరించి యుక్తును దానికి విభావానుభావాది సామగ్రిని నిర్దేశించి యుట్టతుదకు మాత్రము దానిని రసముగ నంగీకరింపలేకపోయెను. భక్తి రసమేల కారాదు? భక్తి రసమందు భగవంతుఁడాలంబన విభావము. రోమాంచాప్రపాలాదు లనుభావములు. హర్షశోకాదులు వ్యభిచారులు. ఇందు భగవదనురాగరూపమగు రతియే స్థాయి భావము. ఇది శాంత రసము కంటే భిన్నమైనది. ఏలయన భక్తికి స్థాయి భావము అనురాగరూప మగు రతి. శాంతమునకు స్థాయిభావము వైరాగ్యము. తఃరెండును పరస్పర విరుద్ధములు. భక్తి దేవతావిషయకమగు రతి యగుటచే అది రసముకాదు, భావమే యని భరతముని ప్రమాణీకరించెను. 'దేవతా విషయకమగు రతియు, వ్యభిచారులును భావమని చెప్పఁబడినది' అని ప్రాచీన సిద్ధాంతము.

“రత్తిఁదీవాది విషయా వ్యభిచారి తథాంతః

భావః పోరః :.....

కావ్యప్రకాశము - చతుర్థోల్లాసము - శ్లో. 36

అని మమ్మటుఁడు దేవాది విషయక రతిభావమే కాని రసము కాదని నిరసించెను. రతి కామినీ విషయకమయినను, భగవద్విషయక మయినను రతియే. ఇందొక రతి భావమై మరొక రతి తనమగుట విహారముగానున్నది. భగవద్విషయకమగు రతి భావమే యయినచో కామినీ విషయకమగు రతి కూడ భావమే అనవలసి యుండును,

స్థాయి భావములలోనున్న రతి దేవతా విషయక మైన రతి యని పేల యనరాదు ' ఏది రసమో ఏది దావమో పీని వ్యవస్థా విషయమైన భరతముని వచనమే మనక ప్రమాణము.

ఈవిధముగా నలంకారశాస్త్రకారులెల్లరు భక్తిరసము కాదనియు భావమే యగుము సిద్ధాంతికరించిరి. కాని వీరియందిరువురు మాత్రము భక్తికి రసత్వము నంగీకరించి ప్రాచీనుల వాక్యములను పూర్వపక్షము గావించి సవిస్తరముగా ప్రతి పాదించిరి. వారిలో ప్రథముఁడు "ఉజ్జ్వలసీమణి" కర్తయు, వంగదేశీయుఁడు నగు రూపగోస్వామి. రెండవవాఁడు పరివ్రాజకాచార్యుడైన మధుసూదన సరస్వతి. రూపగోస్వామి మధురము, ఉజ్జ్వలమునను పేరుతో భక్తిరసమును సవిస్తరముగ ప్రతి పాదించెను. ఈతఁడు వివరించిన భక్తి శ్రీకృష్ణగోపివిషయకమైనది. శృంగార రూపమైనది. దీవిక చిత్తద్రవము స్థాయిభావము. శతరశృంగారముపాదేయము కాదు. కాని గోపగోపి విషయకమగు రతియే ఉపాదేయము. అదియే భక్తి రస ముగ పరిణమించుచున్నది. రూపగోస్వామి భక్తి రసమును ప్రపంచంపఁగోరి అంచే కదేశముగు మధురభక్తిని మాత్రమే స్వీకరించి అదియే భక్తిరసమని ప్రపంచించుచు భ్రమ ప్రమాదములకు లోనయ్యెను. గోప గోపివిషయకమగు భక్తిమాత్రమే భక్తి యైనపుడు ద్రువప్రప్లోదాది బాలర యొక్కయు, జనకాంబరీపాది రాజర్షులయొక్కయు వారదసరకససందనాది దేవత్వల యొక్కయు, కుదేలాష్టనాది సఖుల యొక్కయు భక్తి భక్తి తాక పోవలసి వచ్చుచున్నది. భగవదాకారాకారితమగు చిత్తవృత్తియే భక్తి. అట్టి చిత్తవృత్తియందు మధుర భక్తియనునది ఒకానొక శాఖికమాత్రమే. అదియే వ్యక్తము కాదు. ఒక్కొక్క భక్తుఁడు ఒక్కొక్క విధముగ భగవంతుని భావించి ధ్యానించును. ఒకఁడు సందాంగనాచింభకుని మనః ఫలకముగ ముద్రింపఁకొనును. మఱొకఁడు గీతోపదేశము గావించుచున్న చతుర్ముఖుని ధ్యానించును. మఱొకఁడు తాను గోపికగ మారి గోపాలుని విమలమేఘకారము ధ్యానించును. ఈ విధముగ భక్తి రసము శాఖోపశాఖలుగ విస్తరిల్లి కల్పలతాభమై భక్తులకు భగవదనురక్తులకు ముక్తికాంతా తిరావలంబమును సమకూర్చుచున్నది.

భక్తికి సంపూర్ణ రసప్రతిపత్తి కలిగించినవాఁడు హరిభక్తి రసాయన కారుఁడగు మధుసూదన సరస్వతి. అతఁడు ప్రతిపాదించిన భక్తిరసము సమగ్రమై

సార్థకమై, సముదాత్తమై యున్నది. అతడు సప్రమాణముగా భక్తికి రసత్వమును సంస్థాపించెను. శోకము, కోపము, భయము మొదలగు భావములు మనకు దుఃఖ మొనగూర్చగలవే గాని సుఖ మావంతయైనను చేకూర్చలేవు. అట్టి భావములకుకూడ అనుభవమే ప్రమాణముగా రసత్వ మంగీకరించుచున్నాము. శోకము చక్కగా పోషింపఁబడి కరుణరసముగా పరిణమించుచున్నది. శోక మను భావము లోకులకు ఆనంద మొసంగుట విలక్షణమైన విషయము. అయినను ఆ శోకమే చక్కగా పోషింపఁబడిన కావ్యము మనకానందమే యిచ్చుచున్నది. ఇది అనుభవైకవేద్యమైన విషయము. ఇట్లే భక్తిరసము కూడ పెక్కుమందిచే ఆనందింపఁబడుచున్నది. భక్తిరసము మిగిలిన రసములకంటె వేయిరెట్లు ఆధికముగ రస్యమాన మగుచున్నది. ఆట్టియొక భక్తి రసము కాదనుట హాస్యాస్పదము. రసకోవిదులెల్లరు దేవతా విషయ కమగు రతి రసముకాదనిరి. అది భావమే యని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇతర దేవతా విషయకమగు రతి భావమే. ఇతర దేవతలు కూడ జీవులే యగుట వలన వారు పరమానందము సీయజాలరు. పరమాత్మ స్వరూపుఁడగు శ్రీకృష్ణుని యందలి రతి పరమానందము సంపీయగలదు. అందుచే దానికి రసత్వమంగీకరింప వలసిన వార మగుచున్నాము. అంతేగాక కాంఠాది విషయరమగు రతికిని భగవద్దత్తికిని భేదము గలదు. కాంఠాది విషయకములగు రసములచే ఆనందము కలుగదు. వానియందు రసపుట్టి లేదు. అందుచే శృంగారాది రసము అన్నియు ఘృతరసములు. భగవద్దత్తి పూర్ణరసము. అరసములు మిడుగురు పురుగుల పంటివి. భక్తి రసము సూర్య కాంతి పంటిది. ఈ భక్తి రసమునకు నాలంబన విభావము భగవంతుఁడు. తద్వ రిత్ర లుద్ధిపన విభావములు. భగవదాకార చిత్తవృత్తియే స్థాయి భావము. అదియే భగవద్దత్తి. అనుభావములు తత్కాలమునఁ బుట్టిన నేత్రాది వికారములు. వ్యభి చారులు నిర్వేద శంకాహర్షాదులు. ఇది పరమానంద స్వరూపమగు భక్తి రసముగాఁ బరిణమించును.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

7. భక్తి వైవిధ్యము

‘భజ’ సేవానామం అను ధారువు నుండి భక్తి యను పదము నిష్పన్నమగును. సేవా ప్రాధాన్యము గల ఈశ్వరారాధనము భక్తిగా పరిగణింపబడును. ఆసేవ ఈశ్వరునితోపాటు తద్దేహముగా పరిగణింపబడు జగత్తునకుకూడ వర్తింతును. అనగా జనోపయోగకరమైన కార్యక్రమములు చేపట్టుట, ప్రకృతి వైపరీత్యములు సంభవించినపుడు పీడిత ప్రజాసకమునకు బాధోపశమనార్థమై నిర్మాణముతముగ కొన్ని పనులు నిర్వహింపుట, దీనులను, రోగులను ఆదుకొనుట ఈ అన్నింటికి ప్రతిఫలము కోరకపోవుట సేవయే అగును. కనుక అది భక్తిలో భాగముగనే స్వీకరింపవచ్చును. త్యాగబుద్ధి ఈ అన్ని కార్యములలోను అంతర్లీనముగ నుండును. “To Serve the Man Is To Serve the God” “మానవ సేవయే మాధవ సేవ”, అనుటను ప్రధానముగా గ్రహించి రామకృష్ణమఠము, సత్యసాయి సేవా సమితి మొదలగు అనేక సంస్థలు ప్రజోపయోగకరములైన అనేక సేవా కార్యక్రమములను నిర్వహించుచు మానవుల కెంతో సేవ చేయుచున్నవి.

భగవంతుని శరీరమగు జగత్తును సేవింపుకొనుట బాహ్యభక్తి అగును. జగత్తునకు అంతరాత్మగ నున్న భగవంతుని వట్ల అచింతల విశ్వాసముతో ప్రవర్తించి ఆత్మార్పణము చేసికొనుట అంతర్భక్తి యగును. భగవంతుని సర్వకాల సర్వావస్థల యందు మానసికముగ అంటిపెట్టుకొని యుండుట దీని ప్రధానలక్షణము ఈశ్వరునితో నెడబాటు ఒకతనమేనియు సహింపలేకపోవుట భక్తులను నిత్యానుభవ సిద్ధము. భక్తియందలి వైవిధ్యమును స్థాపించుచు పోతన నవ్తమ స్కంధములో -

“తను హృద్భావల సఖ్యమున్ శ్రీవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
 ర్చనముల్ సేవయు వాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం
 బను నీతోమ్మిది భక్తి మార్గముల సర్వాయున్ హరిన్ నమ్మి స
 జ్జనుడై యుండుట భద్ర ముచుండలెనున్ సత్యంబు దైత్యోత్తమా!”
 (ఆం. మ. భాగ. 7-167)

తల్లి గర్భము నుండియే మోగి శిఖామణియు మహాభక్తాగ్రేసరుడు సగు
 చారదభగవానుని ఉపదేశామృతమును గ్రోలు నదృష్టమునకు నోచుకొన్న ప్రహ్లాదుడు
 తన తండ్రియు అధర్మమార్గసంబారవిహ్లాగరిష్టుడునగు పిరణ్యకశిపునకు భక్తి
 వైవిధ్యమును గూర్చి ఉపదేశించుచు ఈవిశేషములను ప్రవచించెను. ఇష్టము వచ్చిన
 పనులెల్లను చేయుచు ఏదో ఒకసారి హరి, వారాయణ, గోవింద అన్నంత మాత్రముతో
 అది భక్తియుకాదు. వాడు భక్తుడునుగాడు. మొదట సత్యవ్రతమును దీక్షాదక్ష
 కతో ఆచరింప వలెను. అదియే భక్తిలో ప్రధమస్థానము నాక్రమించుచున్నది.
 యువస్సుతో తలంపు ఆలోచన, నోటితో వెప్పుమాట, ఇంద్రియములతో చేయుపని -
 ఈ మూడును ఒకటిగా ముండుటకే సత్యమని పేరు. అయినను నిందు రాగద్వేషము
 బహు లావుండరాదు. పరుంసొమ్ము నపహరింపవలెనని ఆలోచించి, ఆపహరించునని
 నోటితో చెప్పి, అచరణ పూర్వకముగ అపహరించినచో నిండు ముగ్ధవాక్యాయము
 లగు ఏకసూత్రనిబద్ధత యున్నను నిది సత్యముకాదు. శాస్త్ర విరుద్ధమగుటయే
 అందుకు హేతువు. కనుక శాస్త్రబోధితమైన చర్మ కర్మవిషయముననే త్రికతణు శుద్ధి
 పొటింపఁబడినచో సత్యమనిపించుకొనును. ఇది వ్రతముగ స్వీకరింపఁబడినపుడు
 అచరణ క్రమములో అనుకొనని పెక్కు క్లిష్టపరిస్థితు లేర్పడుచుండును. అట్టి వానిని
 సమయోచిత ప్రయత్న పాటవముతో పరిష్కరింపకొనుచు ప్రత్యేకపాద్య రహితముగ
 శ్రురోగమించువాడే సత్యవాది.

సత్యము జగచ్చక్రి పరిభ్రమణమునకు మూలము. వ్యక్తికి సంస్థారాను
 పణముగను, పరిపరసాహితకతిపనస్థితిగతులతోని ఆరుహల్య ద్రావిహల్యము
 లను బట్టి ఏర్పడు నిమోన్నతములను బట్టియు తనకు తాత్కాలికముగ గుఱుమని
 కేలిన దానిని చేయ నిర్ణయించు ప్రలోభము ఉండవచ్చును. కాని శాస్త్రమున కట్టి
 ప్రలోభములు ఏవియు నుండవు. అది కేవలము జగత్కల్యాణ తాత్పర్యముతోనే

త్రైకాలిక భర్త వ్యవస్థను నిర్దేశించును. అట్టి భర్తము యొక్క స్వరూపము ఎట్టివో తెలిసికొనక గ్రుడ్డిగా నాచరింపఁబోవుట నేల విడిచి సాము చేయ వేరుకాదు. కనుకనే భక్తిలో ద్విత్వీయ స్థానము శ్రవణమున కియఁబడినది. దనలు విషయపరిష్కానమునకై శాస్త్రసూత్రములను విజ్ఞానవేత్తల భాష్యములను అభ్యసించవలెను. వినునచ్చపు పొనుమరించు అనేకానేక సందేహములను తలఁచుట ప్రాతిపదికపై వేత్తుశిరోముఠలు సిఱచించి నత్పదమును భగవత్తుణ్ణమొనర్తురు.

ఏ శాస్త్ర మెప్పుడెచ్చట నేమి యుపదేశించినను ఆయుపదేశముల నమునకు జగన్నిరసకూర్మక జగత్కర్తృపరణ శరణాగతియే సారభూత తాత్పర్యాంశమగును. అట్టి భగవంతునకు దాస్యము చేయుట భక్తిసాధ పరంపరలో మూఁడవదిగ నిర్పఱింపఁబడినది. సాధకుఁడు మొదట నాగుణక్రియాదిలక్షణవిరహితయైన అనుపహితపద్ధతైతన్యరాశిని ఊహింపలేఁడు కాబాదంద్రవ్యాయముగ నేమి యొక నాడుమును, రూపమును నిర్దేశించుకొని భగవహ్మ రీతి దానుఁడఁడు నిరహంకారముగ ప్రవర్తించుట అభ్యసించవలెను. ఫలవాంఛ యీ సందర్భములో సర్వాత్మనా నిషిద్ధము.

తరువాతిది వందనము. వందనమనఁగా నమస్కారము. ఇది శుశ్రూషుఁడు నను భేదమును సమసింపఁజేసి యిరువురిని ఐక్యమొనర్చు ప్రదానికి సంకేతముగదే రెండు చేతులు క్రోడించుట బలుగును.

తరువాతిది ఆర్చన. గంధము, పుష్పము, అక్షతలు మొదలగు పరికరములతో స్వామి గలంకరించి తనవల్ల సుముఖునిగఁ జేసికొనుట యాశయము. సాధకుఁడు తనలో నప్పుడప్పుడు మొలకెత్తు అహంకారమును ప్రవేశింపఁజేసి భగవంతునిలో తనవల్ల అనురాగమొదపునట్లు - ఆనఁగా భగవంతునివల్ల ప్రవర్తించుట శక్తప్రక్రియలో సారాంశముగ రూపమగును.

ఆపయన సేవయనునది మరింత క్లిష్టమగునంశము. సామాన్య మానవుఁడేపని చేసినను ఏదో ఒక ప్రయోజనము నుద్దేశించి చేయుచుం

ప్రతిమోక్షం మనుష్యులకు నమంబోపి ప్రవర్తన", అని కదా ఆరోపిస్తా? ప్రయోజనము నొందిన నంతవఱకు, సాధ్యమైన ఉన్నంతవఱకు ఆచరించునది సేవ కారణము. దీర్యమాత్రానికే హిందూత్రప్రయోజనము యగు స్వల్ప ఫలము నభిలషింపట స్వార్థముకాదు. ఆస్థులమునకు కూడ సాధకులను భగవంతునే ఆశ్రయించవలెను. సేవకు అంతమాత్రముతో బోధించుచుండు, ఇంక నంతకుమించి గురుభోగములవైపున స్నేహాత్రిమ ముచ్చినను, అది సంగమునక, అలసత్వమునకు దారితీసి భక్తికి పలులప్రతిస్పర్థి యగును. అన్నిటికి నీశ్వరునే నమ్ముకొన్న భక్తుడు కర్మానుకరముగ సంభవించు శారీరకమానసిక క్లేశములను నివారించుటకు కూడ భగవంతునే శ్రయించక తప్పదుకదా! కావ్యాత్రివాంఛాపర్యాప్త్యవధికమయిన వర్యయే సేవ పగును.

పరమేశ్వరుని సేవతో మునిగియుండు సాధకునకు అపరిహార్యముగా
 పండవలసిన మరెయొక విధిదృగ్భావము ఎఱుక. ఇది వ్యామోహము నుండి మానవుని
 పాడును. దృశ్యమానమైన ఈశ్వరత్వతయు గుణాత్మకము, పాండచారికము,
 యికము అయినను దీనికి హారములో చారమువలె అంతర్లీనముగనుండు నదృష్టాన
 తన్యము కాశ్యతము అని గుర్తించుటయే జ్ఞానము అనఁబడును. ఇది కలిగిన
 వప విశ్వరూపాపందికతుచ్చభోగపరంపరపై నింక ఆలివాష యెట్లు ఒదవును?
 షయదుఃఖదోహనుదర్శనమే ఎఱుకకు ఫలము. ఇది సీద్ధించినంతనే దీని నంటి
 ట్టుకొని నిరంతర భగవత్ప్రసాదానుభూతి చేతోగోదర మగుచుండును. ఇట్టి స్థితి
 వైన పిదప సంచితము, ఆగామి అను కర్మవిభాగములు ఘోరములు కాకుండ
 నే జ్ఞానాగ్నిదగ్ధములయి, ఫలానుభూతిచేఁగాని నశింపని ప్రారబ్ధ మొక్కడే మిగిలి,
 సేవాపతనానంతరము కైవల్యస్థితి కరతలామలకమగును.

అత్తులో నెఱుక మదిల్లిన పిదపకూడ అప్పుడప్పుడు మాయాదేవి వేసెడి
 మ్మలలో తగులుకొనక అనంగుడయి, అనహంకారియై, అనవరతము జాగరూ
 డై రాక్షికకర్మాచరణధుడు కారాడు. భగవన్నామసంకీర్తనాపరుడై బ్రహ్మ
 యమహంసాగరకట్టిలతోతావిహరమాణమానసు డగుచుండవలెను. భగవన్నామము
 వినరసంపదరజ్జనశోక్తిపరవ్వకారి యగునట్లు బిగ్గరగా గానము చేసికొనుచుండవలెను.
 || సంకీర్తనసభాస్థులు వాయువాహితములయి అవి పయనించినంత మేర సకల

ప్రాచీనపాపములను హరింపజేయును. ఇది రోశకల్యాణపర్యవసాయి. ఇరక సాధకునకు మనస్సు శేవలము నామసంకీర్తనమునందే లగ్నమయి యుండుటచే, భగవదసంబంధ సంకల్పంకురము పొడవగుచు. ఇది అత్యద్ధరణపర్యవసాయి.

పైకి సుకీర్తన కొంతసేపు చేసిన పిమ్మట కలిగిన అలసటవలననో మరే యింక హేత్వాభాసంవలననో సంకీర్తనము కట్టిపెట్టినపుడు భగవత్సంబంధమయిన చింతనమునందు నిమగ్నమయి యుండవలెను. తన స్వరూపము జగత్తు కాదుగనుక దానితో ఐక్యసంభావన వీడి తన స్వరూపమేదో అట్టి చిన్నమునిరోనే శాశ్వత సంబంధము పెట్టికొని మోహరహితుడై యుండుట ఈ చింతనమునకు ఫలము. ఇది భక్తిభావములలో దిట్టచివరిది. సాధారణముగ మనస్సునకు ప్రాపంచిక దోగములను గూర్చి చింతించుట అలవాటుయిన పనియే అగుటచే ఆ చింతనావ్యాసమును ఆపివేపు నుండి మరల్చి వస్తువు మీదకు తరల్చుట సాధకుని కర్తవ్యము.

ఇట్లు నవవిధభక్తి నాధనములతోను పంపిన మహానీయుడు స్వయముగ దిన్మయమై “హస్తమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాలే హస్తముదద్యతే,” అను ఉపనిషద్వాక్యమును అనుభవభార్యకముగ తెలిసికొని జగత్తునందలి ప్రత్యేకపురుషులను భగవద్విహతి సాక్షాదించి కచేకభావనతోనే జగత్సేవమాడ చేసికొనును. హెచ్చినావస్థలో విష్ణుభీరుడై ఏలాంతత నపేక్షించినను, నిర్భావస్థలో అన్నింటికి అతీతడై దుఃఖిత హృదయసేవాధరంధరుడై సంతతగాంతిసమాకాంతవాఢుడగును.

ఇంక నవవిధభక్తులలో “తనుహృద్భాగల సఖ్యమును” ప్రకటించును. ముఖ్యముగా మొదట పేర్కొనెను. తనపునకు హృదయమునకు భాషకు సంవదించిన ఏకత్వమునే సత్యమందును. ధర్మమునందలి అంగములలో సత్యమే అగ్రగణ్యమైనది. రామాయణకదానాయకుడైన శ్రీరాముడు, మహాభారతకదానాయకుడైన ధర్మరాజు కూడ నిజజీవితములో సత్యమును పట్టము గట్టిన మహానీయులు. మన భాగవత ప్రతిభుస్కంధమందే ధర్మసందనుని ప్రసక్తి వచ్చును. గురువధజనితవృథానిదాను దంపహ్యమానమానసుడగు వాతడు అస్పృశము వాక్రయించియే గురువధ గావించితి నని కడుంగడు దుఃఖిలైనను. శ్రీకృష్ణుడు అతనిని భీష్ముని వద్దకు గొంపోయెను. భీష్ముడాతనికి రాజధర్మ ముపదేశించి చేతమందలి కందు దిండుపకజేసెను.

ఆతఃకాశ్రయించిన అసత్యము ఆభాసమైనదే గాని నిజమైనదికాదు. ఆభాసమగు అసత్యమువలన నాశని కనత్యదోష ముంటలేదు. లేనిదోషము వాపాదించుకొని వ్యభచేందుట ధీమత కుచితము గాదని భీష్ముదాతనిని మూదలించెను. ధర్మజుడు అసత్యమునకు వెఱచినట్లు అపమృత్యుమనకు కూడ వెఱచినవాడు కాదు. సత్యవ్రత పరిపాలనాయత్తరై ఆతఃకాశ్రయించి విత్తములలో బుద్ధిమత్తముడని పేరు గడించి కృతార్థుడయ్యెను.

సత్యము నిట్లే సమాశ్రయించిన మహామహులలో శ్రీరాముడు ప్రథమ గణనీయుడు. ఈతని చరిత్ర సమస్కంధములో నందముగా నిబంధింపబడినది. ఈతఃకాశ్రయించి సత్యవ్రతమునకు ప్రతిజ్ఞతోపాసనావినిర్మలస్వామ్యుడై కాలము గడిపెను. ఇందు రాముడు పెక్కు చోట్ల సత్యవ్రతము, సత్యసంఘము, సత్యపరాక్రమము, సత్యస్థితియు అని ఈవిధముగా సత్యదీక్షాదక్షుడని ప్రస్తావించబడి యుండెను. సత్యమే ఆతని బలము. సత్యమే ఆతని తేజము. సత్యమే ఆతని విజయము. ఇంద్రజిత్తును సంహరించునపుడు, “ఓర్వాత్మా సత్య సంధశ్చ రామో దాశరథిర్మహా,” అని ప్రతిజ్ఞ చేసికొనిన తత్సంఘముగ రావణి మదసి నట్లును నిబంధింపబడినది. శ్రీరాముడు ఆకారము వహించిన ధర్మమనియే గాక అత్యంత వహించిన సత్యమని కూడ మన మెఱుంగవలసియున్నది. ధర్మమునకు సత్యమగుట గల భేదము అభేదము కూడ ప్రకరణాంతరమున నివరింపబడియున్నది. ధర్మము చలన సత్యమును ఈలికమునకు కుదురై దిగిని ననుభవించును. అందు వేగిరి దిశ ముడిగిను ఈలికములో అస్తిత్వమునకు వెల్పు లగులును. ఈరెండ చక్రములు స్వక్రమముగానున్న బండి అవక్రగమనమునకు భూచక్రిమందెంచున తిరుగులేదు.

రెండవభక్తి మార్గము శృంగరము. ఈవిషయమందు కూడ ధర్మరాజు ప్రథమగణ్యుడగుచున్నాడు. ఆతఃకాశ్రయించెదలెట్లు కారదపుంఠో పదరాసి బంధములు గుడిచెను. ఆసమయమంతయు ఆతఃకాశ్రయించి భక్తులతోడను, మునింద్రులతోడను గడిపి సజ్జనుల సాంగత్యముచే నిరంతరధర్మశ్రవణాలయై కాలము గడపెను. ధర్మము లన్నియు సచ్చిదానంద స్వరూపుడగు భగవంతుని సంపద్యోషములన చక్కగా నిరూపించి హాపించును. ఆ విశేషములు వినుచు నిరంతరధర్మచింతనచే

కాలక్షేపము గావించుచు ఆతఁడు పండ్లెండొప్పును పండ్రెండు నిమిషములవలె గడిపి కృతార్థుడయ్యెను. పిమ్మట కూడ శ్రీకృష్ణుని సాంగత్యముచేత ఆతఁడు ఎన్నో దహస్యములు విని పొడిచి కృతార్థుడయ్యెను. మరియు భీష్ముని వలన నారదాదుల వలన ఆతఁడెన్నో ధర్మములు విని నిర్మల చిత్తుడయ్యెను. ఆతని కృతార్థత్వమునకు ఆతని వినుకలియే తొలి కలిమియై వెలుగందెను. దశమస్కంధముండు వెన్నుఁగు తన పిన్నుటనాట పిల్లనగ్రోవి చల్లగా నూది ఉల్లములకు చల్లదనము వెల్లిగల్పెను. పనిపాటలు మరచి తిండితిప్పలు విడచి పిల్లపాపం గడచి గోపికలు గోపబాలురు కూడ తెక్కకు మిక్కిలిగా పరుగురెత్తునని సందనానందనందోహసంధాత్రి యగు బృందావనమున సందనందనుని వేయిగానశ్రవణముచే కర్ణపుటముల ఆనందామృతరసా స్వాదనము గావించి చరితార్థులయిరి. వేణువాక బ్రహ్మగీతము. ఇది చెవి సోకిన వారికి ఎడతాకిన వారికి ఆందరికి సందనందనుఁడు అమందానందమునే విందు గావించెను. ధర్మములు వినుచు, వర్ణించుచు ఆశ్రయించు వారికి కలిగిన కైవల్యమే వేణునాదము చెవి సోకిన వారికి కూడ ఆలంకారిగా చేయరెను. ఇది యంతయు శ్రవణమందు అంతర్భాగమై విషయమే.

భక్తశృంగారలో దాశత్యము మూడవది. భక్తుఁడు భగవంతునకు దాసోపాసముని దాస్యము నెఱపుచు క్రమముగా 'సోపహం'గా పరిణమించును. దాసోపాసమునగా నాపరమాత్మునకు నేను దాసుఁడను అను భావము. ఇది ద్వైతము. సోపహమనగా నాపరమాత్ముయే నేను అనుభావము ఇది అద్వైతము. భక్తుఁడు భగవానుని తెలిసికొనునప్పటి, చూచునప్పటి పరిస్థితి దాసోపహము. ఆతని యందు ప్రవేశించు నప్పటి పరిస్థితి 'సోపహం'.

పంచమస్కంధమున నిబంధింపఁబడిన భరతుని కథ తానత్వమునకు పరకాష్ఠ. బ్రహ్మనిష్ఠుడగు భరతుఁడను మహారాజు హరిణపోతమండలి తగులాటముచే పరవీర్యుఁడై హరిదాముగా పరిణమించెను. ఆనంతరజన్మమున బ్రహ్మనిష్ఠుడగు బ్రాహ్మణునిగా జన్మించెను. అహంకారమున కారములు విసర్జించెను. ప్రాచర్య వశమున తనకు సుకర్మమిందిన బ్రాహ్మణ జన్మమున కాని, బ్రహ్మర్షిత్వ నిషయందు కాని, కర్మాతీత నిజస్థితియందుకాని తగులాటము నొందక అహంకారమును చోటు

చేసికొనసీయక అసంగుడై టివిండుచుండెను. నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠానిష్ఠులమనస్సుడై నిజశరీరయాత్ర నిర్వహించుచుండెను. సంగము పెంచుకొనుటచే తనకు ఘోరము వాటిల్లిన దురవస్థ నెఱింగినవారూ కావుననే నిరంతరజాగరూకుడై నిజదేహవతనా వధికమగు కాలము నసంగుడయి వెలుంగుచు మాయ నవలీలగా నతిక్రమింపఁ దొడంగెను. అంతలో నొక మహారాజాదాశివేంబడి బంగరు పల్లకిలో దేశాంతర మేఁగుచుండెను. తోయి లంసియుండిరి. దీనుడగు భరతుని గని యారని నా శిలికా వహనమున నియోగించిరి. భరతుఁ డాభారము లెక్కిసేయక మోయు చునేయుండెను. అంతబరువు మోయుటకు నీరసప్రాయముగు నిజశరీరము సమర్థము కాకుండెను. మార్గము విషమముగా నుండెను. కాళ్ళు వదవడ వడంకుడు పల్లకి కుదుపునకు కారకుడై రాజుగు రహూగణుని కోపమునకు కారణమయ్యెను. ఆరఁడు నీలు గప్పిన నిప్పువలె బ్రహ్మశేషము కప్పవడియుండుటచే నెవఁ యనుకొని రా నారనిని నిందింపఁదొడగెను. ఒక తిట్టుగాక రోటికి వచ్చిన తిట్లెల్లఁబెను. ఆ యవమానము ఆ నింప ఆ శిలికావహనభారము సహించును సత్త్వలక్షణమన్నియుడై ప్రతిఫలాపేక్షలేని యామోత మోయుచునేయుండెను. అలవాటులేని పనియగుటచే సరిగా చేయఁజాంకుండెను. ఆ రాజు కూడ తత్త్వజ్ఞానాపేక్షతో నేఁగువారూ, ఆమోగి వాగమృతముచే తన యజ్ఞానము తొలంగగా ఆ కపిక డిగ్గ సురికి అతని పాదములకు మోకరిల్లి వినముఁదై తత్త్వ గుఱింగెను. అతఁడు రస దాసత్త్వ మహత్త్వైతిశయముచే కాశ్యపుడైన మహామోగింద్రుఁడు. దాసత్త్వమునకు భక్త్యం గములలో అగ్రస్థాన మొసగిన ఆవధార ఈతఁడే.

భక్తి యందు పిమ్మటి యంగము మదనము. శ్రౌపతి, కుంతి మొదలగు సామ్యులు, ప్రహ్లాదుఁడు, భ్రష్టుఁడు మొదలగు బాలభక్తులు కూడ వందనముచే నందనందను దయావిశేషము చూరగలిగిరి. దర్శనము, స్పర్శనము, వందనము, అర్చనము కూడ ప్రగిఱభక్తి విశేషపరిపాకముచే పరిణతినొంది సాధకు నకు తురీయపురుషార్థవైభవము కరతలామలకము గావించును. ఈ యంగము లన్నియు వింగడింపునకు, విషయపరిశ్రావమునకు వోహదబారులగుచే కాని విడివిడిగా నెలకొని యుండునవి కావు. ద్రౌపది అధర్మవిజితయై కౌరవులచే పరాభవింపఁబడెను భీష్ముఁడు, విదురుఁడు, గురుజనులెవ్వరు ఆమెను రక్షింపలేకపోయిరి. అపక్ర

విక్రమ సనాతులగు నా పులు కల్గియుండియు వారాసును రక్షింపజాలక పోయిరి. ఆమెకు దిక్కెవ్వరు లేరైరి. ఆపన్న శరణ్యుడగు హరిని దలంచి ఆమె చేతులెత్తి వందనము గావించినది. వందనము అహంకార వినాశనమునకు చిహ్నము. దానికి గుర్తుగా మనము చేతులు జోడించి సమస్కారము గావించుము. 'న' అనగా జీవుడు. 'మ' అనగా శివుడు. సమస్కారమగుగా జీవులహృదయ సమైక్యము. అహంకారము నశించిన వెంటనే జీవునకు శివుడు సన్నహృదయై సార్థక్యము జేకూర్చును. శివుని పొందిన తరువాత జీవునకు పొందవలసిన దుండదు రౌఢికము లగు సమస్త పదార్థములు నాతడు పొందినవాడై యగుచున్నాడు. ఆ పరముని పొప్పు లభించిన పిమ్మట సాధకునకు అధికముగా పొందవలసిన పదార్థ మేదియు కన్పింపదు. మహాసాధియగు ద్రౌపది ఈవిధమగు వందన ప్రక్రియచే నంద తనయుని కృప సందగలెను.

మనము భగవంతునకు ఇహసంపద తీయనక్కఱ లేదు. మన వ్యాపార ములో లాభ మీయనక్కఱలేదు. అట్లే కుండిదేవియు కృష్ణున కేమియు నీయలేదు ఆతని కెల్లప్పుడు వందనముగావించి మనస్సులో కొల్చుచుండెను. ఆపన్నయగు నామెకు ఆపన్నశరణ్యుడగు శ్రీకృష్ణునకు నవిభావ్యమగు సంబంధము నెలకొనెను. ఆ సంబంధము కృమిక్రమముగా పరిపుష్టిపహించి యామెకు జ్ఞానము కరలాలములక మయ్యెను.

శా. "శ్రీకృష్ణా ! యచభూషణా ! నరసఖా ! శృంగార రత్నాకిరా !
 తోకప్రహి నరేంద్రవంశ దహనా ! తోకేశ్వరా ! దేవతా
 నీక ద్రాహ్మణ గోగణార్తి హరణా ! నిర్వాణ సంధాయా !
 నీకున్ మ్రొక్కెదఁదుగ్రింపవే భవలతల్ విత్థానుకంపానిధి !"

(ఆం. మ. భాగ. 1-199)

భర్తృ వియోగముచే ప్రారంభమైన ఆమె జీవితము కొడుకుల బాధలతో కుమిలిపోయెను. వారికి సుఖములు కట్టజెట్టవలెనన్న తపనతో నామె దీపన ప్రస్తావన మారంభ మయ్యెను. కృమిముగా భక్తిలతానిబద్ధమగు బుద్ధిచే నామెకు మోహలతా విచ్ఛేదన మయ్యెను. కాలక్రమమున పొందవులు విషయలక్ష్మి సనాథులై కురుమహా సామ్రాజ్యమునకు వారసులైరి. తానితో నామె కోర్కె నెరవేరినది. అదియే

దమక్కారము. మనమేదైన నొక వస్తువునై తహతహలాడు చుందుము. కర్మ వశమున, కాలక్రమమున అది మన చేతి కందును. కోర్కె మాత్రము ఈరిక రెత్తునే గాని దానికి తీరుట సంభవించదు. ఆమె కోరిక తీరనే గాని క్రిమముగా ఆసుకు లభించిన పరిణతితో అహ మోహాలతలను తొలగించు మని హరిని ప్రార్థించెను. ఆసుకు పొందవులందును, యాదవులందును మమకారము నొందు. ఆ మమకారము తొలగిననే గాని యామె భ్రష్టప్రమాదయవనికానందోహవిచ్చేదనము కావించుకొని సమచిత్తమును చిత్తగింపజాలదు. దానికై యామె శ్రీకృష్ణ వాశయించి కృతార్థురాలయ్యెను.

భక్తి కైదవ యంగము అర్చనము. అర్చనతో నెందఱో ధర్మల దరితాఘటైరి. వారిలో నంబరీషుడు ప్రథమగఃఖ్యుడు. అతఁడు మహారాజు రాజర్షి. భూవక్రమంతయు తన యేర్పిగి క్రిందకివచ్చెను. అందలి సంపదలన్నియు తన స్వాధీన మయ్యెను. అతఁడు మూత్రమా సంపదలను అధినుడు కాలేను నిరంతర జాగమాకుడై సప్తఞ్చ గరిష్ఠుడై వైష్ణవార్చనము గావించెను.

శా. “సప్రద్యీపవికాలభూభరము దోస్తంభంబుఁ బూని సం
ప్రాప్త శ్రీయుతుడై మహావిభవ సంపచ్చాసురిం గల్గిదు
ర్వ్యాపిఁ జెందక వైష్ణవార్చనల మేరం గాంముం బుచ్చుచున్
సుప్తిం దొందక యొప్పె సద్గుణగరిష్ఠుం దంబరీషుం చిలన్”

(అం. మ. భాగ. 9-81)

విష్ణు సమర్చనమున తన సర్వస్వము నర్పించిన యా మహిజానె కహినముగు శః సుఖము కైవసమయ్యెను. క్రమముగా వాతఁడు మనసొ నన్యసించి పురమందుఁ అంతిపురమందును తగులాట ముజ్జగించి గోవిందపదార్పనారతుడై యుండెను.

ఆ. ‘అతని కీహమాకె హరులందుఁగరులందు
ధనము లందుఁ గేవలసములందుఁ
బురుగులందు బంధుమిత్రుల యందును
బురమునందు నంతిపురము నందు’

(అం. మ. భాగ. 9-81)

అంబరీషుని భక్తికి సంతసించి విష్ణు వాతనికి నిజ చక్రము తానొప్పెను. పితృ
సౌక సంతకృత మాతరకు ద్వాదశీవ్రతము గావించి హరి సమర్పనము సలి
దానాదికములు నిర్వర్తించి పారణ కడుక్తుడై యుండగా నాతని కదకు దుర్వాసు
దేతెంచెను. రాహుతని హుతించి తనతో భోజనమున కంగీకరింపజేసెను. అతడ
స్నానార్థమై నది కేగి రాదాయెను. ద్వాదశి చనిపోయెను. తపసి రాదాయెను
వండితు లా రాహును సలింబులు సేవింపుమనిరి. అతడట్లే గావించెను. ముః
తపియడై కృత్యము ప్రయోగించెను. విష్ణు వది యెఱింగి చక్రప్రయోగము
గావించెను. చక్ర చూ కృత్యము చూచి దుర్వాసుని వెంట నందెను, దుర్వాసుడ
బహువిష్ణును హత్యయందు శరణుజొచ్చెను. వారాచక్రము వాపలేకపోయిరి. హరి
ని చక్రం దైతవ సుగ్రహించెను. అంబరీషునే శరణువేడు మని దుర్వాసునకు బుద్ధి
గెప్పెను. దుర్వాసుడ అంబరీషు పాదముంపైబడి చక్రానంశ్వాహుళికల
వారింబడి రప్పించుకొని ద్వియకు జీవుడాయని తన దారిని తాను చూపెను.

భక్తునకు భగవంతునకు గల సంబంధము విష్ణువే స్వయముగా పేర్కొనెను.

అ. “నాకు మేలుగోరు నాభక్తుడగు వాడు

భక్తులనుల తెన చరమ గతియు

భక్తులకుమగ జననగతిరెండు వెనువెంట

భక్తు వెంటుడగుట కోడె కంగి.”

(అం. మ. భాగ. 9-18)

క. “నారేజము నొప్పులలో

నాతత్వము యుండు వారి నందు జనులకున్

హరికియ కీతి నిప్పును

ప్రేమావంబు చెడుమ సిద్ధము నుమ్మి.”

(అం. మ. భాగ. 9-124)

అంబరీషులో హరి తనకు భక్తులకుగల సంబంధము నభేదము చక్కగా
తెలియెను. హరి సమర్పనానిరతుడగు భక్తుడు హరిగానే శేషించుచున్నాడు.
అంబరీషును హరిని నభేద మేర్పడుటచేతనే యాతని చక్రమే స్వయముగా వచ్చి
నందరించెను. అతని ప్రార్థనము మీదనే చక్రము వెనుదిరిగిపోయెను.

భక్తి యందలి అణవ అంగము సేవ. భగవంతుని సేవించి తరించిన ధన్యులెందఱో గలరు. వారితో నక్రూరుడు ముఖ్యుడు. అక్రూరుడు క్రూరుడగు కంసుని యొద్ద మంత్రిగా పనిచేయుచు ఆతని దుర్మార్గము తల కెక్కించుకొనకుండ సద్గుణసంపన్నుడై హరిసేవాపరాయణుడై శాలము గడపెను. యాదవులం దక్రూరుడు సజ్జన మూర్ఖస్యుడై ధన్యుడయ్యెను. కోమల మగు నెడద, వినయ సంపన్న మగు వర్తనము, గుణవరేణ్య మగు చిత్తము వీనితో నాతడు సార్థకనామ ధేయుడయ్యెను. కంసుడు దుర్మార్గుడై రామకృష్ణుల హింసించ నెంచెను. వారిని తోడి తెమ్మని అక్రూరుని బంపెను. రామకృష్ణుల బలపరాక్రమములు, శక్తిసామర్థ్యములు కూడ అక్రూరుడెఱుగును. ఆతనికి వారియెడల అపారమగు వాత్సల్యము, అనన్యమగు భక్తి. భక్తుడగు తనకు భగవంతుడగు కృష్ణుని దర్శించి, స్పృశించి, సంబాషించి తోడ్కొని వచ్చు భాగ్యము కల్గెనని అక్రూరుడు పరమానందభరితుడై గోకులమున కేగెను అందు కృష్ణుని జూచి ఆనందము చెంది ఆతనికి కంసుని ఆదేశము వివరించెను. రామకృష్ణులను మనసార ఉపలాలించుచు నుపాసించెను. ఆతనికి వారియందలి భక్తిప్రసక్తులు అధికమై ధ్యానముద్రాయందు ఆతడు ఏమి చూచినను అందే నందనందనుడు కనువిందు సేయబొడగెను. రామకృష్ణులను వెంట నిడుకొని యాతడు రథస్థుడై పోవబొడగెను. సాయంసమయమున ఆతడు సంధ్యవార్తుచు నదీ జలముల స్పృశించెను. అందు రామకృష్ణ లాతనికి దర్శన మిచ్చిరి. ఆతని సేవ ధ్యానముగా పరిణమించి తర్ఫలితమునే రామకృష్ణుల దర్శనముగా పరిణమించినది. అట్టి ఫలోన్ముఖమైన ధ్యానమే శాలక్రమమున జ్ఞానముగా పరిణమించును. జ్ఞానికి భగవంతునకు భేద మిసుమంతయు లేదు. అక్రూరునకు సేవ పండినది, ధ్యానము కుదిరినది అని నూచించుటకు నిదర్శనమే ఆతడు నీటిలో దర్శించిన రామకృష్ణుల ప్రతిబింబములు. అక్రూరుడు నీటిలో జూచుకొన్నది తన ముఖమును. నీటిలో కన్పించవలసినది తన ప్రతిబింబమే. శ్రీకృష్ణుని ప్రతిబింబము కన్పించుటలో చమత్కారమున్నది భగవంతుడు బింబము. ఊవుడు ప్రతిబింబము. కృష్ణుడు బింబము. అక్రూరుడు ప్రతి బింబము. ఆ రహస్యమును దర్శించిన అక్రూరుడు నీటిలో తన ప్రతిబింబమును చూడగల్గెను. కిటకము భ్రమరము చుట్టు తరిగి భ్రమరముగానే శేషించినట్లు అక్రూరుడు శ్రీకృష్ణుని సేవించుకొని శ్రీకృష్ణునిగానే శేషించెను.

యాదవులందు అహ్రాదునకు సాటి రాగల శ్రీకృష్ణ సేవకుఁడు ఉద్ధవుఁడు. ఉద్ధవుఁడు కూడ పిన్ననాటి నుండియు శ్రీకృష్ణుని సేవించుచు అతని ఆదరము మైర్చి చవిఁగొని ధన్యుఁడయ్యాను. శ్రీకృష్ణునకు అంతరంగికములగు సమస్యలు వచ్చినపుడు వాని నాతఁడు ఉద్ధవునిలోఁగాని, అహ్రాదునితోఁగాని సంప్రదించి వారి సేవలకు నద్దినయోగము చేసికొనును. రహస్యముగా నెక్కడికైనను పంపవలసి వచ్చినపుడు కూడ వారిలో నొకరిని పంపించుచు వారికానందకారకుఁ డయ్యెను. దీవుని బంధించినవి కామక్రోధములు. ఎంత సజ్జనుఁడైనను వానిని పూర్తిగా విసర్జించలేదు. ఉద్ధవుఁడు కూడ శమఁడక మఱి విషయముతో నొక పర్యాయము ఈ చిక్కులోనే పడెను. కాని శ్రీకృష్ణసాన్నిధ్యముచేత ఆతఁ డా కామము నుండి బయటపడి కృపార్థుఁడు కాఁగలిగెను. ఉద్ధవుని ఎల్లవిధముల ఉద్ధరించి రక్షించినది శ్రీకృష్ణ భగవానుఁడే.

శ్రీకృష్ణ సేవకులలో సంస్తవనీయుఁడు వినరాసుకూఁడు. ఆతఁడు అతఁడును పుండర్యయముచే శ్రీకృష్ణుని ఎల్లవేళల వహించి సేవించి భక్తాగ్రగణ్యుఁ డయ్యెను. ఎల్లదేవుల కృష్ణునకు అగ్రీగామియై తన బలపరాక్రమములను సార్థకము గావించుకొనెను. కృష్ణుడు నరరాసుడునీపై దాడి వెడలినపుడు సత్యభామా శ్రీకృష్ణులను అతఁడు భుజముపై మోపకొనిపోయి అపకృష్ణుని పరాక్రమముతో రిక్కఁగుల ఉక్కరంగించి విస్మయించెను. శ్రీకృష్ణునకు ఈతఁడు కేవలమొక వాహనమే గాక అనేక యుద్ధములందు రుదీభుజులువలె నెడలేక ఏకగ్రీవించుచు సేవించెను. ఇంతటి సేవకుఁడు మరొకఁడు లేడు గనుకనే విష్ణోలయఁగులందు ఈనాటికి మనము మూల విష్ణులకు ముందు గరుత్మంతుని విగ్రహము అవలొకించి అతని యనుమతి తోడనే భగవద్దత్తరమున కుపక్రమించుచుండుము.

భక్త్యంగములలో నేదవది ఆత్మలోనెలుక. ఆత్మలో నెలుకినే అత్మజ్ఞాన మందును. భక్తుఁడు క్రమపరిణతిచే హస్తగతమగునది ఆత్మజ్ఞానము. ఇట్టి జ్ఞానమునకు 'ఐవి చక్రమితి' ని ఉపాహరింప వచ్చును. బలిదక్కరేరై రాజనరాజ్య రహస్యమై రహదవుని చూపించు పరిపాలన సాగించెను. అమరేంద్రుని నిర్ధించి తప్పులను నశింపించు అశ్వమేధాదులు శాస్త్రోక్తముగా నిర్వహించెను. ఆతఁడు గావించిన క్రియకర్తాములు విధివిహితములయ్యును కామ్యకర్మలగుటచే ఆతనికి బంధహయపులేగాని మోక్షహయపులు కాలేదు. ఆతఁడు గావించిన క్రతువులకు

లోకములు, లోకస్థులు, లోకేసులు కూడ భయభ్రాంతులై తల్లడిల్లిరి. అట్టి కామ్య కర్మలు గావించుచు కూడ ఆతఁడు జ్ఞానము కైవసము గావించుకొనఁ దొడంగెను.

ఆతఁడు స్వదర్శనరూఁదై యుండుటచేతనే ఆతనికి జ్ఞానోదయమయ్యెను. ఆతనిని నిర్ద్వంది లోకములను కాపాడుటకు, ఆతని నుద్ధరించి భక్తి రక్షణము గావించుటకు శ్రీహరి కనతార క్లేశమనుభవించుట తప్పలేదు. వెంటనే అతఁడు వామనమూర్తియై సమస్త జంతుసంతాన చేతోహరి శరీరుఁడై చూచుట తోడనే సమస్త పాపములను ఆనందింపఁ జేయు సౌందర్యమునకు, లావణ్యమునకు, మాధుర్యమునకు, గాంధీర్యమునకు ఉత్పత్తి స్థానమై వామన రూపములో నవతరించి బలిచక్రవర్తి కడకు చరణత్రయవానవరిగ్రహణమునకుఁడై వెళ్లెను. వచ్చినవాఁడు నిక్షిప్త వదుగు కాండనియు ఆతఁడు శ్రీహరియే యనియు ఏతద్ధానవృత్తియును తన్ను నిర్ద్వంద్వ వచ్చి ననియు బలి ఎఱుకచే గ్రహించగలిగెను. ఆ ఎఱుకచేతనే తాను శ్రీహరికి భక్తుఁడై ఆతఁడడిగిన మూఁడడుగుల పుడమిని విడువఁ కడకతో నడంని నడకతో నావదుగు నకు దాన మొసంగెను. ఆదానము సాధారణమైనది కాదు. తన్నుమాలిన ధర్మము మొదలు చెడ్డ చేరము అన్నట్లు అర్హునిహేతుభూతమగు దానమును నెంతటి అవి వేకియు గావించఁడు. జ్ఞానవిజ్ఞానముల పారము ముట్టిన వాఁడుగావుననే బలి అట్టి దానమునకు ఒడిగట్టి కట్ట కడపటి పురుషార్థము చేపట్టుటలో కృతార్థుఁడయ్యెను.

తగువు లశాశ్వతములు. మానవుఁడు ఎంతటి వాఁడైనను మృత్యు యవ నికను దాటి నడువ జాలఁడు. మానవుని మాధవుని గావించుటకు త్యాగ మొక్కటే సాధనము. త్యాగము చేసేనే మానవుఁడు యశః కాముఁడై సాధవుఁ డగుచున్నాఁడు. ఇహ లోకమున కీర్తికంటె శాశ్వతమైనది లేదు. అట్టి త్యాగముయొక్క గట్టి తన మిట్టిదని బలి వక్రాణించుటలో ఔచిత్య మున్నది. పండిన ఆ రాజేంద్రుని మనో మందిరమున నిండిన ఎఱుక ఈ మాటలలో చక్కగా తేటతెల్ల మగుచున్నది.

శా. “అదీన్ శ్రీసతి కొప్పుపై దనువుపై సంపత్తియెంబుపైఁ
బాదాంబులపైఁ గవోల తటిపైఁ బాటిదై పైఁ నొప్పును
ర్యాదం బెందు కరంబు గ్రిందగుట మీఁదైనా కరం బుంట మే
ల్లాదే రాజ్యము గీజ్యమున్ సతతమే కాయంబు నాపాయమే.”

దానవులకు మారపుఁ దాజన్మవిరోధి. అతఁడు దేవతలను రక్షించుచు
 కానవులను శిక్షించుచుండును. విష్ణుద్వేషము బలియందు కూడ కానవయ్యెను.
 విపరీతమగు నా విష్ణుద్వేషము నుండి జ్ఞానముయొక్క అండచే బలి బయట పడఁ
 గలిగెను. విష్ణుఁడగు సకలజీవరాసులందును సమస్తపదార్థములందును వ్యాపించి
 యున్నవాఁడు. అట్లే ఆతనియందు ఈ సమస్త పదార్థములు వ్యాపించి యున్నవి.
 అట్టి ఆదిపురుషుఁడు అట్లు గుడ్డలతో వట్టి చేతులతో తన్ను యాదించవచ్చెను. అట్టి
 సర్వాత్ముఁడగు యాదకుని కోర్కెఁజీర్చుట చాతయగు తన ప్రథమ కర్తవ్యము. ఆ
 చాత్యత్వమువలన తనకు చాపురించు కష్టమంతటి దైనను దానిలో ఒక జౌచిత్య
 మున్నది. సిరిసంపదలు, భోగభాగ్యములు శాశ్వతములు గావు. శరీరము కూడ
 శాశ్వతము కాదు. శాశ్వతుఁడగు యాదకుని కోర్కెఁ జీర్చుటచే లభించెడి కీర్తి
 ఒక్కదే శాశ్వతమైనది. ఈ విధముగా ఆలోచించి బలి వామనునకు పద్రతయ
 దానము గావించెను. వామనుఁడు త్రివిక్రముఁడై పదవ్యయమున బ్రహ్మాండ
 మంతయు నాక్రమించి మరల వామనాకారము అంగీకరించెను. ఏభక్తులకు భగ
 వంతుఁడు తన సర్వస్వము జుబ్బనఁజూపియ నున్నాడో ఆ భక్తుని సమస్తము తాగు
 పరాస్తము గావించి దిండించును. అట్లు గావించనిచో నాభక్తునకు అహంకార
 మమకారముల బెడద శాశ్వతముగా తొలంగదు. అవి తొలఁగిననే గాని భగవంతుఁ
 దాతనికి మహాన్నత స్వీయపద మీయలేదు. ఆ పదమిచ్చుటకు ముందీయాపద
 మోచక తప్పదయ్యెను.

జ్ఞానియగు వాఁడు ఆత్మగ్లానితందే ధర్మగ్లానికి, సత్యగ్లానికి వెఱచును.
 బలి మూఁడనుగులు వామనునకు దానమిచ్చెను. అతని మనస్సు ఆత్మగ్లానియందు
 కాక సత్యవ్రత పరిపాలనమందే నిబంధింపఁబడి యుండెను. వామనుఁడు త్రివిక్ర
 ముఁడై భూతల మంతయు నొక్క పాదంబునను, స్వర్లోక మంతయు రెండవ పాద
 మునను ఆక్రమించెను. బలిచక్రవర్తి యాక్రమించిన సమస్తము నాతఁడు రెండ
 డుగులచో నాక్రమించి మూఁడవ పాదమునకు నెలపు చూపుమని కోరెను. అపుడై
 నను బలి తన వలన కావని వామను తిరస్కరింపవచ్చును. ఆడిన మాట తప్పుట
 పాడిగాదని నిరయ హేతువని చెప్పింగి బలి యా పాదము తన మస్తకమున నుంచు
 మని వామను నర్థించెను.

“నిరయమునకుఁ బ్రాప్తవిగ్రహంబునకును
బద్ధవిహీనతకును బంధమునకు
సర్వభంగమునకు నఖిలదుఃఖమునకు
వెలవ దేవ | బొంత వెలచినట్లు” (ఆం. మ. భాగ. 8-642)

మనస్సు సూన్యత వాక్యమందే లగ్నమై యుండెను. సత్యమును పాలించుట డేయాపద కైనను సంసిద్ధుడయ్యెను. బలి తన సమస్తసంపదలు కోల్పోయి డై బద్ధుడై కూడ స్వీయమగు మనోనైర్మల్యము. భారణ్యము, సత్యవ్రతము దప్పుర శ్రీహరి మెప్పు వడసెను. తన సద్గుణములచే భగవంతుని పురు కూడ జయించి యాతనికి ప్రీతిపాత్రుడయ్యెను. తాను పాపాలతో సత్యము వహించి యెల్లవేళల శ్రీహరి సామీప్యమందును, సంరక్షణమందును గడిపెను. శ్రీహరి సామీప్యము, సంరక్షణము బూటగిన్న భక్తిసత్తము బలి చక్కవై యొక్కడే.

తరువాతి భక్తివిగ్రహము సంకీర్తనము. ప్రహ్లాదుడు నిరంతర హరినామ క్తనముచే తరించిన హాసీయుడు. తండ్రి యగు హిరణ్యశిఖుడు వారించి ధమంకరముగా శిక్షించినను కూడ లెక్కసేయక యాఖ్యాలుడు నామ సంకీర్తన హరికరుణపడసి కృతార్థుడయ్యెను. ఆతడు సంకీర్తనచేతనే విష్ణుమూర్తిని ర్తిని గావించుకొనెను. శ్రీహరి నృసింహమూర్తియై యావిర్భవించి హిరణ్యుని సంహరించెను. పిదప రక్షిపీరులందఱిని సంహరించి చిందరవందర డెను. ప్రళయకాలానలజ్వాలవలె విజృంభించెను. దుష్టశిక్షణము గావించిన కు కూడ నాతని భయంకర విజృంభణము శాంతింప లేదు. ఆతని శాంతింపటకై బ్రహ్మాది దేవతలేతెంచి వేరోళ్ల ప్రస్తుతించిరి. లాభము లేకపోయెను. ఇందిరాదేవిని పిలిచి నృసింహమూర్తిని శాంతింపజేయు మని కోరిరి. ఆమె తటపటాయించెనేగాని ముందడుగు వైచి యొకమాట చూడ నాదలకపోయెను. గారి శాంతించిన పిమ్మటనే సమీపించునని యూరకుండెను. అప్పుడు బ్రహ్మదేవుని క్తనముచే ప్రహ్లాదుడు ముకుళిత రరకములుడై పినయవివేకభూషితుడై సర సదేవుని సన్నిధి కేగి సాష్టాంగప్రణామ మాచరించి ప్రళిస్తమగు నాతని హస్త ధే పులకితగాయ్రుడై యాతని స్తోత్రము గావించి యాతని కృపను పొందు బ్బెను.

గోపికలు కూడ నామసంకీర్తనముచేతనే చరితార్థమైరి. వారు గోపాల బాలునియందు మరులుగని తమ నమస్తమును విసర్జించి యాతని సంకీర్తనము గావించి తరించిరి. వారికి పిల్లపాపలు గలదు. భర్తలు గలరు. అత్తమామలు గలరు. వారి యందులి తగులాటము, వారి యదుపాజ్ఞలు కూడ నిస్సంశయముగా విసర్జించి స్వీయచిత్తోరుడైన గోపకుమారునితో చేరి యాట లాడుచు, పాటలు పాడుచు రాసక్రీడాయత్తమానసలై తదేక సంకీర్తనము గావించిరి.

నారదభగవానుడు నామసంకీర్తనముచేతనే కృతార్థుడైన దేవముని. బ్రహ్మమానసపుత్రుడగు నీతడు సర్వకాల సర్వాపస్థలయందును మహనీయుమహాతీ వాదనా దైపుఞ్చముతో నగణ్యవైభవుడగు నారాయణుని చీర్తింపుచు తడును. విష్ణు భక్తులం దగ్గరగామి యగు నీతడు భక్తిసూక్రములను నిబంధించి భక్తులెల్లరికి ప్రాతః స్మరనియుడయ్యెను. ఈతని సూదన మీరతే వ్యాసభగవానుడు భాగవత పురాణనిర్మాణుని యయ్యెను.

భక్తశృంగములందు చింతన మాఖరి మెట్టు. సత్కమాదిగా వెలింగెడు నెనిమిదియంగములు కూడ చింతనమందే పర్యవసించి దీనితోడనే భక్తునకు భగవంతు నకు గల సంబంధము అవిభాజ్యము గావించెను. రుక్మిణీదేవి నిగంతరమగు హరి చింతనముచే పిలవంతలు గడచి యాతని చేపట్టి నరిందగల్గెను. రుక్మిణి వివర్ణా ధీశ్వరుడగు ఫిష్టకుని కుమార్తె. ఆ రాకుమారి వినుకలివంస వలవంత దగిలి కృష్ణుని పతిగాంచలంచెను. బంధుగు లందఱు నామము కృష్ణున కిత్తుమని తలచిరి. కాని రుక్మిణి యన్నయగు రుక్మి వెన్నుని యెక పగఱుని యా కన్నయను శిశుపాలున కిత్తునని నిర్ణయించెను. దుండగుడగు రుక్మి నా ప్రయత్నమునుండి యెవ్వరును వారింపజోపరైరి. రుక్మిణి శ్రీహరి కడకొక బ్రాహ్మణుని ద్వారా సందేశమును పుర్రెంచెను. ఆతడు ద్వారకా నగరమున కేగి కృష్ణుని కామ సందేశము నిట్లు విన్నవించెను —

సీ. “ఏ నీ గుణములు కట్టింద్రియంబులు సోత దేహతాపంబులు దీటిపోవు నే నీమహారా మిషింపఁ గన్నుల కభిలార్థతాభంబు గలుగుచుందు నే నీ చరణసేవ లేప్రాప్తు చేసిన భవనోన్నతత్వంబు దింద గలుగు నే నీంసన్నామ మే బ్రొద్దు భక్తితోఁ దడవిన బంధనంతయులు వాయు

తే. నట్టి నీ యందు నాచిత్తమనవరతము
 నచ్చి యున్నది నీ యాన వానలేదు
 కరుణఁ జూడుము కంసారి | ఖంబిదారి |
 శ్రీయుతాకార | మానినీ చిత్రచోర |"

(అం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1701)

ఇది ప్రియురాలు ప్రేమునకు పంపిన లేఖ సారాంశము. ఇందు ప్రేమ ప్రసక్తికంటె సంతారతాప్రత్యయవీరక్రియే మెండుగా నున్నది. రుక్మిణీదేవి నిరంతర చింతనముచే బంధనంతకుం దింత లుడిగి భక్త్యావేశ పరిపాకమును వ్యక్తికరణ మొనర్చినది. ఇందుకేవల మగు శృంగారముకంటె భక్తియే వేయిమడుంగు లధిక ముగా చోతమానమగుచున్నది. పెండ్లి గావలసిన పిల్లకు భవబంధసంతతులగుహర్చిన చింతతో పలవంతకు పొంతన కుదరదు గదా! ఆమె చేయు ప్రయత్న మంతయు వివాహబంధముకొఱకే గాని సంసారబంధమోచనముకొఱకు కాదు. అయినను ఆమె మనఃస్థితి ఆ ప్రేమికుల పరిస్థితి కూడ అతిలోక సామాన్యమైనది. అతడు మానవ జన్మ మంగీకరించిన శ్రీహరి. ఆమె విదర్భయం దుద్యవించిన శ్రీదేవి. ఆందు చేతనే రుక్మిణి కృష్ణులకు తన్ను కైంకర్యము గావించుకొని తన్నాతని గొమ్ముగా భావించినది.

మ. "మను లాత్మీయ తమోనివృత్తికొఱకై గౌరీశుషర్యాద నె
 వ్వని పాదాంబుజ తోయమందు ముసుంగన్ వాంఛించురీ నట్టిని
 యనుకంపన్ విలసింపనేని ప్రతదర్శన్ సూయ జన్మంబులన్
 నినుఁ జింతించుమఁ ద్రాణముల్ విడిచెదన్ నిక్షంబు ప్రాణేశ్వరా!"
 (అం. మ. భాగ. 10 పూర్వ. 1707)

కన్యగా రుక్మిణి కోరుకొన్నది తమోనివృత్తి. చాచికై శంకరాదులగ మహాత్ములు కూడ శ్రీహరి పాదాంబుజతోయములందుఁ గ్రుంకులితగోరుదురు గంగాదేవి విష్ణుమూర్తి పాదము నొద్ద నుద్యవిల్లినది. ఆమెను శంకరుఁ డుత్తమఁ గమున వహించెను. అంతటి పురుషోత్తముని కరుణ రసకు కలుగుచో కలుగచో దయకలిగినచో సరేసి. కలుగనిచో భగవంతుని చింతించుట అనుప్రీతముత

నూలుజన్మములైనను పొరలుచును పీడుచు పొరజేశ్వరుఁ డగు నాతని కరుణ జూల
గొందునని శపథము గావించెను. ప్రాణములలో పురుషుని ప్రాణములు శ్రీ ప్రాణ
ములకి వింగడించుటకు పీలులేదు. ఈలోకమంతరి నమస్త ప్రాణములు కూడ శ్రీలే.
ఆ పొరలులకు పొరపజీయుఁడగు భగవంతుఁ డొక్కఁడే పురుషుఁడు. ఆతఁడే
పురుషోత్తముఁడు. తరహాస్య పాఠింగియే ఆయె 'ప్రావేశ్వరా' అని సంబోధించినది
ఈ "ప్రావేశ్వరా" అను సంబుది మనము సాహిత్యములో సామాన్యముగా తిలకించునది
కాదు. నమస్త ప్రాణులకు ఈశ్వరుడైన పురుషోత్తముని గుఱించి గావించినది.

సీ. "ప్రావేశ! నీ ముఖాభాషలు వింటే కర్ణరూద్రంబుల కలిమి యేల
పురుషరత్నము | నీవు భోగింపఁగాలేని తనుతవలని సౌందర్య మేల
దువన హాహన | నిన్ను చాడఁగూడ లేని చతురింద్రియముల సత్త్వమేల
యమర | నీయధరామృతం బాసఁగా లేని జిహ్వకు ఫలరససిద్ధియేల

ఆ. సీరదాతనయన | నీ వనమాలికా
గంధ మబ్బలేని హ్రావమేల
ధన్యచరిత | నీరు దాహము సేయరి
జన్మమేల యెన్ని జన్మములకు".

(ఆం. మ. భాగ. 10-1-1708)

దేహికి ఐదు కర్మేంద్రియములుండును. అవి వాక్చాచిపాదపాఞ్చుపస్థలు.
ఈ ఐదింటికంటె ఎక్కువ బలముతో నైదు జ్ఞానేంద్రియములు పనిచేయుచుండును.
అవి త్వక్కు, చక్షుస్సు, జిహ్వ, స్పృహ, శ్రోత్రము. ఈ కర్మేంద్రియములకు
జ్ఞానేంద్రియములకు నాయకువీవలె మనస్సు లేక బుద్ధి లేక అహంకారము పనిచేయు
సంకును. పై సీస మందు రుక్మిణీదేవియు తన జ్ఞానేంద్రియములతో భగవత్సేవ
గావించుచు దాస్య భక్తిచే అనుదినము గావించుచుండెను. జ్ఞానేంద్రియములు
యెక్కిరి బలము గలవి. అవి ఐదును బలమైన గుణముల వంటివి. ఆ గుణము
ను నడిపించునది మనస్సు. మన స్సా గుణములకంటె ఎక్కువ బలమైనది.
మనస్సుకంటె బుద్ధి మిక్కిలిబలమైనది. ఇవన్నియు ఏకాస్మకముగా ప్రయాణము
గావించిన వాడే భగవంతుని కృపకు పాత్రుడై ఆతనిని చేరుకొనఁగలఁడు.

శ్లో. "జిహ్వ కీర్తయ కేశవం మురరిపుం చేతో భజ శ్రీధరం
పాణిద్వస్త్ర సమర్చ యాచ్యత కథా శ్రోత్రద్వయ త్వం శృణు
కృష్ణం తోకయ తోచనద్వయ హరే ర్గచ్ఛాట్ఠి యుగ్మాలయం
జిహ్వ పూణ ముక్కుస్తపాదరులసీం మూర్ధ న్నమాధోఽజమ్."

(ముకుందమాల 16)

పై శ్లోకములో నచ్చూక్యారులు (కులశేఖర మహారాజు) జ్ఞానేంద్రియములను బుష్టగించుదు విష్ణుసేవారులు కందని బుద్ధి గరత్తుచున్నాఁడు. జ్ఞానేంద్రియములలో జిహ్వమిక్కిలి చపలమైన దని సూచించుచు ముందుగా జిహ్వనే సంక్షోభించుట కేశవుని కీర్తింపుమని టోధించినాఁడు. నాల్గొక మూటలాడుట, రుచిచూచుట అను రెండు ప్రయోజనములు గలవు. అందు కులశేఖరులు మూటలాడుటను తీసికొనినారు. రుక్మిణీదేవి అట్లుగాక రుచి చూచుటను తీసికొని కృష్ణుని అధరామృత మానవలెనని తనకోర్కె నెఱిగించుట మిక్కిలి సమంజసముగా నున్నది. అది మూటలలో జ్ఞానేంద్రియముల సమాహారము చనస్సుతో కలిసి కృష్ణసేవాభిముఖముగ వయనించుట చింతనమునకు పరకావ్యయై యొప్పుచున్నది.

హరి రుచినించునో లేదోయను వలవంత, హరిమీది పేముడి విభవాదుఁ జాలక నిరంతరమును చింతన, నందనందను మీది వలపు ఆతఁడు వచ్చునో రాఁదో అనుతలపు-ఈ యారోచనల వీచికలలో రుక్మిణీదేవి తలముఠలుగ మునిగి తేలెను. ఈ తల్లిదండ్రులు తలయు చింతనము లోనికే వచ్చును. పరిపక్వమైన భక్తి అనుచింత నముగా పరిణమించి జ్ఞానముగా పర్మవసించును. భక్తులు ఈ జ్ఞాన దీపముచేతనే భగవంతుని చూడగల్గుచున్నారు. రుక్మిణి కూడ కృష్ణుని చూడగల్గెను. రుక్మిణి చూచుటలో ఇతర భక్తులు చూచుటలో కంటె ఒక వైలవ్యభిమున్నది. అది ఏమో పరిశీలింతము.

మ. “కనియెన్ రుక్మిణి చంద్రమండల ముఖం గంతిరవేంద్రావల
గ్ను నవాంభోజవళాఘృ జారుతరవళున్ మేఘ సంకాశ దే
హు నగారాతి గజేంద్రహస్త నిభదాహుం జిక్కిరీ వీణాంబురున్
మన ధూపాన్నియ గంబుకంఠ విజయోత్కంఠన్ జగన్మోహనున్.”

(ఆం. మ. పా. 10 పూర్వ. 1747)

రుక్మిణీదేవి ముద్దరాలు. ఆమె రెప్పలార్పని చూపులతో కృష్ణుని గూడ
తేచు. కృష్ణుని వాస్తవముగు రూపము వేయిసూర్యులకంటె ఎక్కువ తీక్షణమై
రుక్మిణీకృష్ణమైనది. అట్టి రూపమును తదేక నిష్ఠతో చూడగల చేవ ముద్దరాలగు
రుక్మిణీదేవికి లేదు. సర్వాంగసుందరమగు ఆ మూర్తిని దర్శించుచు, వెనుకకు
మరలచు మరల దర్శించుచు రుక్మిణి తన సిగ్గును ప్రకటము గావించుకొనెను.
మఱియు నామె శ్రీకృష్ణుని దర్శించునపుడు పైచొక అంగము క్రిందచొక అంగము
మఱి పైచొక అంగము క్రిందచొక అంగము ఈవిధముగా విషమపరిశీలనము
గావించెను. చివర కామె చూపులు కలయఁదిరిగి సమగ్రపరిశీలనము గావించెను.
ఈపద్యమందు బాహిరముగా వర్ణించినది శ్రీకృష్ణుని మూర్తిని కాని అంతరముగా
ప్రదర్శించినది భక్తులగు రుక్మిణి మూర్తిని. ఇదియే చమత్కారము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

8. పోతన చిత్రించిన భక్తులు

1. బాలభక్తుడు-ప్రహ్లాదుడు

భాగవత గ్రంథములో పోతనామామృతము

“తనుహృద్భాషం సుఖమున్ త్రవణమున్ దాసత్వమున్ పంచనా
ర్చనముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుంగింపన్ సందర్శింపన్ చింతనం
బును నీ తొమ్మిది భక్తి మార్గముల సుఖార్థమున హరిగొప్పని న
జ్ఞుడై యుండుట భద్రమందుఁ దలంపన్ సర్వము లైత్యోత్తమమ్ |”

(బం. మ. ఛా. 7-167)

అను ఈ తొమ్మిది భక్తి మార్గములను ప్రపంచించి తత్కర్తృలగు పంచావతారముగా ఆయా భక్తశిష్యాదులను వర్ణించి యున్నాడు. వానిలో సంకీర్తన భక్తికి బాలభక్తుడగు ప్రహ్లాదుని స్వీకరించి ఆతని అతిసేవలపై దయచాలిత్వమును తత్తి మకరందనిష్యుడములో మెదిపి సారస్వతపిహనులకు రసాయనముగా అందించి నాఁడు.

ప్రహ్లాదుడు పంచశరద్యయస్థుడు. చాటుడు. ఆంధర కానిలేడు. కాని వాని జన్మాంతరాయాతమహనీయభక్తివాసనవైషణ్యము మాత్రము పరనాథీయము. నిరంతరముకుందచరచారవిందపరివస్థాపాడించుట, త్రాగుట, తినుట, విడుట, వనుట, మాటాడుట మొదలగు సకలసేవవ్యాపారములను హరి పరముగనే

కావిండును వేదవేదాంగాది సకలశాస్త్రసారభూతమైన రురీయపురుషార్థమును తాను మూర్తీభూత మొనర్చి జగత్తునకు ప్రదర్శించెను. తానన్నది ఏమియు లేదనియు తానొక చక్కెరబొమ్మ వంటి వాఁడని కాగా సకలజగన్నిర్మాణసంరక్షణసర్వూలన పరాయణుడగు నారాయణుఁడు పయః పారావారమై తా నా పయోది గాంఠీర్థ్యమును కొలుచుటకు ప్రయత్నించి అందుఁజొరబడి తనకింకి కర్తవ్యాలరనిష్ఠాపరిష్కానలేశము లేక అందేకమై తన అస్తిత్వమును గోల్పోయి కేవలము పరబ్రహ్మముగనే శేషింపట ప్రహ్లాద గాథ యందలి పరమార్థము దీనికి సోపానము నిరంతర హరినామ సంకీర్తనము. విషయోద్భవముగా ప్రసరించు నింద్రియ వ్యాపారములన్నింటిని పర మేశ్వరోద్భవముగా ప్రసరింపఁ జేయుటను అసిధారావ్రతముగా నభ్యసించుట ఇందులకు శాస్త్రనిర్దిష్టమైన మార్గము.

ఆయస్థాంతము నమీపించినంతనే జనుము స్వీయవ్యక్తిత్వమును గోల్పోయి దానిచే నాకృష్టమై తదైక్యభావమును భవించుట వలెనే భక్తుఁడు నిరంతరభగవదారాధన వ్యాపారపరపశత్యమును అభ్యసించినచో అతని హృదయము లోహాశకలమై భగ వంతుఁడనెడి ఆయస్థాంతముచేత ఆకర్షింపఁబడి తదైక్య సిద్ధిని పొందునని ప్రహ్లాదుఁడు నిరూపించెను. ఈ భక్తి నైభవమును సగ్రతిపర రహితచంచితముగా నిర్వచింపఁబడి పోతనామాత్యుఁడు కృతకృత్యుడై సారస్వతేయుల నిత్య ప్రశంసలకు పాత్రుఁడై పుట ఆంధ్రుల అదృష్టము.

2. బాలభక్తుఁడు - ద్రువుఁడు :

“జాతః బ్రాహ్మః సుకః పృథుః పవన భరాయాత్మతం తేన పృష్టం
క్లౌఘ్యం బాష్ప ద్రువస్య భగవతి నియమితం యద్ర తేజసిన్వ పక్రమ్
సంజాత వృద్ధ పక్షః పరహిత కరణే నోపరిష్టాన్మ చాధో
బ్రహ్మోద్ధోదుమ్మరాస్తర్మశకప దపరే జస్తవో జాతనష్టాః”

(భర్తృ. నుఖా. పరోపకారపద్ధతి. - 88)

అని యీ విశ్వప్రపంచమునందు అయ్యున్నతత్వాన ములంకరించి గ్రహణవ్యతిరేకా

మండలము సంతను పశువుల వలె తన మట్టును తిప్పుకొనుచున్న ధన్యజన్ముడగు
 ప్రభువుడు బాలభక్తులలో ప్రహ్లాదాదుల సరస మండదగిన మహనీయుడు.
 ప్రహ్లాదుని వలె ఇతడును పంచాబ్దిపరిమిత వయస్కుడు. మహారాజగు నుత్తాన
 పాదుని పట్టమహిషియందు జన్మించినాడు. సామ్రాజ్యపట్టాభిషిక్తుడగుట కర్హుడై
 యుండియు కామాంధకారముచే కన్నులు మూసికొని పోయిన చక్రవర్తి దయకు
 పాత్రురాలగు సురుది కొటిల్లముచే పంచియుండైనాడు. తన సపక్షిసోదరుడగు
 ఉత్తముని వలె తానును తండ్రి యొడి నధిష్ఠింప నుబలాటపడినాడు. హృదయ
 విదారకముగా సత్యంతనికృష్ణవాగ్దానిములచే విద్ధమనస్కుడైనాడు. పరమదారుణ
 పరాధవానలజ్ఞానాభస్మీకృతస్యాంతురై తనకీ భూమండలము మీద ఆదరమను
 పరార్థము లేదని నిశ్చయించుకొనినాడు. పరమదురహంకారపాశబద్ధచేతస్కయగు
 సుమధివేతనే తండ్రి యొక్క ప్రాపింపగా దంపవేరి హరికరుశాకహామమునకై
 తపస్సమాచి నినున్నుండవై తద్వరప్రసాదముచే నాకమవున నుద్భవించి అప్పుడు
 నీ మనోరథము నెరవేర్చుకొను మని హేలగా, హేళనగా, హేరాళముగా చేసిన
 దిక్కారతిరస్కారచీత్కారములకు వగదినాడు. కన్నతల్లియగు సునీతి చూపు
 నిస్సలప్రేమ తనమనోరథమును సఫలీకృతము కావింపలేదని నిశ్చయించుకొనినాడు.
 పరిహాసగునకైనను, పరిభావమునకైనను సపతి తల్లి నిర్దేశించిన తపోదీక్ష నవలం
 టించుటయే తన సమస్యకు పరిష్కార మార్గ ముదేశింపగలదని నిర్ణయించుకొనినాడు.
 తపోదీక్షావలంబనముతో ఎదురుకాగల సమస్యలను గూర్చిన సాధక బాధకములను
 గూర్చి సంకల్ప వికల్పములు చేసికొనుచు కాలయాపనమునర్పలేడు. హరిభక్తి
 బీజము హృదయక్షేత్రమున నాటకొన్నదే మొదలుగా అది పెరిగి పెద్దదై అందించిన
 ఫలము నాస్వాదించుట ఎప్పుడా ఎప్పుడా అని అపకాంతరంగముతో నదవిదయైనాడు.
 మర్యాదకు తల్లి కీ విషయము నివేదించి తదాశీర్వాదనమే ఊతకోలగా గ్రహించినాడు.
 భావి కష్టనష్టములనుగాని, ఫలాఫలములనుగాని, సాధ్యాసాధ్యములనుగాని చింతించు
 లేదు. హరి దరణారవింద సంలగ్నమనోద్గిరియై అడవి కేగుచుండెను. అహా
 పురాకృతవాసనాబలనముత్కర్ష నెంత దుర్ధర్షమైనదో కదా !

తానంతపాకు చిక్కవర్తి తనూజుడననియు, భావిసామ్రాజ్యపరిపాలనా
 వసరము తన భుజస్కంధములపైననే మోపగలరనియు భావించినాడు. తాల్కా-

దివ్యముగా రండ్రి యవాదరమునకు తర తల్లి గురియగుచున్నను, ఎప్పుడీతైనను త
 యమున తనకు భవ్యముగా హస్తార్పితము కాక తప్పదని భావించినాడు. సక
 లాచార్యుల సూత్రములచేత తానీపుడమి కొడయుండగు భువనేశ నిప్పుండ
 యును. తదా అనియి మార్చి మాలోచించుకొనుచు, అమావాస్య కాశ్యతముకొండ
 యును ఎప్పుడీతైన పొడవుపక తప్పదని తలచుకొనినాడు. తనకి హతాత్మ
 యును సూత్రముగా చిత్రములో చెలరేగుచున్న ఆర్దివణమును కుదిపి కుదిరి
 యును. అప్పుడు సూత్రమునకాచార్యులవత్తవతకు తన్ను గురిచేసినదని వెతఁజెందినాడు.
 తనకు అతనిని సూత్రముగా సంభవించిన అదమానమును భావుకముటయే అప్పుటి అత్యము
 నిరసించుకొనాడు. అదవెరి బయలుదేరినను తపస్సననేమియో దానికవలంబిం
 చును. అప్పుడు పట్టిగో, నియమనిష్ఠాస్వరూప మెట్లుండునో, స్నానసంధ్యా ద్యనుష్ఠా
 నముల స్వరూపము, జపతపస్యాధ్యాత్మకము మెట్టివో అరనికి తెలియదు. అ
 యందును పరమసరింపటకు నిర్ణయించుకోవలసిన స్థల మెట్టివో, ఆకలిదప్పలు
 న్నను నిరసించుకొనో, సేవాతాతపాది క్షేణములు చుట్టుముట్టినపుడు తన్ను తాన
 పట్టి సందర్శించుకొనో, కాష్టాలకంఠీరవాది క్వాపదసంతానము విబ్రంభించి మీది
 లంబించుకొనటకు స్మరణము నెట్లు చేసికొనవలెనో తెలియదు. అంగబలముగాని
 అక్లి అమగాని, ఆయుధ బలముగాని, మంత్ర బలముగాని, వాగ్బలముగాని ఏమియ
 లె. తాను అంతముకు సకలనదుపాయసహితమైన అంతఃపురములలో అఖిలసుఖః
 కరతలైన దా సహారము లందుకొనుచు అదృష్టవోవముచే అవి కొంత అందః
 స్వరూపించునను, అహర్గములోనే వర్తల్లిన వాడగుటచే ఈ పితాంత జీవితమునందు
 అప్పుడు పుట్టినపుట్టిలు మిప్పులు మూపున కెక్కించి తిప్పలు పెట్టు అనవేత్తోపుగ్రం
 మిల అలెచనా స్వరూపము లేని వాడయ్యును హరివరణవరిపస్యాపరిహారపరిపా
 మించుల పరమ విశ్వాసమే ఉన్నుద్ధరించునను దృఢసంకల్పముతో, భయసంకయూ
 యునాని పితల్పవిరాగములతో విస్త్రుప్తోక వస్తులుండి కృపాప్రశస్తుడగు హస్త
 మును విస్త్రులప్రసాదమునకై చెంగలించినాడు. వనాంతరంగప్రవేశ మొనర్చు
 దివ్యరమున తత్కృత హారపుట్యుపరిపాకషమున అసంపేక్షితముగా తారసిల్లి
 నారవత్కృతుని నితవిమర్యనాస్త్రముల కెంతమాత్రము మొత్తవోని ధైర్యకవచముతో
 నెను నిర్మలాడు. తనకెట్లయినను గోవిందపరవారవిందనిచ్చులధ్యానసమాధివైభవి
 యందు దానిగా చేపి తీరవలెనని సంకల్పద్రుధిను ప్రదర్శించినాడు. అప్పుడే

సంతుష్టనిజాంతరంగుడగు నాట్రహమ్మమావనపుత్రుడు తదదంబలనిశ్చయావేశమునకు, నిర్మలభక్తివైభవమునకు, భగవత్ప్రసాదపాత్రీభవన శ్రద్ధావేశమునకును ముగ్ధుడై హస్తమస్తకసంయోగపూర్వకముగా నాబాలకుని భవిష్యద్భక్తి యాత్రాకు మార్గము సిద్ధపరచి యమునాతోయూహగాహనపూర్వకముగా మధువనప్రవేశ మొనర్చ నాదేశించి మధుసూదన నామంతితమగు శ్రీమదష్టాశరీమహామంత్రపునశ్చరణనైరంతర్యముచే నారాయణాంతర్యమును వశీకరింపుకొను భద్రమార్గమర్మ ముపదేశించి, ఆ మహా మంత్రము నయాచితముగా ననుగ్రహించి తత్పాదనపద్ధతిని నిర్దేశించి నిర్గమించెను. “దశన్తి పుష్కారి పూర్వపు” (భర్తృ 99) అను సూక్తికి లక్ష్యరూపుడగు పుష్కరిణి రానంతపలుకు నేను చేయవలెనో యెరుగకపోవు నవస్థనుండి లేరుకొని ఏమి చేయవలెనో ఎట్లు చేయవలెనో తెలిసికొను నవస్థకు చేరుకొనెను.

అర్చితఁడ, ఆఖండభక్తినిధానుడై, పరమభాగవతశిఖామణిమై నిరంతర జగత్కల్యాణకార్యకలాః నిమగ్నమతిమై, జ్ఞానశక్తివహరమై, ఆరానిరాకాణహిర్భూతుడై, భక్తిసాధనాప్రకారప్రచారకానిష్ఠుడై నాఁడు. అనుకొనకుండ మార్గమధ్యమున రారనిల్లిన నారదభట్టారకుని అమూల్యమహోపదేశసుధాసారమును సముచితముగా జీర్ణింపకొన్న పుష్కరుడు మనస్సును పొరపాటున నేనియు సంసారభోగ తాంబూలీకరణగా ప్రసరింపనీర ఆ వయస్సులో సూహించుటకేనియు నలవికాచి విధముగా ఏకాదశేంద్రియ నిగ్రహపూర్వకముగా భగవదారాధనపతిపాదీవతీనిబద్ధుడై నాఁడు. గుండు భగవద్భావరూప పరమప్రేమోజ్వలముగా అశుద్రవదీశావళుడై సాధనా పథమున పుర్రంగమింపఁదొడంగెను. “శ్రీయాంసిబలవిహ్నుని”, అను సూక్తి ద్వారతేనోదకు రీతిని ఆ బాలభక్తుని అదంబలంబోధిజైవవణ్యమునకు మహేంద్రాది పతిపంపలచేత నిషిధింపఁబడిన విషేషములు ఆసంఖ్యాకములుగా రక్షింపఁబడి. సంభాష్యుర్రోస్త్రుర్యగాన కళాప్రావీణ్యమునకు ఆకర్షితుఁడు కాలేదు పుష్కరులంబర్తరాది బీముతవద్దతశాశల్యహంసకింబకపాపరాంగారాదిచ హోపద్రవములచే భయభ్రాంతుఁడు కాలేదు. మహేంద్రప్రహితభూతప్రేమపితాచయవరచిహ్నాకాద్యసహ్యాప్రాణుల వికృతప్రవర్తనములకు వెలుపుఁదెందలేదు. ఏకదీక్షతో అపోనిశ్చలసమాధినియమితభావ్యభ్యంతరప్రవృత్తియై స్థానిపువర మేరుగిడింద్రము చందమున, హిమవన్నగము పగిది కలహప్రాప్తకమలాశకమంసంభవుల నడుమ నావిర్భ

విందిన చోటిర్మయస్తంభమువలె అవిదలితప్రదండనిశ్చయాభిరాముడై నిలిచినాడు. అతడు లోకోత్తరధ్యానప్రపంచనిర్మాతయై తేజరిట్టుటగని తమ ప్రయత్నము లేవియు ప్రహుహుహుహునిర్మితికముములు కావని యెఱింగి ఇంద్రాదిదేవతలు కమలసంభవ పురస్కరులై కమలనాభదివ్యదత్తుననుకొంది తమ గోడు వెళ్ళజోసికొనిరి. అతని కెవరి ఒదవిపైన నధిలాడలేదు సరికదా ఆతఁడంత ముకు నవలంబించిన తపశ్శ్రాద్ధ తివ్రతచే నార్జింతుకొన్న మోగ్యతను సమహర్షదగిన స్థానమే లేకపోయినది. ఇంక నతని కొఱకు మాతస్థానమును సృష్టింప వలసి యున్నది సుమాయని ఓదార్చి వారిని పంపివైచి శ్రీమన్నారాయణభగవానుడు మధువనమున కరిగినాడు. తపోలక్ష్మిపూతస్ఫూర్తియగు తాను సాక్షాత్కరించినను సవికల్పముకాని సమాధి నభివసించిన ఘోషుని నిజకరవినసద్వికచారవిందపరస్పర్యమాత్రముచే ప్రభోదించి నాడు. బహిర్భుజప్రజ్ఞాప్రపంచుడగు ద్రువుడు చిరశ్రమిపాక్షితహరిసాక్షాత్తార విభవప్రసన్నమయై అనదిగతవేదవిద్యుడై నను వేదమయుడగు విష్ణుభగవానుని దివ్యసంవర్ణనప్రాప్తి లేజరిల్లినంతనే హృద్యానవద్యవేదవిద్యావిసీతఁడైన వాని పోల్కి సకలపనిషత్సారహితమగు స్తవరాజముచే నారనిని మెప్పించినాడు. అతనిచే గగనానవరారాసహింసావిపులభవకర్తమునకు దీర్ఘముఖముగా కేంద్రస్థానీయమై ఆ శ్లోకర్మండలమునెల్ల సముచిత పరిధితో ఆకర్షణవికర్షణ ప్రక్రియల కగ్గము చేయును దృశ్యనిాసనమన విశ్వనాటకప్రయోగమునకు తానొక ప్రయోక్తగా నియ మియఁడయ్యెను. కాని అది రక్షణమే అనుభవముతోనికీ వచ్చు ఫలము చూర్చియు కాక పోయినది. తాను లోలుర రాక్షసైన పిల్లకినమాకాది తిహారమునే ఉద్దేశించుటచే రాక్షసరాజ్యభారనిర్వహణవ్యవసాయము కొంత కాలము పాటు మీదవేసి కొనక తిప్పుచుని ఆదిష్టఁడై ఆదివిష్ణువుచే భేదమోదాతీరమున నొక వహస్సుతస్థితిని వరముగా బడసి విజయంక్షీకరగర్భహణవిద్యాలాభవోభిదగై నిజచక్రనప్రవేశ మొనర్చెను.

అది మొదలు ధుర్వుడు చిరకాలము కావించిన రాజ్యపరిపాలనముతో చతుర్విధపురుషార్థములు రూపుగన్నవై అహమహమికతో తదాజ్ఞాపరిపాలనమునకై యుండుకు మానిచొనివచ్చినది. సిద్ధించిన అనుభవ సుఖశాంతిమయముకోదాత్తజీవన బాగ్యుతిరేకముతో ప్రణానాహుళ్యము నిర్యతృప్తమై నిరుపమరాకికానందనిధానమైనది.

ద్రువ పరిపాలనమే తనకు ధృవము కావలెనని లోక మంతయు లోచనస్వవత్ప్రహర్ష బాష్పసిక్తకవోలెచై ఆరాలపడినది. తపోదీక్షావనరమున విష్ణుప్రకల్పనమున కుప క్రిమించిన మమవాదిగీర్వాణవల్లభులు కూడ తమ వల్లభుఁడు ధృవుఁడేయని పల్లమాలిన ప్రేమాభిమానములతో నాతనిని పరివేష్టించి యుండిరి. ఇది యంతయు నొక ఎత్తు. మృగయార్థమై హిమగిర్మృపత్యకాప్రాంతమున కరిగిన సపత్నీ సోదరుఁడగు నుత్తముఁడు గుహ్యకప్రయుక్తనారాచవిద్బహుదయుఁడై మరణించినాడు. తద్విషాదవారాళివణిమాతృప్రాప్తవైరాగ్యవాసనావినివేశితదిత్తయై తన్మాతృమూర్తి యగు సురుచి తత్కళేబరాన్వేషణార్థమై తత్రాంతమునకే పయనించి భవాగ్నిదగ్ధమై పరలోకగతురాలైనది. వికలమనస్కత నా ద్రువుఁడు బద్ధపరికరుఁడై యుద్ధము నకు సిద్ధపడి యశగుహ్యకలోకమును వికలప్రవికల మొనర్చుటతో సాక్షాత్కరించిన స్వాయంభువమనుమహారాజు కావించిన జ్ఞానబోధచే ప్రవిమలస్వాంతుఁడైనాఁడు. ఇది అంతయు పరిగణింపగా సిద్ధించిన పరమపావనధర్మవాఙ్మనవిశేషము మోక్ష పురుషార్థబహుకమై భువనభవనదీపకళికాయమాన మయ్యెనని తోచును.

2 (ఎ) శాంత భక్తి - కుంతి :

మానవుఁడు ఇంద్రియోన్ముఘుఁడై ప్రాశంభికవ్యాపార పారాయణుఁడుగా ఉన్నంతవఱకు అతనికి ఉద్వేగము తప్పదు. పృవృత్తిమార్గములో ఎంతటి నిగ్రహ సంపన్నునకును ఆగ్రహఃసంగ్రహదోలాయితస్వాంతముతో ఎవరియందో విగ్రహము నకు దిగవలసి వచ్చుచునే యుండును. శాంతి అనునది రౌకికజీవనముతో గగన కుసుమప్రాయము. నిరంతరము అశాంతిమయజీవనము సాగించుచు రచశాంతి ఘట్టముల రెంటినడిమి సూక్ష్మవిరామమును శాంతిగా భ్రమించుచుండును.

నిజమగు శాంతి మాత్రపు నిర్మామరాశలకగ్గమైన అక్షజప్తుమరంతసంసరణ గహ్వరమధ్యము నుండు ఎంతగా వెక్కిరిచు కాకూదు. ఈ పృవృత్తి మార్గము నుండి విరమించి ఇంద్రియానందమహోద్వేగమునకు హేతుభూతమగు అశావలయునును భేదించి సంకతభగవన్నామసంకీర్తనసుధాసాగరములో తేలియాడుచు జన్మజన్మాంతరా యాతనస్వప్రాపపింకిలవాసనావిసరమును విసవిస విసరివైచి మరిం రౌకికకర్మ

సంగ్రహదశకు తాకున్నప్పుడే శాంతియనునవి సంభవింతును. బాహ్య ప్రపంచ వ్యవహారముతో అడుగడుగున ఇడుములు గుఱుచుచు ఉత్తరజ్వలమునవలెదన దోచాయమానమానసుడై ఒకప్రక్క తపించుచునే దానిపట్ల వైముఖ్యము గొనుటకు మాటు వేరొక ప్రక్క అంతకిన్న అశాంతినిశాంతమైన కర్మసంకటములను తలకి చుట్టుకొని అదే ప్రశాంతివిశేషమని తలంచు భ్రమజీవనము నుండియు నిష్పలముగ శ్రమజీవనము నుండియు అశాంతమగు విశ్రాంతి గైకొని ప్రమజీవనములో అడ గిడుట కారంభించినప్పుడు గాని శాంతిఘటిల్లదు.

కుంతి పసితనములో దుర్వాసునకు సేవ చేయుటకై తండ్రిదే నియుక్తయై తన్నహర్షిదత్త వరపరీక్షణవ్యాజనమాహాతభాస్కరసంప్రదత్త సంతాపభాగ్యయగ నభాగ్యజ్ఞము మొదలుకొని అడుగడుగున వాసె పడని నికృష్టమగు కష్టములేను యోజనములో పొందురాజు ధర్మపత్ని యగుట మాదీరూపమున సపత్నీసాహిత్యమ నకు నోచుకొనుట దిరసాంసారిక జీవితాంతరము కూడ అనవశ్యురాలుగనే యుం, పోవుట పొంగిపొరలు యావత్దేగములో చారస్పర్శులు దూరమగు కిందమూపకు నకు భర్త గురియగుట అటనుండి రాజ్యభోగపరిత్యాగపూర్వకముగ శరశృంగపర్వత పత్యకానివాసము నంగీకరించుట, భర్తప్రేరితయై ధర్మాదిలింపకరియసంపూ జన్యమయిన గర్భధారణమునకు ఫలముగా ముగ్గురు బిడ్డలను గని వారి ముద్దుముచ్చ టలు తీరకముందే వైధవ్యమునకు గురియగుట, మాదీరికృతసహగమనాంతరమ తదపర్యభారసర్వహణమును కూడ స్వీయావత్యసంరక్షణముతోపాటు వహింపవలసి వచ్చుట యదకెల్లా హస్తినాపురికి చేరుకొన్నది మొదలు దుర్యోధనాదిభట్టచరష్టయ తృతనిరంతరనికృష్టమూయోషాయదౌష్ట్యమునకు బలియగుచు సంతరానంతమహాపాయ భరితమగు దుర్జీవనము గడుపుట, లాతాగృహచహనము పీతాచక్రి ప్రభైక్షణీవనము, బాసురనధప్రముఖభయంకరఘట్టసందర్శనము, కాపిల్యపురప్రకటితమత్స్యము, త్రి నిశ్చీకరపాస్త్రచౌపదీపరికల్పితపదపాండవపరిణయప్రసంగము, కపటపూతఘట్టము వసూలము, తనకు విహితమగు త్రిమోదశవర్షపరిమితరిపుస్థానసంవాసము, యుద్ధము, ఆస్మయవియోగము ఈసమస్త దుర్వృత్తనము లందును అనుసూతముగా జ్ఞప్తి వచ్చు కర్ణ ప్రసక్తి - ఇవి అన్నియు వామెలో సంసారము పట్ల తీవ్ర వైముఖ్యమునకు ఎన్నవో రాదబాటలు వేయగా పరమదురంతసాంసారికజీవనముగూర్చిగానె

శౌముఖ్యమెన్నడో సిద్ధించినది. కనుకనే ఆమె మట్టిలో సంవరించు కుమ్మరిపురుగు వలెను నీటిపై తేలియాడు తామరాకు వలెను దేనిని అంటక ముట్టక సిద్ధిప్రముగా నుండుట అబ్బాస మొనర్చుకొన్నది. శ్రీకృష్ణుడు తనకు మేనల్లుడే అయినను కర్పాంధవజన్యమైన చులకనభావ మామెకేనాడును లేదు సరికదా మీఁదు మిక్కిలి ఆతఁడు సకలజగద్భారనిర్వహణప్రశస్త కర్మనిర్మలఁడగు శ్రీమన్నారాయణుడే అనియు తత్పాదపంకజధ్యాననైరంతర్యము సాదించినచో తనకది అనిర్వచనీయమోత సామ్రాజ్యభోగానుభవనైరంతర్యముతో పర్యవసించి తీరునయు దృఢనిశ్చయము ఎన్నడో కలిగినది. ఈ భావనాపారవశ్యముచే నామె యలవరచుకొన్న అంతరంగ ఘట్టి ఆమె కథందళాంచిని ప్రసాదించుటలో కృతకృత్య మయ్యెను. కృష్ణుని ఏకాంత పత్తిభావనావైషమ్యముతో

“ప్రకృష్టా ! యమభూషణా ! నరసభా ! శృంగార రత్నాకరా !
 లోకసౌహినరేంద్రవంశదహనా ! లోకేశ్వరా ! దేవతా
 నీకద్రాహ్మణగోగణార్తిహరణా ! నిర్వాణసంభయకా !
 నీకున్ మొగ్గెక్కడఁ దుగ్రింపజే భవలరల్ నిత్యాను కంపానిధీ !”

(ఆం. మ. భాగ. 1-198)

ఆ నిశ్చలధ్యానసమాధిలో పోగొరించి భవంతలు ద్రుంపుమనియే కోరుకొన్నది గాని క్రియక్రికాసౌఖ్యము గాని రాజ్యభోగాది లాంఛనముగాని రిపునిర్దళకప్రాప్తతాత్పారిక జయోత్సాహముగాని - ఇట్టి దుఃఖమిశ్రితస్వల్పానందిఖండముల నెన్నడు కోరుకొన ను. ఇట్లు కోరుకొనకుండుటకు కారణము ఆమె మనస్సు ప్రశాంతమగుటయే. జ్ఞాని ప్రశాంతస్థితిలో భగవత్ప్రీతియు లెప్పుఁగా నవగాహన మొనర్చుకొని రాక ననావిషయకతుచ్ఛవిరపార్థనము పట్ల మనస్సును పరుగిడినీయఁగూడదని కఠిన స్థయము చేసికొని తన్నుతాను సమీచినముగా శిష్యింపుకొన్న దగుటచేతనే ఆమెది యంతభక్తియై ప్రకాశించెను. ప్రారధానుసారముగా తీవితములో ననుభవించవలసిన మోక్షగుప్తముల నెన్నింటిచో అనుభవించిన తిక్తానుభూతి ఆమెలో అదంబంధ క్రిష్ణాన రాగ్యైర్వార్యమును నిరూఢము గావించినది. అందువలన కుంతము-వటి కష్ట సంపరలకు గురియ్యుమును నైశ్చల్యమును కోల్పోక చింతాసాగరమున నతిక్రమించిన

ఆ కుంతిదేవి ధన్యజీవితమై జగత్తున కంతకును సంసారవృత్తప్రమాదననమాసాద్య స్థిరానందవైభవమును లభ్యముగాగని తల్లిత్యనీధిక్రై పరమేశ్వరచరణారవిందనిరంతర స్మరణపరిణతి చూరగగనపఠెనను భుభసందేశము నందించినది.

2. (1) శాంతభక్తి - భీష్ముడు :

భీష్ముడు రాజోచితసకలభక్తిసామర్థ్యములు కలిగి ఆమెయ పిర్వభక్తి పారవశ్యముతో స్వసుఖత్యాగపూర్వకముగా రాజ్యమును, దాంపత్యధర్మమును త్యాగప్రాయముగా పరిత్యజించి ఎట్టి వ్యామోహమునకు లోబడక అధర్మమును నిర్దింపుటకై గురుపాదుడగు భార్గవ రామునిసోనే యుద్ధమొనర్చి విజయ లక్ష్మి కటాక్షవీర్యమునకు పాత్రుడయిన మహోదాత్తపురుషపుంగవుడగు ఆచరి శీల సంపదకు గౌరభసమృద్ధి నాపాదించునది భక్తి. అది వాసుదేవచరణాగర్హితార్థ కముగా నిత్యనిర్మలమై ఆతని హృదయకుహరము నావాసముగా చేసికొని ఓరింప విలెను.

భీష్ముడెంత ఉగ్రప్రసాదహోతుడో అంత శాంతభక్తిపరాయనుడు. వేదవేదాంగాదిసకలశాస్త్రవిజ్ఞానసారవైభవ మంతయు అతనికి కరతలామంకము ధర్మమేదో అధర్మమేదోసూక్ష్మభేదసహితముగ అతనికి తెలిసనట్లు సాధారణముగా నెవరికిని తెలియదని చెప్పవచ్చును. హిరపాటున కూడ అధర్మ మాదరింప రాదను నది అతని ధ్యేయము. వ్యక్తముగను అవ్యక్తముగను అపస్తాత్రయములో ఆతఁడా వరించు సకలకార్యకలాపములు నారాయణపరబ్రహ్మార్పణముగనే కొనసాగుచుండును. ఆతఁడెంత వృష్టాడయినను అతని నెదుర్కొని నిలువరింపఁగల చేప ఎట్టి యువ కిరోరమునకును లేడు. వయస్సుతో పాటుగనే ఆతని బలమును పెరుగుచుండెను. ఒక్క దైహిక బలమే గాక మనోబలము, నైతికబలము, దైవబలము, మునుంద పాదారవిందములందలి భక్తిబలము ఒకటానిని మించి ఒకటిగ అతనియందు మూర్తీభవించి యుండెను. దాల్యము నుండియు దేనిని చింతింపట జరుగుకో వ్యాధ కము నందును అవసానము నందును తన్నిరంతరాభ్యాస బలపౌష్కల్యముచేత అదే ఉపస్థిత మగునవి ఆర్యులు వదిలు సూక్తిని తన ప్రవర్తనముచే ఋజువు చేయఁగలిగిన

అపారవహుచరిపాకవిని భీష్ముడు. కనుకనే మధ్యందినమార్తాండమండలప్రతికా నిరుపమప్రహవతేజోవీరవహుడై కురుసంగ్రామరంగమున అప్రతిహతముగా విజృంభించి పదిదినములు పాండవులసమూహమును గుండెంతో నెడిచి తాజేసికొన నియమమునకు కట్టువది శిఖండిముఖదర్శనపర్యవసానముగా అస్త్రసన్యాసము గావించి అంబకన్య పుంససంచించు ధర్మమునే అంటిపెట్టుకొని ఉండి గోవిందధరచారవిం సంస్కరచక్రిని నేమరక పర్యాయపుణ్యకాలమునకై ప్రతిక్షింప చుండగా తన పుట్టిపనుల ప్రకృష్టభగవానుడు ధర్మరాజునకు తాను సకలధర్మోపదేశములను కారించు సమర్థుడై యుండును భీష్మునిచేతనే దేయించుట యుక్తమని తలచి ఆగమములను సమరీకరించి రాగా ఆచీష్టపితామహుడు తన అనసానవేశలో కేవలవలసినవిని గ్రహించుటకే తగినందుడు పనిగట్టుకొని అదటకు వచ్చినట్లు భావించి ధర్మరాజునకు సకలవిధధర్మసిద్ధాంతములను విపులముగ బోధించి పిమ్మట తన ఇద్దరైన యువ హృదయైక్యము ముఖమున నిప్పలమగు నిజదృష్టిని నిగిడ్చి అంతవఱకు వివక్షకుండు కొనసాగించిన తరావములను కట్టిపెట్టి సకలేంద్రియవ్యాపారములను ఆ పరమపురుషుని మీదకు మళ్ళించి కోరదగ్గి దేమియులేని అవస్థలో సకలవిధ ధర్మార్థఫలప్రహరయగు ఇందిరాధినేతయందే సంపూర్ణరక్షణగతి చిత్తగించి నిరహప్రవిష్టశరపరంపరలవలన గాని శరశయ్యా విశ్రాంతియు వలన గాని ఉపక్రమము కావన నెట్టి వేదవయు ఎటుంగక అనంతసింహరళాలిసంతోషసమాకాంక్షాన్వాయుడై ప్రకృష్టభగవద్దామని యథార్థస్వరూపము నావిష్కరించురీతిని అఖంధత్వము ముక్త్యావృష్టి సురందప్రసేకముచే గోవిందుని ముంచెత్తును అనంతరకాలి భక్తసత్త్వముల కెల్లరకు పరమిహాసేయమైన తత్త్వజ్ఞానవైరాగ్యమార్గమును నిర్దేశించుచు రత్నరంభాముని యందు పితృదత్తస్వప్నంబమరణపరపర్యవసానముగా పుణ్యచియందు శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మకృము నొందెను.

3. సమ్యక్భక్తి - అర్జునుడు :

ఇద్దరు మిత్రులు కని యున్నప్పుడు చౌతికముగా వారిలో నెట్టి భేదములున్నను ఆకౌన్యప్రేమలోను పరస్పరహృదయావగాహనప్రవృత్తితోను ఉపకాప్రయోగపకారప్రవృత్తమార్గపరీహాసముదాత్తసౌహార్దనిర్బంధవైఖరిలోను యుల్యత్వమే భాసి

చును. శరీరములు భిన్నములయ్యును సంస్కారము లభిన్నముగా ప్రవహింపఁగల పాక్షణిలే స్నేహనూచురీపరిధిలో పాదము మోపుదురు.

స్నేహమనఁగా చమురని అర్థము. అది జిష్ణుగానుండి అంటుకొను స్వభావము గలది. రెండుహృదయముల నడుమగల స్నేహమునకును ఈస్వభావమే కలదు. పరస్పరవిమోగస్పర్శనైనను సహించుట వారి యుహకందని విషయము. స్నానాశనశయనచోజనాది వలనత్యక్తర్యవిశేషములందును వారు సహజీవనము సాగింపవలెననియే కృతనిశ్చయమై యుందురు. చైవికముగా వారిలో నొకరికి వచ్చు నాపద వేరొకరి కత్యంతమనోవేదనాకారకమై “ఎ జనుఁడు విపత్తి సౌఖ్యసదృశ క్రియఁదాతఁడు మియ్యి” (భర్తృ. సుజన - 69) డను ఆర్యోక్తి తుదాహరణీయమై తపాపదార్థిబాహుళ్యముతో తాముకూడ పాలుపంచుకొవలెనని తహతహలాడుచుండురు. ఇదియే ఉన్నకతోటి కెక్కిన సఖ్యము. ఇది కలవారు సఖులు. సఖ్యమునకు వయోదేవముగాని, దాంధ్రదేవముగాని, దేశకాలభాషాదిభేదములు గాని యుండవు.

దాగవచములో శ్రీకృష్ణుని భర్తృపరంపరలో అర్జునుఁడొకఁడు. కొందరిలో హృదయముతకంఠె అరచు అగ్గిగిల్గడనపలసి యున్నది. శ్రీకృష్ణుని చివర సమునిగా దాచింపఁబడి అరచి గవీరళ ప్రేమసామగ్గీసముదాతచిత్తప్రవృత్తితో సేవింపఁకొన్న తొమ్మిదివృత్తులును.

ఒకప్పుడు జగత్కామ్యమునై తమస్సు దారపోయవలసిన అపసరములటస్థింప శ్రీమత్కృహాద్విపు నగనారాయణమహానుజ దేహిద్వయవారిచ్చై బసశీవనాంధర గీచు నూచరపోనిసాగిర్వుఁ డయ్యెను. వారు చారికముగా భిక్షుశరణులై నవానియే గాని ముఖావముగల బాసెనో ఒక్కరే. వారప్పుల రహస్యర్య గుఱివి మించి కుకనే జగద్భక్తజలక్రియాక్షయ్యకౌర్మకౌటిల్యకౌన్తల్యగుణగంధనీయులగు రషో దీపుల దిప్తులించి నిరళంకరంపూప్రమోగచౌష్ఠ్య నైరంతర్యముతో వాధించి వేధింపఁచొడగిరి. అప్పుడు వారిరువురి రహయ భగ్గుమగుచుండుట గాంచి అనాకరు తపో దీక్షతో మునిగి యుండుగా వేదాకరు శరశరాసనవారియై రిపుసిద్ధులనకార్యవ్యంగి

గురుకు నివసించుకొనిరి. కొంతకాలముట్లు సాగిన పిమ్మట శరభాది తపోధారియై
 బ్రాహ్మినులగు తానూ తపోధారి శరభాదియై చార్యవోహ్మంతక్రియాకరోదచిత్తుడై
 ప్రహరి దీరుగుమండెడివాడు. ఈవిధముగా వారికి బాహ్యభ్యంతరపరిపరిహరణ
 పాపారము ఉభయసాధారణమైనది. వారిలోని నారాయణుడే కడచిన ద్వాపరాంత
 మన శ్రీకృష్ణుడై యవతరింప నకుఁ డచ్చునుడై ఆవిర్భవించెను. నాటి నరనారా
 యులు పార్థపార్థసారథుడైరి.

అప్పుడు అష్టనుఁడు త్రివిధుల నకు పరమభక్తాగ్రోసరుఁడయ్యెను.
 ఈ భక్తి నఖ్యభక్తి. నిష్కల్మషముగు హృదయసేరములో భగవద్భక్తి నీతి
 శ్రీశ్రీని వెడజల్లి రైవానుగ్రహరావమైన ప్రశస్తనస్యమును పెంచి పోషించుట ఈభక్తి
 ప్రక్రియయందలి పరమార్థము. శరమేశ్వరునితో నిట్లేర్పరమకొను దృఢాను
 బంధము సఖ్యపూర్వకముగా నుండుట ఇందలి ప్రత్యేకత. ఇరువురు నఖలతో
 ఒకరు గొప్పసేవనుగు వేరొకరు కౌతంతమును భజించినను సఖ్యములో ఆ కొలఁది
 గొప్పలు గోచరింపవు. తక్కువ వారికి దైన్యముగాని, ఎక్కువ వారికి దర్పముగాని
 యుద్భవించి పరిధర్మింపఁబడవు.

అష్టనుఁడు సుందరవాసుదేవదగానుస్మరణపరాయణుడై స్వీయభారము
 కంఠము కైటగాంచుచున్నచేనే వాటముగ మోపి అవాదరింపఁదగిన కర్తవ్యముతో
 లోపము లగుండ చూచుకొనుట హరి ప్రత్యక్షపరమేశ్వరదాకరణమునకు నిరంతరము
 గలఁడుయ్యెను. భాగవదాహమధ్యయంత్రగేహినిగాన మూర్తివిహారపాపభాగ్య
 సువాదనాటఘట్టముతో పలునడు నారాయణప్రత్యక్షసహారము చేసెను. తాని ఆటల
 మనస్సు ముక్తి పుష్పమును కేళిగానుచింతన లహరీకలముగఁగ నివేదించుచు
 ఉండ ఆటల కళా విచిత్రర సురభివాణముతో పరాజయ స్వర్గ యుగ్మదే పుట్టిలదు.

పార్థవరద ముక్తియప్రీతి కొలుకు కొక పదపాదితభగ్వాదలమునకీ
 నైర్మల్యముతోనే అదరించునప్పుడు శరాధి సంధిరహితముగు తప్పిరపవ్యభిక్తియలో
 ఈశ్వరకృపాపరిపాకము నన్నివిధముయియే యుండును. రాజసూయయాగాదల
 పూర్వరంగముగా దిగ్విజయయోనర్పణ తోపునపుడు శ్రీకృష్ణవచనముఁడు యుద్ధితివర

భాగ్య చతుష్టయమును పోల్చునను పట్టున పతపాతధోరణి ప్రదర్శితము కాక పోయినను అర్జునునితో నెరపిన సంభాషణములో ఒక అపూర్వమగు నాత్మీయత అభివ్యక్తమగుట రసజ్ఞులలోకమున కనుభవైకవేద్యమే. ఇట్లే రాయబారమునకై కురు సభకేగ నుద్యమించినపుడును అర్జునప్రసంగమట్లమున విశిష్టత కానవచ్చును.

శ్రీకృష్ణుడు పాండవుల పక్షమున ఓష్ణచ్ఛోణకృపాశ్వధామాదిమహా రథాధిపృథము కర్ణదుర్యోధనాదిదుష్టచతుష్టయాధిపృథమునగు కౌరవసభాప్రాంగణమున ఏవాయచతుష్టయోపేతముగా ధర్మము నావిష్కరించుచు, నీచయాచనకు చేయి చాపక ఆకృష్టుడు రథమై ఈకృష్ణుడు సారథిమై పురోగమించునెడ రణరంగములో మమ్మె దుర్బు మొనగాడు నీపక్షమునందున్నచో యుద్ధమునకు సిద్ధపడుమని ప్రజ్ఞావక్కువునకు మహాపదేశము చేసెను. ఇచ్చట అంతకుముందు అర్జునుడు సన్నడుగకపోయినను అరణికి సారథ్యము చేయుటకు తానునిశ్చయించుకొని తనఅభిలాషకోటిబ్రహ్మాండ నాయకత్వమును కిందపరచుకొనుటకు కూడ సంకోచింపని వాసుదేవుడు శ్వేతవా హసుని సఖ్యభక్తికి నదృశప్రయోజన సిద్ధిని నమకూర్చెను.

యుద్ధారంభమునకు కొంచెము ముందు చేసిన గీతోపదేశములో శ్రీకృష్ణుడు

శ్లో॥ సర్వ గుహ్యతమం భూయః :

శృణు మే పరమం వచః

ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి

తతో వశ్యామి తే హితమ్ "

[భ. గీత-18అ-౪4శ్లో]

“శ్లో మన్మనా భవ మదృక్తో

మద్యాజీ మాం నమస్కరు

మామే వైష్యసి సత్యంతే

ప్రతితానే ప్రియోఽసిమే”

(భ. గీత-18అ-౪5 శ్లో)

అని అర్జును నుద్దేశించి స్వయముగా వాచ్యము చేసి చెప్పెను. ఇది అర్జునుని సఖ్యభక్తికి శ్రీకృష్ణు డిచ్చిన యోగ్యతాపత్రము. ఓష్ణవధమట్లములో ఆయుధము పట్టనన్న అమ్యురుడు చక్రధారి యగుట, దోషణవధనందర్శములో అశ్వత్థామను గూర్చిన

అప్రియవాక్కు- వక్కాచింపుమని యధిష్ఠిరునుదోపియట, సైంధవవధఃపట్టములో అస్తంగ మిష్కమాణసూర్యభగవానునకు చక్కమడ్డువేయుట, భగదత్త వధఃపట్టములో తత్ప్రియుక్తదుర్వారమహాస్రసంఘాతము తప్పించుటకై రథమును కృంగదీయుట, కర్ణవధఃపట్టములో భూమిలో కృంగిన స్కందనము నెత్తుకోనియరియే తత్కృత ధర్మోపన్యాసమునకు ప్రత్యుపన్యాసమిచ్చి తన్నుప్రతివిఖండనక్రియానిర్ణయమునకు హర్షముగా ప్రత్యర్థిని ప్రోత్సహించుట- ఇవన్నియు అష్టనునిసఖ్యభక్తివృక్షమునకు కాచిన ప్రత్యక్షఫలములు.

సఖ్యభక్తి - కుచేలుఁడు :

కుచేలుఁడు అవంతిపుర నివాసి. “అయోధ్యా మధురా మాంఝా కాశీ కాంచీ హ్యవంతికాపురీ ద్వారావతీదైవ సత్తైతా మోక్షదాయకాః ” అని మోక్షప్రదము లగు పురము లేడింటిలోను అవంతియొకటి. అట్టిపురమున ముముక్షుజనమూర్ధస్యైఁడగు కుచేలుఁడు నివసించెను. అతని ప్రథమనామధేయము సుదాముఁడు. అతఁడు శ్రీకృష్ణతో కలసి బాల్యమున సాందీపనిమహర్షియొద్ద కాన్తి ధ్యాయనము చేసెను.

ఇట్లు కుచేలుఁడు కృష్ణునకు అశరాలదాల్యసఖుఁడగుటయేగాక ఆ సహస్రవ్రతత్వమునందే ఆతని భగవత్తత్వమును తెచ్చగా నవగాహన మొనర్చుకొని తన మనఃపీతమున ఆతని దివ్యమంగళచిహ్నూర్తిని సుప్రతిష్ఠిత మొనర్చుకొని నిరంతర తదేకధ్యాననిష్ఠానిర్విదుర్గఁడయ్యెను.

శ్రమంతసుగు కుటుంబమునకు కెందినవాఁడు కాకపోవుటచే సుదాముఁడు జీర్ణపస్త్రధారీయై వాలియు నాంబి తిండితో తీరియు తీరని ఆకలి తీర్చికొనుటకు తగు శక్తి లేక శలావశిష్టఁడై మేధామాతృగౌరవపాత్రుఁడై వన్నెకెక్కెను. అతని గుణాలములకు, తెలివితలుకు, చమపుసంధ్యలకు మెచ్చి కృష్ణుఁడు తరచుగా నాతని నాటపాటల కాహ్వానించుచు నతని చెలిమికి ప్రాముఖ్య మొసగుమండెడివాఁడు. సుదాముని కుచేలత్వముగాంచి ఆతనికి కుచేలుఁడని సార్థకవాచ మొసంగినవాఁడు కృష్ణుడే. ఆబాల్యవస్థనుండియు కృష్ణున కాదరాభిమానములు మెండుగనే యుండెడివి. ఆతని దారిద్ర్యమునకు సానుభూతియొదవిన అర్ధ్రహృదయముతో కృష్ణుఁ

కూని ఎత్తైనను అనుగ్రహించు దలచిని ఆతఁడేకాంతమున నేమోతిననుచుండగా
 "లికాదా ఏమి తెనుచుండును" ప్రేమతో ప్రియించుచు దరిఁదరిన కృష్ణు నకు
 కలుగు స్వీయదారిద్ర్యమునుచే సంకుచితబుద్ధియై చెప్పినచో నాతనికి పెద్దవలసి
 ప్పనని తినుచున్నది బ్రతుకైన దానివైచి వీనియు రెందెను. అట్లే కానిమ్మని
 ఘృణు చిఱునప్పు నప్పుడు వెడలిపోయెను. జన్మాంతరకర్మవాసనా పరిబంధ
 కణదారిద్ర్యపితృతాపతాపదోలో లాను నిర్వహింపవలసిన పాత్ర ప్రారబ్ధబలముచే
 నిరహార్యముగా నుండ ఆ యనుభవముచు సాక్షాదృగవంతుడై యైనను కృష్ణుడు
 త్రమిట్టుతప్పింపగలఁడు? అనుగ్రహముతో గాని, మోగవిహతిచే గాని మహా
 ధీమతిసాక్షితవరప్రదానముచేగాని సందితాగాములు నశించినట్లు ప్రారబ్ధము నశింపదు
 • | అందుచేతనే ఆతని నోటివెంట వచ్చిన ఆహార ఆతనికి కలహాళియై
 శాంతరస్యాప్త కుటుంబవైపుల్యము అతనికి వైష్ణవ్యదాయకమై యెత్తకొని శరీరములేచి
 మకొనుటకు వీలులేక నత్తిని మోపఁబడిన పెద్ద పొత్తరమువలె దాపురించినది.

ఎ-త మహాదారుఃస్వఃకాచైబ్యము తన్నావరించినను చెదరక, చెదరక
 సుగంకులులేని ఆత్మస్థమిశ్రముతో సుదేహుడై దోగాపేక్షకు లంలేశము హృదయ
 ర తావీయక నిరంశరహరిపాదారవిందసాలగ్నుచేతస్సుగై హరినామసంకీర్తన
 శరసపానమత్తురై శరీరక్రియలకలపహారీహరిసంకారంబుగై సంసారకా
 మున అంటియు ముట్టర అందు ఈదుల గెడి బాతువలె, బామరాకుపై నీటి
 యువలెను, బురదలో తిడుగాడు కుమ్మరి పురుగువలెను నిర్దిష్టనిర్మించిష్కళంక
 గై నిరామ గుఱుచుగను నిరంజనుఁడుగను నిర్వికారుఁడుగను నివృత్తలైను
 యియగు వామాక్షి అన్నగానములు లేక అందుటించు బహుసంరాన మెంట నాల
 ల బాలగోలుగా విలపించుచుండ భిక్షానముచే తఁడువచ్చిన మగవారెల్లరు ఆర్జించు
 శ్రమము గగన కుసుమాయమానమై తడియఁబూరదాము మరణముకన్న దారుణముగను
 బృధు గురింప పెంపొందించునది లాగా ఆమహావిపాద విషధిలో మునిగిలేచుచు
 యు నుమ్మి వెనుక గొయ్యిగా తోచు తీవనపులములోపడి క్రిందు మీదలై
 లంగలేక క్రక్కలేక తొక్కిట పడుచు పాపఫలముచే అనుచును కైవళసన పడు
 గును కుదేహుడు మాత్రము నవికార ప్రపంచ సామస్త్యమునకు సాక్షిమాత్రుఁడగు
 శ్రిష్ణునిపై సముదంచిత ప్రజ్ఞాప్రాభవోదాఁడై ఆదారిద్ర్యము తన్ను తాకునది

కాదనియు తాను సుఖదుఃఖములు రెండికి అపర్యవసాదనియు నిర్గుణావస్థలో నిమగ్నుడై యుండగలిగెను. బహుజన్మార్జితపుణ్యార్ఘ్యలమై పోషించు సర్వంకష స్పృహణి యాద్యుతచిత్రవృత్తివరుడై చేజిక్కు తృణమునే మేరువుగా భావించుచు ద్వంద్వా తీరుడై జగత్తునందలి అణువణువులలోను వజ్రకణము ఈశ్వరసాక్షాత్కారభాగ్యవైభవమును చూరగోనుచు బ్రహ్మానందభాగధేయుడై శోభిల్లెను.

కుచేలుడు వ్యక్తిగతముగ స్థితిప్రజ్ఞుడే. శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు, శుద్ధిపాసలు, జరాయావనములు, రోగబోగములు మున్నగు ద్వంద్వములు అతని దృష్టిలో భేదసహితములు కాక ఏకరూపముననే గోచరించిన గోచరింప వచ్చును. అతనికి ఈ జగత్తంతయు మాయావ్రతమై, నిర్వాహితమై తోపవచ్చును. కాని ఆతఁడొంటరివాఁడు కాదు కదా! ఒకవేళ ఒంటరివాఁడే అయినను అతనికి దేహేంద్రియమనోబుద్ధిప్రాణాదిసామగ్రి యున్నది కదా! దేహము వలన జరారోగములు, ఇంద్రియములవలన రాగద్వేషములు, మనస్సువలన సుఖదుఃఖములు, బుద్ధివలన నిశ్చయము, ప్రాణమువలన శుద్ధిపాసలు అతనికైనను తప్పుగవి కావు. వాని నాతఁడు సమదృష్టితో స్వీకరింపవచ్చును. ఆ శక్తి అందరికిని యుండదు అతనికి దారపుర్రాపిదీర్ఘ సంసారలాంఛట్యము వెన్నంటియున్నది. తాను భరించినట్లు, సహించినట్లు ఇతరులు సైరింపలేకదా! అతనికి బ్రహ్మపదార్థ మొకటియే తథ్యము. శుద్ధి పాసాద్యభిలషితవ్యాపారములు మిథ్యలు. కాని ఇంద్రిలో నెల్లతరు బ్రహ్మము తథ్యమో మిథ్యమో తెలియదు గాని సంసారసుఖదుఃఖములు మాత్రము తథ్యములు. రస కక్కురలకబోయినను స-పదలు వారికి కావలెను. సంపదాపదలను సంపదలు గనే పరిగణించు మోగవిహతి అతనికి న్నది గాని అతని అబిద్ధలకు లేదు. అట్టి యెడ గృహస్థాశ్రమస్థితుడై యున్నతవఱకు వారి జలన పాలన చూడవలసిన బాధ్యత అతనిరున్నదా? లేదా? తాను చైవన్యుడై ప్రార్థనసారముగా లభించిన దానిని భుజింతునని పౌరుషము పరిహరించి చేతులు కట్టుకొని కూర్చున్నచో అది పాపమును మూటకట్టుకొనుటయే.

“దైవం నిహత్యకురు పౌరుష మాత్మకత్వా” (హితో. ప్రస్తావికా - 32 శ్లో.)

అ శాస్త్రములు హెచ్చించు చున్నవి.

“దైవేన దేయమితి కావకహ వదంతి” (హి. పరి. 82 శ్లో.) అని దైవపరులను కుత్సితులుగను, భీరులుగను చాత్రము వర్ణించినది. ఏ ఆశ్రమము నందున్నప్పుడు ఆయాశ్రమాచారములను నిష్కర్పణముగా నిర్వహింపనిచో వర్ణాశ్రమాచారవ్యవస్థ అవస్థలపాలు కాల తప్పడు.

“ఒకచో నేలను బవ్వలందు నొకచో గొప్పదూర బాస్కెట్టె
నొకచో కాశము లారగించు నొకచో నుర్రుష్టులొడ్డనం
బొకచో దొంత వరియ నొక్కొక్కతచెన్ మోగ్యాదరశ్రోతి
క్కడు రానియడ రావసాదకుడు యోదయన్ సుఖయన్ మదిన్”

(చత్త. ని. పు. గు లచ్చబకవి - శైర్య - 73 ప)

అస్పృష్ట ఏ సుఖసుఖములో పరి కార్యమును సాధించి ఆలుదొంగలను పోషించుట గృహస్థునకు విహితకర్మముగాని బారిని ఆకట నకనకమును పొట్టలతో నడిపిధిపాలుఁ జేయుట దివిపెండవక నష్టము ముందుట గృహస్థునకు కర్తవ్యము కాదు.

కుచేలుగిట్టి భయంకర దారిద్ర్యపరావేశముతో ఒకవర వడకుండుండ నుట పిల్లలు ముత్తీదాసముపపన్నుచుచ్చారముహరించనట్లులు విసలేర విలవిల లాడుచు అకని దర్శనత్తి వామిషి సవిస్మయభ్రాంతిరసాశ్రాంతన్యాకమై భక్తను ప్రార్థించి హమ్మముగనే అని యశమర్థము ఆరసికన్నులకు కట్టినట్లు వచ్చి చెప్పి ప్రాక్తిస్తురితో నారసికి గల నాల్గ స్నేహమును గుర్తు చేసి ద్వారరానగరమున కరుగు నట్లును, తానుచేస్తుని నందచ్చించి ముంగి యశుగ్రహమునకు హయగ్రహగునట్లు బప్పించి “రిక్తహస్తేన నోపేయాదానం దైవతంగుమమ్” అను సూక్తిని స్మరించి కలిమయముష్టిప్రమాణమునకతంబులకలంబు మాత్రము మూటగట్టి చూపున దైవి పయనము గట్టించినది.

ఇట్లు సరిపోర్పాహముచే ద్వారరానగరమున కరగుచున్న కుచేలుని మన స్సంతయు అభినందించుచు నొకానొకరిని దెప్పుటవలెనను నొకకటవృత్తికి గాక యముష్టి దైవమును నందనందముని నందర్పనముచే డెంచుము నానందయందలము గాపించు కోవప్పునను భక్తిభావసాంద్యరతే కట్టుబడి మాధ్వానాసము సైది విష్ణుకేలక ద్వారర

కరిగి కరివరదుని సందర్శనమును కానుకగా పొందెను. అఖండశ్రీసముద్ధాపభాను దుఃఖగు వైకుంఠవాసుడు ద్వారకావాసుడై చేరువమొండటదే ఎట్లో యాతని చెంత కరిగిన అరుగపప్పును గాని మూర్తీ భూతనమస్తసంపదనుభూతియగు నావేవదేవుడు తన్నాదరించునా? తమ బాల్మీ మీటఁడు స్మరించునా? రాను చెప్పుకొనబోవు గోరు నాలించునా? అని ఎన్నెన్నో సందేహములతో సదమదమైన కుబేరుడు శ్రీకృష్ణభగవత్తుభవంద్రమండలవాస్తవప్రసాదవంద్రికా పూరమును గాంచి సంతనే తన్ను రాను మరచిపోయి సురంతరతదారాధనక్రియాసమువాత్రిమహాసందయండిలమగు దెందమును ఆ ఇండిరాహృదయారవిందమిళించునిపాదారవిందములకు కౌశలగా సమర్పించి తాను స్తంభీభూతనమస్తభావుఁడయ్యెను. అఖండప్రేమ వెల్లవోడ్డించు కినుగలుపలతో కృష్ణుఁడు కుబేరుని దారిద్ర్యతప్తమనోదేహములకు అనూహ్యైతల్యనిఁజిత్తి సన్నుగ హించి అతనిని ఒక నిరుపేదగా గాక ఎవఁడో అనామకుఁడగు అనదగా గాక తన బాల్యసభునిగా, తనతో సమునిగా తన అత్యంతవరదేయునిగా ఇప్పుడు తనే ఇంటి కరుదెంచిన ఆతిథిగా పరిగణించెను. అందుచేతనే దైవసమూహునిగా దావించి దైవము లకెల్ల దైవమగు శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మమూర్తి ఆతని నాహ్వానించి ఆదరించి, ఉపకాసనా సీనుని గావించి, సకలపరిధర్మానుసంపన్నుడుగు నతిథిసేవతో సత్కరించి, అంతకు ముందాతని మనసులోనున్న సందేహ శల్యముల నన్నింటినిపెకలించి, ఆతని న్యానతా భావమును చూరీకరించి, తమగురుకులవాసమునాటి సవిశేషప్రసంగములను సంస్మరించి తత్పూర్వోదకమును శిరస్సున పోర్చింపకొని నిజభార్యాష్టకముతో వతని కనకవిధ స పర్యలు చేయించి ఆతని నమితాశ్చర్యమహాంభోధి రాశోక్తాల మహాతరంగ పరంపర లలో ముంచి తేల్చెను.

కుచేలుఁడు ఈ అద్భుతసంఘటనమునకు వితాళ పడి వివస్థఁడై విచి
వ్రై పరీత్యముచే తనరు దారిద్ర్యము పొంది పకపోయినచో ఇప్పుడీ వాసుదేవభగవత్సం
దర్శనభాగ్యము లభింపకయే పోయెడిదని ఆ దారిద్ర్యమును శాపముగాగాక వరముగానే
పరిగణించుకొనుచు వరదాభయహస్తభాగిజిహ్వాఁడగు కృష్ణుని తానతివేంఘహృత్తిపార
వశ్యముతో దర్శించి, తత్సందర్శనపొత్తజ్జిహ్వనందిసుధామృదుర్యముచే నోడలు
మరచి కిన్నులరమోష్ఠి ట్టవ్వు బహిర్నిత్యరథావిగ్గతవాక్చిసూన కళికాహారములతో శారిన
తోరముగా నలంకరించి తనపట్టనంతయమేయ సఖ్యాభాషమును పదార్పించిన సుదర్శ

నుని అనన్యసామాన్యసౌఖ్యమును వేనోళ్ళకొనియాడుచు తానింటి నుండి బయలు దేరునప్పుడు భార్యవే మరిమరి బోధింపఁబడిన విషయమును లీలామాతృహుగనైనను స్మరింపక స్మరకోటిప్రతికాశసౌందర్యనిదామఁడగు మాదవుని దర్శనముచేతనే తన జన్మము ధన్యమైనట్లు భావించి ఆనని అతిద్యము స్వీకరించి తాఁదెచ్చిన అటుకులను అడిగి మరి భుజించిన భగవానుని దౌదార్యమునకు విస్తుబోయి, ఏలవచ్చితివని ఆతఁడడుగకయు, ఇందులకేవచ్చితిని రాను చెప్పకయు సాగిన ఆ సమాగమము నిద్రాశ్శయ్యముగను, నిరుత్తరముగను ముగిసి తిరుగు ప్రమాదము కట్టినే గాని కుచే టుఁడు నిజ నిఃస్వలా నివేదనమున కుపక్రిమింపనే లేక పోయెను.

ఇది సఖ్య భక్తిలో పర్యవసించు భగవద్భాగవతసంబంధమందలి విశిష్టత.

అఖండప్రభావసమేరుఁడై అశుభాశ్శక్తి బ్రహ్మాండ సముదాయము నవలీలగా పాలించు భగవంతుఁడు లీలామానుషవిగ్రహాంశమై పుడమికవతరించినప్పుడు భక్తి, జ్ఞానము, వైరాగ్యము, మోగము, ఉపాసన శిష్టాచారముల నిమిత్తమును పురస్కరించుకొని ఆతనితో సంబంధము పెట్టుకొని చెంతచేరగలిగిన వ్యక్తి, వ్యక్తిగతముగా నతని కెన్నిసహస్యలున్నను ఆయా సమస్యలను చక్క-పెట్టుకొనుటకే మొదట నాతని యొద్ద కేగుట కుద్దేశించినను, ఆతనియొద్ద కేగిన తరువాత తదనిర్వచనీయమహాదాత్త మహిమ ముందు తన పూర్వప్రజ్ఞా విమియ నిలబడదు. సముద్రములో పడవైచిన ఉప్పు సముద్రముగనే పరిణమించినట్లు భగవంతుని చెంతకేగిన భక్తుఁడు తన ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వమును కోల్పోయి భగవంతుఁడుగనే తేలింపట తలస్థించును. కనుక మొదట తానేమికోరికోవలనని వెళ్ళినో ఆకోరికకు సంబంధించిన స్మృతి యుండదు. ఒకవేళ పునఃపునరభ్యాసవశమున గుర్తురెప్పుకొన్నను ఆ మహామహామయదివ్యతత్వ మిందము నెఱుఁగ ఉదరఃపరిత్యజ్యోరక మగు తన అల్పత్వమును భక్తుఁడు పరిచిం చుకొనుటకు సిగ్గుపడి అపసంగమును తేజాలఁడు.

శ్రీకృష్ణ భగవద్భావుని సమ్మతిమున కరిగిన దుశేలుని స్థితి యిట్టిదే అయినది. ఆతఁడెంత బాల్క సఖుఁడైనను తనయొద్ద స్వేచ్ఛగా వ్యవహరింపటకు కుచేయన కెంత చనవిచ్చినను, మూర్తీభూత సకలసంపద్యరిష్టమగు నఖండైశ్వర్యము తాండవించుచున్న మహామహాఁడగు నా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు తన మహాస్మర్యమును

ప్రదర్శింపక చేచాచి అడిగి మరీ కుచేలుని అరుకులు తినునంతటి సామాన్యస్థితిగి ద్విగి వచ్చినను కుచేలుఁడు మాత్రము అతని యెదుట రనదైన్యమును ప్రదర్శించుటకు గాని కష్టములినుండి తన్ను గట్టెక్కించుచుని యాదించుటకు గాని తంపదలేదు.

“యాభాభంగ భవేన గద్గదగళత్యుః స్తంభనాశరం
కోదేహితి వదేత్స్వదగ్ధ జ్వరస్థాస్తే మనస్వీపుమాన్”

(భర్తృ. వైరాగ్య. 21 శ్లో)

అను సూక్తిని సార్థకము చేసిన ఉవాత్తపురుషపుంగవుఁడు కుచేలుఁడు.

భక్తుఁడెంత మనస్వియో భగవంతుఁడంతకంటెను మనస్వియగును కదా. | భక్తుఁడు తన గౌరవమును కాపాడుకొనుటకు పాటుపడుచుండ భగవంతుఁడు కూడ నాభక్తుని గౌరవమును నిలబెట్టుటకే ప్రయత్నించును. సూక్ష్మముగా విచారించినచో ఇచ్చట భక్తుని స్వార్థము, భగవంతుని పరార్థమును గోచరింపక మానవు ఉపాది యున్నంతవఱకు ఆపాటి స్వార్థస్వేచ్ఛో ఉండక తప్పదు కూడను. స్వార్థము పర పీడనములో పర్యవసించు నప్పుడే స్వార్థమనిపించుకొనును గాని అట్టిది లేనప్పుడు అది కేవలము మనస్వియగునే మానసియ మగును. కనుకనే అది భగవంతునకు కూడ ఆదరణయమై అనుగ్రహ పరిధి నధివసించును.

కుచేలుఁడు లోకదృష్టిలో కుచేలుఁడైనను తన దృష్టిలో మాత్రము సుదాముఁడే. ఇది సర్వాంతర్యామియగు కృష్ణునకు తెలియకుండునా? అందుచేతనే వచ్చిన కారణ నుడిగి అతిథిని కొప్పించుట కిచ్చగింపక గోవిందుఁడు ధర్మము చాటున కప్పిపుచ్చిన కుచేలుని ఋత్వమును మర్మముగానే యుండనిచ్చి అతని సూరక పోసిచ్చి స్వీయావాసమున కేగులోపల తనయంతవానినిగా చేసివె చెను.

ఉ. “నీరము తప్తలోహమున నిల్చి యనామకమై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నశినీదళ సంస్థితమై తనర్పు నా
నీరమె శుక్తిలోఁబడి మణిత్యముఁ గాంచు నమంచిన ప్రభం
బౌరుష వృత్తు లిట్లదము మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చు వారికిన్”

(భర్తృ నీతి. ఏనుగు లక్ష్మణకవి - 58 ప.)

న్నట్లు ఉత్తముల నాశ్రయించిన వారుత్తములగుటలో సందియమేమున్నది? ఇట్టి మొద ఉత్తముల లోనితెల్ల మహోత్తముడగు యదూత్తంసు నాశ్రయించిన ఈచేరుడగు మహోత్తమస్థితిని పొందుటలో వింతలేదు కదా!

పఖ్యాభక్తి - సుగ్రీవుడు :

భగవంతుని తనతో సమానుడుగా భావించుకొనునంగటి అపూర్వస్నేహోక్త విచ్చటనోగాని యుండదు. అట్టి భ్రాగ్యము అస్తునునకు, సుగ్రీవునకు, కుచేలునకును లభించినది. వారిలో అర్జునుడు నరనారాయణులలో నరుడగుటచే నారాయణున కెట్లును సఖుడే. ఇక కుచేలుడు శ్రీకృష్ణునకు సొందీపనిమహర్షి మొదల విద్యాభ్యాసము చేయుచినములలో సహాధ్యాయుడగుటచే ఆసఖ్య మనివార్యము.

కాని సుగ్రీవునిది మాత్రము అట్టి సన్నివేశము కాదు. రామసుగ్రీవులు ఋష్యమూకాద్రిపై కలిసికొనునంతవఱకు ఒకరినిగూర్చి ఒకరికి తెలియదు. కయ్యమునకు, నెయ్యమునకు, వియ్యమునకు సమత్వము వలయుననెడి సూక్తిలో పీరిరపురి నెయ్యమునకు నైవికముగా నట్టి సమత్వము తారసిల్లుట విచిత్రమనక తప్పదు. వీరిలో శ్రీరాముడు రావణునిచేతను, సుగ్రీవుడు వాలిచేతను హృతభార్యులగుటయు ఇరువురకు రాజ్యము లేకపోవుటయు, ఇరువురు గిరివిపినాదిదుర్గమప్రాంతసంచారులగుటయు, ఇరువురు పరసాహాయ్యమునకై ప్రతీక్షించుటయు వీరిలో గల సామ్యములు.

ఇది కేవలము రౌకిక దృష్టి మాత్రమే. శ్రీరాముఁ డెంత హృతభార్యుడై విలాపము నటించుచున్నను ఈ నటన మాతనియందు విలాసమాత్రముగనే పర్యవసించును గాని యదార్థ విలాప మెన్నటికిని కాదు. ఏలయన రాముఁడు సర్వజ్ఞుఁడై యున్న రావణవధవృత్తాంతనిమిత్తముగా కించిద్జ్ఞత్వమును నటించుచు మానవీయములగు సుఖదుఃఖాదులను సహించుచున్నట్లు కనబడుచుండెను. వాలి హృతరాజ్యుడగు సుగ్రీవుఁడు తదాభిజ్ఞమృతిచే అఖండమగు నశాంతికి గురియై మఱల నెప్పుడెట్లు తనరాజ్యము తనచేతికి వచ్చునాయని పరితపించుచుండెను. కాఁగా రాముఁడు రాజ్యాభిషేకవారాశ్రమజనందర్పమున ఎంతటి సమ్మోదసంతృప్తులతోనుండెనో పట్టభంగవన గమనాదినందర్పములందు కూడ అట్టి సమ్మోదసంతృప్తులతోనే ఉండగల్గిన స్థిత

ప్రజ్ఞాను. అతనికి రాకపోకలతో గూడిన విద్యయనుభవములవల్ల ఏనాడును ఏ మాత్రము పీడితలేదు సరికదా అది స్వగర్వస్థాపాయమును నిర్మయజ్ఞానము సమృద్ధిగాకల మహామహాండు. సుగ్రీవుడిందులకు సంపూర్ణముగా వ్యతిరేకి. అతనికి ప్రాకృతప్రపంచము నందలి యిందీయభోగానుభవప్రీతి లపారముగా ఉల్లసిల్లుటయే గాక తరువ్వతిచే సుఖము, తత్తిరోదానముచే దుఃఖము కలిగి ఆయన ధూమ్రులు రెండును యథార్థములైన భ్రమయు కలదు. రాకుసాహాయ్య మాతనికి అనివార్యము అపరిహార్యము కాగా; సుగ్రీవసాహాయ్యము రామునకు లోకవిదంబవార్ధము మాత్రమే, చాలిముందు సుగ్రీవుడు గాలిముందు చూచి పిల్లతాని రావనుని ముందు రాముడు తగడుముందు పర్వతము.

ఇన్ని వైలక్షణ్యములు వీరిరువురిని దేరుచేయుచున్నను రాముడు మునుముందుగా సుగ్రీవునకు సకలాభీష్టసంసిద్ధి సమకూర్చి విమ్మట అశని సాయ మపేక్షింకెను. తాను ముందుగా వాతనికి సాయము చేసినచో సమయమున కాతడు మోము గాటువైచికొని ఒకవేళ ఘోసము చేయునేమో యని సామాన్యమానవులకు లోచుట హాజము. అట్లుగాక తన్నుచోరభవామగ్ని అశనికి పూర్తిగా ఇచ్చివైదురులోనే ముని మానవాతితశక్తి గోచరింపచున్నది.

రాగా సుగ్రీవుడు రాములప్పుడును దైవముగా భావించినేగాని మిశ్రిముగా విచారించెను. ఒకవేళ అంతో ఎంతో శతనికి రాములవల్ల సందేహమున్నచో అది. అంతయు సప్తతాళభంజనానంతరము మూలమెట్టుగా తుడిచిపెట్టుకొని పోయినది. ముట్ట అతనికి రాముని పట్టనేర్పడినది అంజనేయునివలె దైవభావమేగాని స్నేహభావము ధాదు. రాని రాముడు వాగ్యము అతనిని క్షత్తుడుగను, దాసుడుగను వింపక సమైక్యముగనే పరిగణించెను. మానవకోశములో ఒకరాజు సాధనసామగ్రి అతగా లేని అవస్థలో సున్నప్పుడు సర్వవిరముల ఉన్నతస్థితి యందున్న వానిచేత కృత్యుడగుట తటస్థించినది. అట్టివాడు గవ్యప్రకృతిసంపన్నుడగు వేరొక డేని హాస్యముభల్లించి ఎట్లు గడ్డెత్తుకో ఆనాటకమును తానాడి చూపవలెనను సంకల్పమే కై పరిగణించునను మూలారాజము.

రాముడు చోరమంజని సుగ్రీవుని తనతో సమానునిగా పరిగణించెనన్నది.

హుటయేగాని సుగ్రీవునకు మాత్రము రాముని పట్ల అంతరాంతరములతో సామ్యభావము కన్న భక్తిభావమే మిన్న. అయినను గడ్డిపరక నభిమంత్రించి బ్రహ్మాస్త్రముగా ప్రయోగించి కడలేని కడలిని అడుగుల కడకు నడిపించుకోగల ఘదమి ముడయడగు రాముడు విదంబనమునకై నన్ను సుగ్రీవుని సాయముపేక్షించి తత్ప్రసాదకపిపరి వారముతో సీతాన్వేషణ కార్యక్రమమును గట్టెక్కించుకోఁజూచుట మానవ జాతికి యుద్ధతంత్రమును గూర్చి అమూల్యమగు నుపదేశము గావించుటకుగాక మరియేటికి?

ఒకవేళ తనపనితో లంకెపెట్టకున్నచో సుగ్రీవుఁడు తన్ను నిర్లక్ష్యము చేయునేమోయని రాముఁడు శంకించు వాఁడగుచో రావణునిహంహారకర్తముగా నిజ కళత్రమగు సీతాదేవి చేతిక్కు దాఁచి సుగ్రీవుని సందిగ్ధస్థితిలోనే ఉంచెడివాఁడు. కాని అట్టి జంకుగొంతు లేవియుపెట్టుకొనక పరిస్థితులేవియు పరిపక్వముకాక మునుపే సుగ్రీవునకు వారి సంహారశూర్యకర్తముగా క్షిప్తధారాజ్యపట్టాభిషేకము నిస్సంశయముగా నిర్వర్తించి తన అప్రతిహతకర్తవ్యైశిష్ట్యమును రుజువుజేసి ప్రదర్శించెను. అపిమ్మట సుగ్రీవుఁడు చిరదుఃఖానుభవానంతరవాప్తరాజ్యరమాలోలుడై కొంత ఆలసత్వము ముపివట్టు కనబడినను దానికి కారణము వర్తకాలం. శత్రుసంహరణకీర్తనై ఉపకరిమిండ్లి విజృంభించుటకు నితంతరపర్షభాపాంకిలీమామార్గము లనుకూలించవు. కనుకనే ఆతఁడు మదిరాపానరమపరిరంజనాదిసుఖసంస్కర్షమృతక ర్తవ్యవృద్ధిఁజై తాత్కాలిక రామాగ్రహపాత్యుడయ్యెను. ఇందును రాజ్యము, పరివారము, విత్తము, సాచి వ్యము మొదలగు నే సంపదలులేని రాముని ముఁది అవి అన్నియు గల సుగ్రీవుఁడు అల్పుడుగనే కాననమ్ముటలేదా? అయినను ఒకరాజు జేరొక రాజు సాయము నర్థించి తన పబ్బము గడుపుకొనుటకు చూచుట నములమధ్య నెలకొన్న లోకసహజమైన సఖ్యముగనే గోచరించును. దానికి రాముఁడేమియు సందేహింపలేదు గనుక స్మగ్తిన కృతరామసంబంధము సఖ్యభక్తిగనే పరిగణింపఁబడినది. రామాజ్ఞను లక్ష్యముఁడు సక్రొద్దపీతఱస్సులింగప్రసాదముతో ధీరధీరముగా తెలిపినంతనే భయప్రకంపితచేహ సర్వస్యవృద్ధి సుగ్రీవుఁడు భీరభీరముగా తదాజ్ఞా పరిపాలనమున కంజలి బంధించి ఘదమి నెట్లెదల ఘదమి కూరునన్నేక్షింప లక్షింపఱలగా కపిమోఘులను పంపి దక్షిణప్రాంతమునకు అంగదాదులతో అంజనేయుని పంపెను. పని అంతయు ఒక కొలికికి వచ్చిన పిటప యుద్ధము చేతగాని రావణుఁడు దానికి రావని తన యుద్ధమన్న

కపిసేననంతను రామార్పణము గావించి సమరసన్నాహములకు రామకృతసీరుబంధనముతో నాందీ వాచకము పలికెను.

అటుపిమ్మట సముద్రాలంఘనము, లంకాపరీవేశము, అంగదదౌత్యము, రావణహృద్యావేక్షణము, రక్షాపరీహితభుకసారణనిర్బంధము, శరణాగతవిభీషణ సందర్శనము, శత్రుమయసముపపన్నరాజ్యాంగశాస్త్రవర్చాబాహుశక్యము ఒక దాని వెంటడిగా నొకటి ఈ సంఘటనలన్నియు జరిగిన పిదప లంకాసౌధగవాతదృష్టసురజిల్లడాగ్రగృహస్ఫుర్తియై తానొక్క-మారాచనిపై లంఘించుటలో సుగ్రీవుని సఖ్యభక్తి ప్రస్తుతమగుచున్నది. మహాశక్తిమంతుడగు రామభూపాలుడు అనదవలె నేలపై నిలిచియుండి అధర్మాభిరతిచే హీనశక్తికుండై తృణప్రాయుడగు రావణాసురుడు సౌధోపరిస్థితులై యుండుట నాతడు సహింపలేకపోయెను. ఎందుకును కొరగాని ఒక రక్తి-సుడు సాపరాధుడయ్యును మహావైభవప్రదర్శనములో పర్యవసించు రీతిగా మేడపైనుండుటను సహింపలేక సుగ్రీవుడు కసీసము మర్యాద కై నను రామున కెరుకపరుచుక ఒక్క-వణములో ఉప్పురమున కెగసి కెప్పురమగు బలిమికలిమితో రావణునిపై కెగగబడి అతనిని ముప్పులిప్పులు పెట్టి మూడుచెరువులు నీరు తాగిగింది కాయము మీది గాయములతో వెనుదిరిగి వచ్చి రామునకు రావణుని హీన సత్త్వతను సానుభవముతో ఎరిగించెను. ఇది మొదలు రావణసంహారము, వైదేహీవహ్ని ప్రవేశము, రామకృతసీతాస్వీకారము, విభీషణపాలనోపక్రమము అన్నియు సక్రమముగా జరిగి అయోధ్యకు మణిలునందాక రామసుగ్రీవుల నడుమ విలసిల్లిన సఖ్యభక్తి, అయోధ్యలో స్వప్రజ్ఞాభిషేకానంతరము తనకు సాయపడిన సుగ్రీవునకు రాముడు చేసిన సత్కారములో కూడ ఒకరాజు సాటిరాజునకు చేయు గౌరవముగనే తోచి ఈసఖ్యభక్తిని ప్రదీపింపజేయుటకే తోడ్పడినది.

1. మాధురభక్తి - గోపికలు :

జీవితములో మాధుర్యమునునది జీవుఁడిశ్వరునితో రమించునపుడే సిద్ధింపను. అనఁగా అత్మానుసంధానమునందే అఖండానందపారవశ్యము లభించునునది సిద్ధాంతము. ఆ యానందస్థితిచే మాధుర్యముని తజ్ఞులు పేర్కొందురు.

ఇది లోకోత్తరసంస్కారశ్రేష్ఠత కాలవాతముగ హృదయముగల భక్త్యతీవృత్తి కెవరికో ఎక్కడనో ఎప్పుడో లభింపనదిగాని సాధారణమానవానీకమున కందుబాటులో నుండు సంఘటన సెంతమాత్రమును కాదు. ఈ విషయమును భగవానుడే

“మనుష్యాణాం సహస్రేషు కల్పి ద్యతతి సిద్ధయే !

యతతా మపి సిద్ధానాం కల్పిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః ॥

(భగ. 7 - 8)

అని ప్రవచించి యున్నాడు.

కనుక అట్టి ఆనందమును పొందనోవకోని రౌకిక జనులు కొద్దిమంది కావ్యప్రపంచము నాశ్రయించి రసానందముతో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారియగు నాకానాక అనిర్వచనీయస్థితి ననుభవించి కొంతవఱకు తృప్తిపడంగా అట్టి అభంగుర సంస్కారసంభారములేని పాశ్చాత్యమానవు లెల్లరు కేవలసాంసారికక్షణికాహ్లాదమును మాత్రమే అనగా మానవేతరప్రాణసాధారణము కూడ నయిన ఇంద్రియజన్యమగు జాంతవత్పైని మాత్రమే పొంది ఆదియే ఆనందమని భ్రమించు చుందురు. కర్మింద్రియములలో ఉపస్థకు ఆనందమే రాజముగా నిర్వచింపబడుట శాస్త్రీయమైన ముప్పితో కూడిన అనుభవ మగుట వేత్తరైవగనిది కాదు

ఈ రౌకికారౌకికానందద్వయమును సమన్వయపరచునట్టిదే కృష్ణగోపికానాన కేశిఘట్టము. ఇది జీవబ్రహ్మైక్యానుసంధానమాచరీసంకేతవిలసిత్తమైన మహోదాత్త సన్నివేశము. రానకీర్తలనునవి ఈ అఖండానందామృతాస్వాదనవైభవముతో పరకోటి కెక్కిన కళాకన్నవేళము. కాంగా బృందావనవిహారము, గోపికాసస్రావహరణము మొదలగు ఘట్టములన్నియు అదిశగా పయనించిన దివ్యానుభూతి కళాఖండములు. ఇందలి ప్రతి సన్నివేశమందును చెప్పనలవి అధ్యాత్మికవిభూతి ముమముమలాడుచు గుఱాళించు చుండును.

యమనాతిరమున మోడవాసనలు గుప్పించు సువికారలరలసీపసములలో అర్థరాత్రమున బాలకృష్ణుడు గగనాంగణప్రవర్జితసాంద్రీచంద్రికాసుధారసవృష్టలలో తొప్పతోగుచు ప్రకృతిమాత యొడలెల్ల పులకించునట్లు అతిమనోహరమురళీగాన మాధుర్యము ప్రపంచమునకు పంచిపెట్టుచుండ పవనతరంగదోలికానీయమానకన్మధుర

స్వరవీచికలు భర్తృ సాహచర్యమున పీకాంతశయ్యావినోదితస్వాంతలగు గోపకాంత
లకు తురీయపురుషార్థభేదిననాచమ శ్రీవణకుహరములలో పృథిధ్వనించినట్లు కాఁగా
వారెల్ల రా సాంసారికజీవనపంకసంకలితభ్రాంతికి స్వస్తి చెప్పి యొడలైరుఁగని తోకో
త్తరపారవశ్యవై భవములో భర్తలు, అత్తలు, అఁడుబిడ్డలు, తోడికోడలదొడ్రి ఎవ
రే మందురో యని గాని బెరచిన తలపులు మూయపరెనని గాని శ్వసూకరాదిక్షుద్ర
జలయసంతానముచే దధిష్ఠీరనవనీరశ్రీమనభాండములు కొల్లవోవునని గాని తలపక
తలపులెల్ల జలజాక్షుదరణజలజాతమూలముననే సోలు మంద కాళిందీతటిసీ సమిద్ధతులసి
తాంబూరసీమాసమావోకనవ్యగ్రమయలై ఏతెంచి అతనితో సయ్యాటలకు సిద్ధపడ నంద
నందనుఁడు గృహీదేవాలయలగు మీరిట్లు గృహపరిత్యాగపూర్వకముగా పతపురుషుడ
నగు నన్ను దాయబూనుట కన్న పాడికప్పిన పని ఏమైన నుండునా?

క. “ధ్యానాకర్షణదగ్గున

గానంబుల వాతలంపు గలిగినఁ బాచున్

బూనెదరు కృతార్థత్వము

మానవతుల్ చనుఁగూ మఱి మందీరముంకున్”

(అం. మ. భాగ. 10-1-981)

అని లోకదృష్టితో మఱింపఁ జూచెను. ఇది వారి భక్తిపారవశ్యమెంత గాంభీర్యము
గను, అనివార్యముగను నున్నచో తెలిసికొనుటకు చేసిన పరీక్ష. అయిననువారు
తద్గతచింతలలోఁమానసవ్యాపారలీల నేమాత్రము జాణవిడువక

చ. “అకటా! నమ్మితి మేము క్రూరుఁడని నిన్నుర్నంబె మాయిండ్లలో

నకలవ్యాప్తుల డించి నీపదసరోజాతంబు లచ్చింపఁ జి

క్కక యేతెంచితి మీకుఁడాడ్యుఁడు ముముక్షుసక్తులం గాచుపో

లికఁ గావందగుఁ గావనే విడువమేలే తాంతలన్ భ్రాంతలన్”

(అం. మ. భాగ. 10, 1-985)

అని వేడుకొని

అ. “నిన్నెల్లాని పలుకనేరవు మాణిహ్వ
 యొక్క ననుమఁ బలుక నోచవీవు
 మామనఁబు లేల మఱివి దొంగిలితివి
 యేమి సేయవార మింకఁ గృష్ణ !” (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-988)

అని అత్యనివేదనపూర్వకముగ అర్జున్ భావముతో బ్రర్తనాబసరాయమునకు విన్నవింపవారి.

ఇది వారి అతివేలభక్తి సమున్నద్రభగవద్భక్తిగారిలాలిత్యమునకు మహాపరమము. భగవద్విమోగమును సహించలేక వారంత పరితపించిరో వారిహృదయము వావిష్కరింపచు పోతనగారు చెప్పిన ఈక్రింది పద్యము నిరూపించుచున్నది.

“ని పడవిన్ బవల్ దిరుగ నీరుచలాలకలాలిరాస్యము
 భావిధిఁ జూడకున్న నిమిషంబులు మాకు యుగంబులై చనుం
 గవున రాత్రిలైన నిమగ్నుల నిందుగఁ జూడకుండ ల
 క్షిప్తవర ! దెప్పుడొకఁడుగఁ జేసె నిదేం విధాత కూరుండై”
 (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-1049)

గోపికల శృంగారము భక్తితో నెట్లు ముద్రితమై యున్నదో ఈక్రింది పద్యము అర్థముతో వర మనకు ప్రస్ఫుటపరింపదు.

సీ. “ఈ చరణంబులె యిందునిభానన, సనకాచి మునిమోగసరదాపపు
 నీ పాదతలములే యెలవాగ ! శ్రుతివధూ, సీమంత వీరులఁ జెన్ను దిగులు
 నీ పదా బ్ధింబులే యితకులోత్తమి యాన !, పాతెలి రాచూలి పట్టుఁ గొమ్మ
 నీ సుందరాంబులి యిందీపరేడణ !, ముక్తికాంతా మహాహాసంబు

అ. “ని యడుగుల రణమె యింతి ! బ్రహ్మేశాది
 దివిజవిరులు మోళి దీక్షంఁ దాల్చి
 రనుమఁ గొందఱులల లజ్జాఘోషిగిన
 క్రమముఁ గనియు నతనిఁ గానరైరి.” (ఆం. మ. భాగ. 10. 1-1029)

లోకుల కామకోరికములు తోకికవిషంబముగ నాంబింపటనియే ప్రవర్తించుట హేతువుగా బంధములై పునర్నవసూపమున తోగ్గువడఁ జేసినట్లు భక్తులకామకోరికములు భగవద్భక్తములై వ్యర్థముగనో అవ్యర్థముగనో తత్పరజారవిందియగునమాంబన పూర్వక్రముగా విబ్రుంబింపటచే ఆ భావముచే భవలాలవివ్రములై మోక్షసామ్రాజ్య ప్రప్రాంభ్యంతరసంచార మొగ్గుత సగుసంధింపను. కనుక భావ మేదైనను దాని కాలంబముగా భగవంతుని స్వీకరించి నముత్కటనదుజ్జ్వంభణముతో వెల్లివిరింపఁ జేసినచో అది భక్తియే కానక్కరలేదు, చిత్తాలోచకామాదినిర్మలభావములు కూడ పరమపదసాధనములుగనే పరిణమింపవచ్చును భక్తాగ్రగ బృథు నిర్మలమైన నిశ్చయముతో వర్ణించిందిరి.

గోపికంప్రేమి ఇచ్చట భగవద్భక్తులగ ప్రసరించి మధురభక్తిమై రహిల్లి గగి. హేతువు పట్ల పెనబెట్టకొను నదండంబాంతో కూడుకొనిన కృంగారము అంగమై భక్తి అంగి యగుచో మధురభక్తి యగునని రూపగోస్వామి యను నాంబ కారికుఁడు

“వ్యక్తమై ర్విభావైర్జ్ఞా స్వాద్భూతా మధురా రతిః

నా భక్తి రసః ప్రోక్త మధురార్జ్ఞా మనీషిణిః”

అని తన “ఉద్బలనీలమణి” లో నిబంధించెను. ఇట్టి గోపికలమధురరతి పైకి కామముగా కనఁబడినను అది మోక్షకామమునకు సంబంధించినదే గాని సీదప్రాప్తించిక నోగహాగమునకు సంబంధించినదికాదు. ఇట్లే నిత్యవ్యవహారములో కానవచ్చు నేభావ మున్నెను భగవద్భక్తులగనే ప్రసరింపఁ జేయుట అభ్యసించినచో కొన్నిజన్మలప్రగ్రాస సాధనావలముగా భగవదైక్యము సిద్ధింపను. కనుకనే వివేకవిజ్ఞానవిలసిరమగు భక్తి భావస్పర్శగల మహనీయులు తమ నిత్యకృత్యమందలి ప్రతి స్వల్ప చర్యను భగవంతు నకే నివేదించుకొందురు. రవీంద్ర కవీంద్రుఁడు కూడ గీలాంజలిలో

"This is my prayer to thee my lord...
Give me the strength to surrender my
strength to thy will with love.
Give me the strength to make my love
fruitful in service."

(గీతాంజలి - రవీంద్రనాథ్ ఠాగూర్ - 34 గీతం)

"Let only that little be left of me whereby I may
name thee my all."

(గీతాంజలి - 36 గీతం)

అని తన భావప్రపంచమును భగవంతునికే నివేదించుకొనెను. ఈ సంపూర్ణశరణాగతిస్వభావము, ఆత్మార్పణనిశ్చయము, గోపికలలో ఆమూలాగ్రము గూడు కట్టుకొనియుండి తమ భర్తలు తప్ప మరియెవ్వరికి తమ్మర్పించుకొనని వారై యుండియు శ్రీకృష్ణుని పట్ల అంతటి పరమోదాత్త రాగరజ్జు ప్రబంధతను సంతరించుకొనుటచేతనే మమర భక్తిలోవాడు ప్రధమోదాహరణియైరి.

6. వైరభక్తి - హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపులు, రావణకుంభకర్ణులు, శిశుపాలదంతవక్త్రులు.

భగవంతునితో సంబంధము పెట్టుకొనుటలో భావమేది యైనను కావచ్చును గాని దాని దృఢదీక్షానైశ్చల్యము ఆక్షేపణ కఠీతముగా ఉండివలసియుండును. భగవంతుడు ఎప్పుటనోలేడు.

"సర్వస్య చాహం హృదిసన్నివిష్టః" (భగ. 15 అ. 15 శ్లో)

అని తానే స్వయముగా వలించినట్లు సమస్త ప్రాణికాది హృదయగుహావిహారముననే విహరించుచుండును. శరీరము కన్న ఇంద్రియములు, ఇంద్రియములకన్న మనస్సు, మనస్సుకన్న బుద్ధి, బుద్ధికన్న మన్నతస్థితిలో ఆత్మ నెఱకొని యుండు సీక్రమములో బుద్ధి ఆత్మవంకకు ప్రసరింపక మనసు వంకకును, మనసు ఇంద్రియముల వంకకును,

ఇంద్రియములు విషయముల వంకకును పునరింది అత్మరహస్యము నవగతము చేసి
కొనుటలో సామగ్రిగను వివి యన్నియును బహిష్కృతప్రసరణవ్యాపారపారీణములేయై
పరమార్థమునకు దూరమగు చున్నవి. ఇట్లెన్న జన్మములు నిరర్థకముగా సమసి
పోయినను సమకూడ వలసిన సుఖచితజ్ఞానసముదాత్త చిత్తియు సమకూడ కుండగనే
సంసారము సంపితప్రవర్థమానమై అపవర్గసముపార్జనము వేపరీతస్థితికి చేరుకొను
చున్నది. ఇది అపమార్గము. జీవుడు విషయభోగసముపార్జనవ్యగ్రతలో ప్రద
ర్శించు నైశిత్యము పరమాత్మదర్శనవినిశ్చయములో ప్రదర్శించినదో తురీయపురుషార్థము
కరతలామలకమగును. అది భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యములకు విరుద్ధమైన వైరభావమైనను
ఫలప్రదమే యగు ననుటలో సందియమున కావంతయు సందిలేదు.

ఈవైరము దితికళ్యాప సరీతత్వియగు హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాములకు, అటు
పిమ్మట రావణకంభకర్ణులకు, ఆపైన శివపాలదంపవద్మరీచకును జన్మాంతరాగరమై
ఫల్యగతమై యుండెను,

వీరిట్లు భగవంతునిపై పగఁబూసెటకు ప్రబలమైన వేరొక కారణము గలదు.
అదియు దైవనిర్ణయమే. నిరంతరహరిదరచారవిందపరమపూజాధురందీరులగు
వైకుంఠద్వారపాలకులు జయవిజయములు శ్రీమన్నారాయణసంతతసందర్శనప్రాప్తమహా
నందసుధాసాగరసాంయాత్రికులై తత్పరమై వచ్చునకు ప్రసాదివై పరీశ్యము కలనైనను
కలిగించు తలపోతలేని అతినిశ్చలనిష్ఠతో విధిసర్వహా మెనర్చితరి సరంతరపంప
విజ్ఞానబీజివిహారమాణమానసులును శ్రీమద్వాసుదేవచరణిహృత్తమనకేకాంతభక్తులును,
గృహీతబాలభావులమై అంగుష్ఠమాత్రదేహిలును, యక్తాయు క్తవివేచనారహితముగా
హరిసందర్శనసాంతత్యమునకు కృతాంగికారులుమనగు ననకనందనాదిమహర్షినత్రములు
వైకుంఠవాసుని దగ్గనమునకు రాగా హరి రహాసహాకలితశయ్యాసంక్రాంతయై
ఏకాంతవాసము చిత్తగించు చుండెననియు తద్దర్శనమున కిది తటికాదన నియు దావారి
కుటు నివారణమొనర్చు అలిగి భూలోకమున జన్మింపుడని శాపమిచ్చిరి. శాపకర్తలు,
శాపభోక్తలు కూడ పరమవైష్ణవులే. ఘుకుందోపాసనాముకుతీభూతకరోపస్థితిలో వాది
ప్రతివాడు లిరువురును ఒకరికొకరు తీసిపోవువారు కారు. శవులైన పిమ్మట జయ
విజయులదీనలావణ్యములు అభ్యంతరమందిరగతగోవిందహృదయారవిందమును కందిం

పజేయ ఈసందడి ఏమియో సందర్శించుటగాక యని అనందకందముగు నానందనం
వనపరబ్రహ్మము వికుంతమందీరాంచహనకు వినవిన వేంచేసెను. విషయము నిమి
షములో నవగతము చేసికొని వైరమున అన్మత్రియమునగాని, స్నేహమున భవనస్తక
మునగాని వెండియునన్ను చేరవచ్చును. మీకిందేది అఖిలవీతమని ప్రశ్నింప హరి
విమోగము దీర్ఘకాలమునుభవించి నొల్లక వైరమున వర్తిల్లు ముప్పుట్టుకకే ముప్పు
పడి ఏవంవిధ రక్షణన్ము నవధరించిరి.

ఈ మూడుజంటలను పరిమార్చి మరల తనవెంట కొనిపోవుటకు నారాయ
ణుడు నాలుగవతారములు దరింపవలసి వచ్చెను. హిరణ్యాక్షుడు పద్మసంథవ
ప్రదత్తవరగర్వాతిరేకమున విజృంభించి జగత్తున కళాప్రళయము ననుసంధించుచుండ
ధర్మదేవత వాని చేతిలో మర్మాహుతమునకు గురియై మరణియ్య నుపసరించి యుండ
రద్ధర్మమున కాలంబనయష్టలై జగత్కల్యాణముపార్జనవృత్తి నరసికుంగు మహర్షి
దేవర్షిప్రభృతులు తద్రక్షింపిర్మాంసమంగళశిర్మమెప్పుడు ప్రసక్త మగునా యని
తహతహపడుచుందురు. హిరణ్యాక్షునకు అవశ్యంబువియగు దైవమోగముచే పద్మ
వాళునిపట్టను, తద్భక్తులపట్టను, తత్ప్రీతిపాత్రములగు యజ్ఞయాగాదిక్రతుకలాపముల
పట్టను దురతికర్మణియై వైరబంధము కణకణప్రసృతమానమై బలము పుంజుకొను
కొలది విశ్వమునకు విలయము అనుభవగోచర మగుచుండెను హరినెట్లయినను
అన్యేషించి మట్టుపెట్టవలెనను హిరణ్యాక్షుని దీక్షను చిరసుంపజేయు నదను కనిపెట్టి
తమలాక్షుడు శ్వేతవరాహహువహాద్రై ఎమర్కొనెను. తన పేరు విన్నింతనే సకల
ప్రాణినయూహము గడగడివడఁకి పారిపోవు చుండుటయు, సముద్రోడు, హిమ
వంతుడు, మేరువు, వరుణుడు మున్నుగాగల ఆరులితబలవైభవప్రకృష్టాముల
యంతికమున కేగి తొడవఱచినను వానితోడి కల్యణమునకు కాలదామట వివేకము
కాదని యజ్ఞవరాహస్వరూపమునకీడించు నా మహాత్ముని చెరకే పోయినచో నీ కోరిక
శెరవేర్చి తీరునని యుపదేశింప నాతడు నట్టి యసాధారణరూపభూదైభవము నారసి
తప్పక యితఁడు హరియగునని తలపోసి “హరికావుననే మారని మట్టుపెట్టవలెన”ని
గట్టి నిశ్చయమునకు వచ్చి ఇన్నాళ్ళకు అన కోరిక నెరవేరమన్నది గదా యని అమితా
నందమహాపయోధి నీదులాడుచు ఆ యజ్ఞహేతితో వారాహవక్రిదావిదోదమును
గుస్తరింప నమకట్టెను. ఇది యానని వైరభక్తికి ప్రత్యక్ష సాక్ష్యము. కొంతసేపు

వానితో రణవిరోధము చిత్తగించి తద్రోగి పీఠసంహారకార్యభాగమున విలంబము కావించుట విశ్వమునకే పెషాదయోగహేతు వగునని వింగినుండి వీలింపులు హెచ్చరింప పెచ్చరిల్లినకచ్చతో విచ్చలవిడిగ విజృంభించి వరాహమూర్తి నిజదంష్ట్రగ్రహిహార నిమిత్తముగా నతనిని మృత్యుచేతావదనగహ్వరమున కుపహరిమొనర్చెను. ఇట్లు మొదటిజంటలో నొకఁడు తానుభవింపవలసిన పాపముతో మూడవవంతు అనుభవించి అంతమేరకు శుద్ధచిత్తుఁడయ్యెను.

హిరణ్యాక్షుని అన్న హిరణ్యకశిపుఁడు. ఇతఁడు అతని కంటె తామసిక తపోవిభూతితోను, బ్రహ్మదత్త నిరవద్యవరప్రభావముతోను, జగన్నిర్మూలనదీశాప్రద ర్పిత హాదౌర్జన్యముతోను గొప్పదీర్ఘ విశ్వదక్కిభగవానుని కేంద్రబిందువగు ధర్మమును సమూలముగా నిర్మూలించి దౌష్ట్యప్రయోగచాతురీవిభవముతో లోకమునకు వ్యాకులత్వము నాపాదించుటతోను, సామబాధాకరనోర్ణిలావిజృంభణప్రతిష్ఠాపాలనైక నిష్ఠతోను ఆతని కఠింఁడేసాచి. సరాసరి స్వర్గమున కెగి పురందరుని పదభృష్టు నొనర్చి సుధర్మాసంహానసాక్రిమణమూర్తయముతో విక్రమించి యచువైశ్వానరముఖ సర్వదిగభీషాసకసంపృథాక్రిమణకూర్మదురంతవిప్లయదురాభ్యాసప్రతిష్ఠాసమారోహుఁడై భగవంతునిపై కి బలప్రదమగు యజ్ఞకర్మమును ఒకపైపునుండి నిర్మూలించుచునే వేరొక వైపు నుండి తనకు ప్రీతికరముగా హవిర్దాన మాదరించునదిగా ముహూర్తరీష్యులను బలార్కరించి ధర్మదేవతకు తీరని అపహరము రావించుటతోపాటు సీతపరాధులగు మహాపురుషుల నెందరెందరినో నిష్కారణముగా దారిబహిరహింసావేదనావ్యధియల గావించి ఏకణములో ఎవరి ప్రాణములకు నీరుతోడునో తెలియని దురవస్థ దాపురింపఁ జేసి విశ్వప్రవాళకంటకులుగా పేరు వడసి పరమనిష్ఠురనిరంకుశత్వముతో ప్రవర్తించి తన ఓతనమునకు రానే దారితీసికొనెను. దేవతలను, మహర్షులను, సంరక్షించు దుక్కు కలవైనను తానరాని ఆ పరమకలీరదుష్కరిఘన హిరణ్యకశిపుఁడు పెక్కు మారులు వైకుంఠముపై దండెత్తి విష్ణుమూర్తితో సరాసరి పోరాడుటకు చొడదబడిగా ఆ వాసుదేవుని జాడయైనను తానరాలేదు. “నాహం ప్రకాశ స్వర్వస్య యోగమాయా సమావృతః” (భగ. 7-26 శ్లో) అని దెప్పుకొన్న పెద్దభగవానుఁడు పరమతపోదీశాధరంబులకే కనుమరుగై యుండువాఁడు. ఇంద్రియదాసుఁడు, జగత్తంతుఁడు, పుకుష్ఠార్థహీనుఁడు నగు నవరితాశున కెట్లు దర్శనమిచ్చును? అంతిలో విష్ణు వను

వాడు లేడను విశ్వయమునకు వచ్చిన పీఠిడి యగు వీడు మరింత విద్యుం విడిగా విహరించుడు విశ్వమునకే విహ్వలభావము ననుసందించెను. దేవతలు దీనులై ప్రార్థింప కరుణించిన కరివగదురడు స్వరూపసాక్షాత్కారము నుజ్జగించి పరమభక్తాగ్రేసరుడగు ప్రహ్లాదుని బాధించుటతో వాని పతనము చేరువగును. అంతవఱకు మీరు ఓపిక పట్టి యుండుడని ఒక శబ్దము మాత్రము ఆకాశము నుండి పుట్టెంచెను. ఆపిమ్మట హరిద్రేషియగు వీనికి జనించిన ప్రహ్లాదుడు హరిభక్తుడై వహించిన అతని నిరంతర హరిస్మరణపరాయణత్వ మనురేంద్రునిలో క్షణక్షణప్రవర్తమానకౌగిలినన్యదార్జిన్య దౌష్ట్యావేశము రేకెత్తుటకు తోడ్పడి ఆ బాలభక్తుని పెట్టిన ప్రబలహింసలే అతని ధ్వంస మునకు కారణసామగ్రిగా బలపడెను.

సర్వము హరిమయమని ప్రహ్లాదుడు కావించిన సాత్త్వికసంభాషణము హిరణ్యకశిపునిలో ఆసురీసంపత్తి నంతకంటకు అధికము కావించుటలో పర్వవసించుట విజ్ఞులకు కాకపోయినను సామాన్యులకు వింతగా కార్పింప వచ్చును ఒకేలక్షణము ఒకరిలో సంయమనము ఒకరిలో విశృంఖలత్వమును ప్రోద్బలేసి ఒకని అభ్యుదయము నకు, వేరొకరి వినాశనమునకు ఏకకాంక్షుండే హేలువగుట ఇచ్చటి విశేషము. ఇట్లు పరికింప అభ్యుదయవినాశనములు కర్మములో కాక, కర్మాచరణ మందలి అశయములో వేరుని ఉండునని విశదపడకపోదు. ప్రహ్లాదుడు హరిని తనకు రక్షకునిగా చరించెను. ఆ హరికే హిరణ్యకశిపుడు క్షణక్షణ దై నట్లు ప్రవర్తించి చేజేతుల నెడ కురి విగించుకొనెను. ఇచ్చట ప్రహ్లాదు డాదిన మాటలు ఆతని జగద్గురు ధై నమును స్థాపించుచున్నవి. దిక్కులను గెలుచుట, దిక్పాలకులను శిక్షించుట, అప్పరనాను బంధీయగాఁబట్టి క్రిడాసామగ్నులుగా వారుకొనుట విశ్వములో తన కెదురు లేదని విజ్ఞప్తి గుట ఇవన్నియు అజ్ఞానమూలకములు. పీలయిన ఇది బహిర్ముఖ ప్రకృతి. ఇందు సుఖము లేదు. మనస్సున కెల్లప్పుడు ఆందోళనము విస్తరించు చుండును. బాహ్యశక్తులను నిర్ణించి నంత మాత్రముతో జీవనము పావనము కాదు. జన్మకు చారిత్కార్యము లభింపదు. అసలు నిర్ణింపవలసిన శత్రువులు బయటలేరు. వారు లోపలనే యుండిరి. కామకౌగిలాదితద్వైరిషట్కమును నిర్ణించి మనస్సును బహిః ప్రకృతి నుండి నిరోధింపగలిగినచో అతనికి ప్రపంచములో ఎదురేలేదు. ఈ బోధ ప్రహ్లాదుడు చేసినను హిరణ్యకశిపుడు వివలెదు. హిరణ్యకశిపుడు సంసార

సామాన్యునకు ప్రతీక. ప్రహ్లాదుడు ఉదాత్త సంస్కారమునకు చిహ్నము. ఇదియే భాగవత మామూలము నవగ్రహిమానజ్ఞానపారమ్యము. హిరణ్యకశిపుడు బాహ్యమును పట్టి వేరేలాడుచు పతనము కాగా ప్రహ్లాదుడు ఆత్మశోధనము గావించుకొని అభ్యున్నతి సాధించెను. ప్రహ్లాదుని మనస్సులో నెల్లప్పుడు నెలకొని యున్నవాడు హరియే. అతనిది సాక్షాద్భక్తి. హిరణ్యకశిపుని మనస్సులో నెల్లప్పుడును నెలకొని యున్నవాడు కూడ హరియే. కాని ఎట్లు? హరిని నిరూపింప వలెనను పరమ భృథమైనవిషయతో నేలవిడిచి సాము చేసెను. ప్రహ్లాదుని యందున్నది హరిభక్తి. హిరణ్యకశిపుని యందున్నది హరివైరము. వైరముతో నైనను అతని మనసు నందు మాత్రము హరిని స్మరించుట విడువలేదు. ఏ హేతువుచే ఆరణ్య హరికి ప్రతివేష మగు దుర్వాదమును పట్టుకొని వేరేలాడుచు ఎచ్చటను నారాయణుడు లేడను నెద్దయమును ప్రకటించుచుండ అతని ఆసాధ్యపరములకు పరిహారముగా హరి వినివర్చును న్యసింహదాసమును దరించి అణువణువున వ్యాపించి అవ్యక్తుడై అణగిమణిగి యుండెను. 'తన అవస్థలో' "స్తంభమున హరిని చూపుమన" అని తండ్రి ఆదేశం కొడుకజ్జే యని పలుకుచునే అతని దయ ఉన్నచో ఆరణ్య తాస్తంభమున వర్చన మిచ్చునని ప్రవచించెను. కర్తృత్వరహితముగా కర్మము నాచరింపట యను విశిష్టతను మించు ఇమిడి యున్నది. హరి ఉపస్థితి సంగీకరింపని అనురంభము స్తంభమును తిరస్కారభావముతో నొక్క చుట్టచుట్టగా అండుండి నృహరి రూపమున హరి సుకలజగద్దయంకరవికటాకారుడై ఆభిర్భవించి కొంద తదవు విశేషముగా రక్షనుని తోడి ఆహవక్రీడను చిత్తగించి చివరి కొక్క యిదిలో నాని స్వీయనామయధమలతో విడోరించి అతని వైరభక్తికి నిమిత్తముగా తద్దానపదేహము నుండి విడుదలై గావించెను.

ఆ జయవిజయలే రెండవ జన్మములో రాచణ్ణుంధకాష్టముగా కైచిసీవిశ్రీ వస్తులకు జనించిరి. అందు రావయ్యుడు జగత్కంటిసారస్వతముడు. అతని యొద్ద పేద మంత ఉన్నచో మంచియు నంతయే ఉన్నది. ఆఖండశివపూజాధారం ధరుడు. వేదవేదాంగాదిసకలశాస్త్రతత్వజేత. అకుంతితసౌందర్యారాధకుడు. అయినను అనుపమభోగలాంసుడై తద్బోగజీవితమునకు ధర్మము కన్న అధర్మమునే ఆలంబముగాఁ దీసికొని రస నివితపతనమును తానే కొరి తెచ్చుకొనెను. "కలకంఠ

గంటి కన్నీటిలోకిన సిరియింట నుండబోల్లద" ని (సుమతీ శతకం - 87 ప.) చెప్పిన భక్తిభూషణుని వాక్కునకు సాక్షాత్తవ్యభూతుడు రావణుడు. అతడు స్వల్పాది సమస్త భోక్తములపై దండెత్తి తన్నేత్రిభానుల సనవరతపీఠానిపీఠ్యమానమానసుల గావించి, తత్రత్యనారీవారమును వారనిదాడులుఃఖవరంపరలకు గుటిచేసి; బండిలగా కొనిపోయి, లంకాపురమున నిల్చి, బలాత్కరించి, తన్మానధనము నపహరించి అమరేంద్రపాదధనమును మూటకట్టుకొనెను. పరనారీ సంబోగము పరమాయుధాయ విత్తభండరముని నత్తురుపులు వాటిను చున్నను పరిగణనము లేని మార్కటపరిపాలన యితో తృణప్రాయమాగా తిరస్కరించి నిలపిరిత్యసౌతమునకు పున్నాను. వేసికొని బడిశలో పురోగమించుటయే తన వీరిభమునకు ధ్యేయము గావించుకొనెను. సమర్థత గల చేపపత్తి, రంభ, పుండిరస్థల మున్నగు స్త్రీలు వానిని కాపాఘాపములతో సుష్టుగా వడ్డన సాగించియే యున్నార. అయినను "కాపారురాదాం నభయం నలభ్యా" అను సూక్తి దిరిగి ఎలవోపును? వాడింకను పరస్పర్యామోహవాగురావిబద్ధబుద్ధి యగు నానె లెక్కకలవిగాని ఇక్కట్ల పెచ్చువను తలకు తగిలించుకొని ఆధోగమనవ్యవసాయ లాట్పర్లముచే సాహాయుడయ్యెను.

కులిగబుద్ధితో స్మారకముగా గాననిపై కయ్యమునకు గాంచువద్ది భరమావ్ బాద్యపారదానవలలమును రజులతో బరిగట్టుకొన్న బాగుణ విధితరూపిణి అయ్యు బుద్ధి తెన్నుదొనర రావ ఎనితో కలకాడి కొనిది గల చుట్టూరూపమైన బలహీనతను లబ్ధగిట్టి, సేవాదహరదాదుశ్చర్యకు పోషించి రాజనటానిరూపనమునకు దీక్షము వేసెను. అయినను సూరీచాదిరసోచ్చయలు రావనితో కయ్యమునకు కాలు చుప్పుట నిప్పుతో తలగాట ముడుట, కాలసర్ప దండ్రింగరములతో కీడించుట, గుహావసత్సం శాసనపల్లగహృదము ఇతర తతత్వరరమున సుదైకమును ప్రవేశపెట్టుట, ప్రళయ సమయముండుచునున్నహోద్యతికి ఎదురు నిలచుట, పుష్కరావర్తరాదిరాజకీయత వగిరంద్రాతపాతమునకు హిమ్మిడ్డుట లని ఎంతగదో ప్రధించి విసిగి వేసారరి గాని, వాచును చచ్చెన కుండెడికి మూడోళ్ళను వాదమును విడువదాయెను. చివరికి సీతాప హరణము గావించి లంకలో చేర్చుకొనెను. సీతను రావణుడపహరించిన ప్రణము ను రావణుడు చచ్చెనని బ్రహ్మపుంస ప్రకటించెను. సాధుహింస కన్న స్వభివి వివాశనమునకు దగ్గరదారి లేదు.

చట్టు రావణకృతసీతాపహరణవార్త మహర్షిమండిలములో రావణబీభత్సము నకు దినములు నిండెనను నూరట పోగిది చేసెను. అఖండశివపూజాదురంధరుడగుటచే రావణుని సంహరించుట శివసహకారము లేనిదే పొసగదు. అది పూరించుటకే ఆంజనేయవతారము. ఆంజనేయస్వామి ఏకాదశరద్రులందలి అక్షైకవాద రుద్రుని అంశతో నావిర్భవించెను. అహంకారి ఎప్పుడును క్షిద్రేకముతో కుతకుతలాడునేగాని భావిభలము నూహింపడు. తమస్సునకు తమస్సుతోడైనదో విశాశనము దాని వెన్నుండియే ఉండును. అతడు తామసికతపోషిస్త నవలంబించి శివుని అతి మాతృముగా మెప్పింపవలెనని ఆడంబరమునకుపోయి స్వశిశునిర్దళనపూర్వకముగా శివ ప్రితికై హోమము గావించుచు తానేది సాదింప దలంచెనో దానికి తానే విఘాతము కల్పించుకొనెను. తనకున్నవి వదితలలే ఆవల రుద్రులు వదునొకండు. వారిని తృప్తి పరుపటోయి కావించిన హోమ విధిలో వదునొకండవవాడగు నక్షైకపాద రుద్రుని కోపమునకు గురియై తన యవతారముగా వాంజనేయస్వామి రఘుస్వామి కందించిన సహకారహస్తముతో తన మస్తముల వదింటిని మహిమండలికి నైవేద్యము కావించుకోవలసిన వాడయ్యెను. “అవిశ్వ మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ భభాభభమ్” అను పెద్దల సూక్తి వ్యర్థము కాదుకదా !

కొండపంటి పుండరీకాక్షుని తగడ వంటి తాను డీకొనం టూనుట కన్న అవివేక మెందుండును ? చడువని శాస్త్రమేలేని మహావిపశ్చిదగ్రగణ్యుడయ్యాను రావణుడు శాస్త్రానుసారప్రవృత్తి నవలంబింపక స్వనంస్కారోచితపురుషవ్యాపారపరాధీనుడై “దైవంనిహక్య కురు పౌరుష మాత్మ శక్త్యా” (హితో. పృ.ప్రా. 82 శ్లో.) అను విహితవాక్కు నందలి శాస్త్రీయపురుషకా రాధీనతను ధిక్కరించి దాడుణమైన పాపమునకు పాల్పడి తత్వాపహరణాపనుగు మహాదుఃఖసాగరమున శాశ్వతముగా మునిగి పోయెను.

రాముడు విష్ణువరచారమని సోదరుడగు విభీషణుడు, తల్లియగు కైకసి, భార్యయగు మంతోదరి, కూటవిద్యావిశారదుడగు మారీచుడు ఎంతగనో బోధించిరి. తిరస్కరించుటకు తన కెమియు ఆకరము లేకపోయినను దూరక ధిక్కారము గావించెను. పైగా వాణ్ణిక మానవుడు. మానవునకు మనము భయపడుట అని ప్రగల్భములాడి ఆ మూఁపుంటోను ఏ కొంతెవెటి అంతస్తును లేక రాజ్యభగిన్మడై, పితృకృత

బహిష్కారమునకు గుఱియై, చేత చిత్తి గవ్వమును లేక వికారియై, జడలు ధరించి అనాకారియై, బైరాగులవలె కందమూలాహరియై, దారియు చొంకయులేని ఆడపులలో పడతిని కోల్పోయి ఎక్కడ నున్నదో తెలియక కంటికి మంటికి నేకధారగా విలపించు దీనమానవుడు నన్నేమి చేయజాలునని తోరముగా మీరములాడి లేనీపోని దారుణమగు కారాకూరమునకు బయినిమాలి దోసిలి యొగ్గెను.

వానరము నరాసుగ్రహముతో వారాన్నిధిని పారము ముట్టుట సాత్యమగు పనియేనా? నాగపాశమును గరుత్మత్సాహాయ్యముతో విడిపించుకొనుట మనుష్య మాయైనను శక్త్యమా? మూర్ఖమునీగి సూర్యోదయ వేళకు దీర్ఘ నిద్ర చెందుటకు సిద్ధముగా నుండి సుమార మందలి చంద్రాద్రి యవ్వలి టవడిపర్వతమును తెప్పించు కొని చికిత్సించుకొనుట మూసి యధీనములోని పనియా? ఇవన్నియు రాముడు మానవుడు కాఁడు మానవుడు సుమా యని స్థాపించుచున్నను దుర్దమ తమోలఁబడి మైన మూర్ఖతావినివేళితమహాభివేళముతో ఇట్టే కొట్టిపారవైచి నశ్వరమగు స్వశక్తిపై ఆధారపడిన రావణుని అపారశాస్త్రపాండిత్యోదీర్ఘ మేమియ్యెనో కదా? “ప్రాయ స్సమాపన్న విపత్తికాలే ధిమోవి పుంసాం మలినా భవన్తి” (హితో. మి.లా. 80 శ్లో.) అను నార్యోక్తి కట్టేమున్నది?

అసాధ్యమగు పనులను సుసాధ్యము చేయుట స్వాత్మిక తపోమోగముచే తరతలామలక మగును. అది దేవతలకు నీత్యకృత్యము. వారు సత్త్వప్రధానులూ నిష్కారణ లోకహింసకు వారు పాల్పడరు. అందుచే వారికి ఎవరి మనోవేదనా జన్యమైన శాపము తగులదు. ఇక రక్కసులన్ననో వారికన్న ముక్కిగఁడు లెక్కడ దాపురించురు? వారి కాజన్మ సిద్ధమగు తమన్న వారి తపస్సునకు స్వవివాళ బీజ మును గర్భికరించి పెట్టును. అది తెలిసికొనలేక మనమితో అయ్యగృతవస్సం పన్నులము గదా? మన చేమి తక్కువ యని మిదిసిపడి కడుంగడు చేయ నడపడితో పుడమి కిడుమలు గడించిపెట్టి కడకు తామా ఇనుమలకే అహుతియై నామయాపము లేక నశించును అట్లు నశింప చేయు తెలివి దేవతలది కాగా నశించు తెలివిమాలిన తనము రాక్షసులదగును. “ద్వావిహౌ పురుషౌమూర్తౌ దుర్యోధన దశాననా” అను నభియుక్తికి రావణుఁడంతటి వేదవేత్త గుఱి యగుట కన్న రోచనీయ మేముండును? ఆ మూర్ఖత్వముచేతనే అతఁడు పదే పదే పంపఁబడిన రాయబారములను

తిరస్కరించి సంది కొడంబడక బుద్ధిమాలినయుద్ధమునకు సిద్ధపడి రానునమ్ముకొన్న ఇంద్రుణ్ణి చిత్రయిన పిమ్మట కూడ ఆహవమే అభిలషణీయ మని తనతలకు తానే గొటివి పెట్టుకొన్న అనపిమ్మట నెవడు మాత్ర మేమి యుద్ధరింప గలడు? “రామ రావణయోధ్యుద్ధం రామరావణయోరీవ,” అని ప్రత్యాఘ్ని గాంచిన ఆజగద్దయంకరమహా పంగామిరంగములో రుదకు అమోఘరామబాణాగ్ని కాతడ దింధనమై దేహబంధమును విగనాడి తన అనుపస్థితిచే విశ్వమునకు అనశ్వర మగు కల్యాణము ననుసందించెను

ఇక కుంభకర్ణుడు “అతనికంటె మనుఁడు అదంట మల్లన్న” అనునట్లు రావణునికంటె మించిన జగత్కంటకుఁడు కావలసిన వాడే గాని దైవసంకల్పబలాది క్యముచే ఆతఁడు కోరుకొనఁదలచిన నిర్దయను నిర్దురగా తడఁబడి కడకు నిద్రకే అంకితమై అది దీర్ఘనిద్రలో షర్యవసించు నట్లు పరికల్పించుకొనెను. ఆతని బల మపారము. ఆతఁడు ఒక్కనాడు గైకొను నాహారము లంకలోని రాక్షసు లందరకు నిరాదిపాటు కడుపునింపు ప్రమాణము కలది. మదిరారుధిరమాంసాదినిషిద్ధపదార్థ సమాస్వాదనవైవశ్యముతో మదించిన మహాదేహ మాతనికి కొడంత అంద.

ఇంతటి భయంకరుఁడయ్యెను ఆతఁడు కూడ సీతిమాతిన రావణునకు సీతి చేర్చకపోతడు. సీతను తెచ్చిననాఁడు నన్నుడిగి తెచ్చితివా? నేడు నీ అనాలోచిత రణవ్యాపారమునకు నా సహకారము నభ్యర్థించు చుంటివని అన్నుఁని వెగ్గలముగా నిగ్గదీసెను. జరిగిన నష్టమేవో జరిగినది గాని ఇతనైనను పరిశిష్టరక్షాపరివారముతో నుభింపఁదలచికొన్నచో తత్క్షణమే జానకీదేవిని జానకీశాని కప్పగించి బ్రతికి బట్ట కట్టుమని హితోపదేశము కావించెను. కాని “ముమ్మాఱు రోగ్య భవతి నసఖయ జీవతి” (మృత్యుకటికమ్ - 1. 80 శ్లో) అను సూక్తికి ఉదాహరణీయుఁడు కాదలచిన రావణుని కీసీరు లేవియు నెత్తికెక్కలేదు. ఇక చేయునది లేక కుంభకర్ణుఁడు రాజు వగు నీ ఉప్పు పులుసు తిని కంఠము పెంచు కొంటిని గనుక భండనముతో నీకు అందగా నిలుచుట కన్న రెండవ ధర్మము నాకే ముందునని రణభూమి కరిగి అసా ధారణబౌరుషవ్యాపారము నెరపి కపిసేనలపాలిటి ప్రళయరుద్రుడై చివరికి తనపాలిటి ప్రళయరుద్రుఁడగు రాముని చేతిలో ఖండిత మస్త్రకుఁడై భూమిని శాశ్వతముగా విడనాడెను.

ఈ శ్వేతవరాహకల్పములో రావణకుంభకర్ణు లిరువురు రాముని చేతిలో హతులైరి. కానీ గత కల్పములో రావణుడు రాముని చేతిలోను కుంభకర్ణుడు బ్రహ్మణుని చేతిలోను నిహతులగుట తటస్థించెను.

ఇట్లు జయవిజయుల రెండవజన్మ మగు రావణకుంభకర్ణుల వైరభక్తిచే శ్రీహరి సాన్నిధ్యమునకే చేరువైరి.

ఇక మూడవజన్మ శిశుపాండంతవత్సరము. జన్మములు గడచుచున్న కొలది వారికి విష్ణుభగవానుని పట్ల గల వైరము కొంచెము తగ్గుచున్న సూచన ఈ మూడవ జన్మములో గోచరించును. శిశుపాలుడు కేవలము కృష్ణుని పట్ల నామ మాత్రవిరోధముతో కోర్కింది చూపించుట, రుక్మిణిరాసంధాదులపక్షము వహించి కొంచెము కడుపుగా ప్రవర్తించుట తప్ప హిరణ్యకశిపుదళగ్రీవాదులవలె ధర్మనిర్ముఖుల పరాయణత్వములోను జగత్కంటకత్వములోను కాకలు దీరిన వాడై వారిలో సాటియైనవాడు మాత్రము కాడు. ఇక దంతవత్సరిని పాత్ర అత్యంతము నామమాత్రమే.

శిశుపాలుని పుట్టుకలోనే చతుర్భాహుత్వాదివికృతలక్షణములు కొన్ని గోచరించుటయు, “ఎవరెత్తుకొనగా ఈవికారములు తొలగి అకారము సుభగ మగుచో వారిచేతిలో వీని మరణము సిద్ధించున” నీ ఆకాశవాణి జోస్యము చెప్పుట తటస్థించినది. ఇది ఎందుకు తటస్థింపవలసి వచ్చినది?

వారి తొలిరూపము విష్ణుద్వారపాలకు లగు జయవిజయులు. హరిహరి పార్శ్వకులు కూడ హరివలెనే చతుర్బుజులు శంఖచక్రధరులు, ఆజానులంబిననమాలికా లంకృతవక్షసుక్కులు నైయుంచురు. ఇక అల్పకాలముతో వీరు నరలోకమును వీడి వైకుంఠమున కేగి ఏరూపము ధరించురో ఆరూపమిప్పుడే సూచితివైన దన్నమాట. సనకసనందనాదిభాగవతతికస్థారూపమైన పాపము చాల వజుకు నశించి నామమాత్రమగు నేదో కొంత అవశేషించి ఏతజ్జన్మ ప్రార్థనముగా పరిణమించినదే గాని అంతకన్న నిది ఎక్కువ పాపమూలకము కాదని సూచించుటకో యన నట్టి యాకార మతనికి ఆజన్మసిద్ధమై సహజముగా అట్టి రూపము గల వైకుంఠవాసుడగు వాసుదేవుని చేతిలోనే ఆతని రూపము కృమపడుట తటస్థించినది. ఇది అతనికి కొంత వజుకు స్వస్వ

పానుసంధానమే యని చెప్పనగును. అయినను వైరభక్తి తప్పదు గనుకను అంతోనే అతనికి ముక్తి చేకూరవలసిన దైవసంకల్ప మున్నది గనుకను అతనికి స్థైర్యద్యోష మీషన్యాత్రిము సంక్రమించి యుండెను. అదియు నతనిని చూపించుట, యెరుల పెరుట అవమానపరచుట, ఆదూషణములోను వ్యాజస్త్రుతి తొంగి చూచుట ఇట్టివే వైరభక్తి లీలలు.

ఆకాశవాణి వాక్కు విన్న అతని తల్లి సాత్వతి శిశువును చూడవచ్చిన వారి కిల్లరకు ఎత్తుకొనుట కిచ్చుచుండెడిది. అట్టి అభ్యాసములో కృష్ణుని జేతి కిచ్చినప్పు యతని విక్రమి తొంగి పోవుటతో అతని యంతము కృష్ణుని జేతిలోనే ఉన్నదని యాడి యాగా నామె వంద తప్పుల పఱచుట జమింప వలసినదిగా కోరి యుండెను. ఆ ప్రకారమే అతడు ఆపరాధపరంపరల కొడి గట్టుటయు, అమృతమును వానిని లెక్కపెట్టు నొనుటయు సాగుచుండెను. ఇట్లు సొగిన లెక్క ధర్మజరాజసూయయాగసందర్భము నాటికి ముగిసి పోయినది. అగ్నితాంబూలప్రదానసందర్భమున శిశుపాలుఁ డిరవిం రావుఁ చభిశంసించుచు ఏదో గొల్లవాఁడని, వెన్నదొంగయని, గోపికావస్త్రాప్రహర మని, జరాసంధుని చేతిలో నోడి పెక్కుమారులు పారిపోయిన వాఁడని, తన కీయ పరిపెట్టిన రుక్మిణి నపహరించి రాక్షసవివాహము చేసికొన్నవాఁడని ఇట్టివే కొన్ని ఉపాంకవాక్యములు పలికెను. కృష్ణుని పట్ల సాపరాధులైన కంసాదులతో పోల్చినచో ఈ ఆపరాధము లసలెన్న తగ్గివేకావు. ఏదోనిమిత్తము చూపి అతనికి మోక్ష మీయ వరెననియే కృష్ణుని సంకల్ప మగుటయు, అతడు నందు కొఱకే జాతతౌటూహలుఁడై నిదురు సూచుచుండుటయు తటస్థించి అతని తల్లి కిచ్చిన వాగ్దానము నాఁటితో నిండి పోవుటచే యుత్తిష్ఠిరయాగసభాభ్యంతరమున తక్కుతాపరాధశత ముద్ఘాటించి స్వీయా మోఘవక్రప్రయోగముచే అతని శిరశ్చేదము గావించి తదుద్గతదశ్యవేషమును సకల సభ్యసమజమున తనలో రీనము గావించుకొనెను. ఇది ఎల్లరకు మహాశ్చర్యకారణమై ఇష్టప్రభృత్తినిరంతరపాపకార్యనిర్వహణపరాయణత్వమే స్వభావముగా గల వాని కింపి ఉచ్చస్థితి నొసంగుట ఏమి భాష్యముగా నున్నదని విజ్ఞులు కూడ విస్మయించిరి. ధర్మజుఁ డీవిషయమున నారదుని ప్రశ్నించి దద్దత్తప్రత్యుత్తరముచే మనస్సహధానము గావించుకొనెను.

ఇట్లే దంతవక్త్రునికూ కూడ వైష్ణవభావసంపాప్రదేహబంధము నుండి

విముక్తి పొందించి తనకొని తన ఆర్తచాణ పరాయణత్వమును రుజువు చేసికొనెను.

ఇట్లు వైరభక్తితో పెనవైచుకొన్న మూడుబన్ములు ముగిసి హరిదాసా రికులు నిజస్థానమునకు వెండియు వేంచేసిరి. మానవ కాలమానముతో చూచినచో ఇది లతలాదిసంవత్సరముల కాలపరిమితికి విస్తరించినట్లు గోచరించునే గాని వైకుంఠ కాలమానముతో చూచినచో ఒకక్షణమాత్రముగనే గోచరించును. అక్షణము కూడ విష్ణు వియోగమును సహింపలేక జయవిజయు లంతగా దిగులు పడి తమ అభాగ్యమును గూర్చి ఆశ్చర్యించిరి. మానవేతరము లగు ఊర్ధ్వలోకము లందిలి మాధుర్య మంతటి దన్నమాట. అందులోను

“యద్గత్వా ననివరన్తే

తద్దామ పరమం మమ॥”

(భగవద్గీత - 15 అ. 8 శ్లో.)

అని భగవానుడు చాటుకొన్న వైకుంఠ మండలి అతిలోకమహనీయవిశతమాధురస సంగత మైన వైశిష్ట్యకలన మంత ఆనిర్వచనీయమైన దన్నమాట.

8. దాస్యభక్తి : కుబ్జావిభీషణాంజనేయకుంజరేంద్రులు

భగవంతుని ప్రభుస్థానమునంచుచి భక్తుడు అతనికి దాసుడై తన్నిర వద్యసేవాసామస్త్యముతో తన్మతౌనురంజన మొనర్చి తదనుగ్రహముతో గట్టెక్కుట దాస్యభక్తి యందలి పరమార్థము.

ఈ సంప్రదాయములో భక్తుడు నానాశాస్త్రపరిపూర్ణపాండితీమండి తుడైనను, అసదిగతవిద్యాగంధుడైనను ఒకటే. ఇచ్చట భగవంతుడు సర్వ శ్రేయోదాయకుడనియు, తానాతనిని ఆశ్రయించి తన సకల శక్తులు కేంద్రీకరించి అతనిని కొలుచుకొన్నచో అతడు తన్నుద్ధరించుననియు నమ్ముట ప్రధానము.

అసలేభక్తి సంప్రదాయమునకై నను, అమాటకు వచ్చిచో జీవితమందలి విరంగము నందైనను రాజీంపవలెనన్నచో ప్రథమతో గ్రాహ్యమైనది నమ్మకమే అను మాటను విస్తరింపరాదు. విశ్వాసములేనివారిని విశ్వేశ్వరుడు కూడ ఉద్ధరింప లేడు.

మానవుడు కర్మాదరణమున కుపక్రమించుటకు గాని, వివిధ జీవిత రంగములలో ఆభ్యున్నతి సాధించుటకు గాని, పురుషార్థపరుడగు యాతా వైలక్షణ్యమును సంతరించుటకు గాని సర్వేశ్వరునిచే అతని యధీనమందుండు బడిన సామగ్రి దేహేంద్రియమనోబుద్ధులు. ఇవి ఏవియు అపరిమితఫలప్రదములు కావు పరిమితశక్తిసంపన్నములైన ఇట్టి సామగ్రితో దైనందినజీవితాసముపార్జితమార్గ ప్రయోజనమును సిద్ధింపజేసికొనుటయే అంతంత మాత్రము. పైగా ఇవన్నియు కాలగమనములో అవారోగ్యచిహ్నకృతీభూతములై వార్తకాదిదుర్లక్షాకంపితప్రకంపితములై వినాశోన్ముఖముగా పయనించునవే గాని కణకణముద్దిష్టసమధికోత్సాహనైరంతర్యముతో నెనలారునవి కావు. వీని నన్నిటిని కొంతలో కొంత జేమిష్టయిర్వాభి రామములుగా తీర్చిదిద్దుకోవలె నన్నచో శ్రీరామరక్షగా మహాగవధునది భగవద్ధరణాగతియే.

ఈ విశేషమును శాస్త్రోద్ఘోషయనముతో నిర్ణయించి గాని, ఇన్మాంతరసమాగతశుభవానవాప్తి-ల్యముతో నిర్ణయించి గాని జీవితారంభ దశలో కొంతకాలము స్వశక్తిపై నాధారపడి ఏవేవో లౌకికభోగభాగ్యసంపత్ప్రకరములకై ప్రాకులాడినను అదిరకాలముతోనే అందరి అస్థయిర్యమును, అచారితార్థ్యమును, అప్రయోజకత్వమును గుర్తించి యాత స్వసంజేమసముపార్జనమునకై భగవత్ప్రసాదవిధానరంతరాయరూపనిర్ణయమే శరణ్యమని నిగ్రహోపాతనైర్మల్యకల్యాణకల్యమైన మనోవిభూతితో నిశ్చయించి అంతటి నుండియు తద్దిశాప్రస్థానమునకు నడుము కట్టును. ఇట్టి నిర్ణయముతో భగవదనుగ్రహపాత్యులైన మహనీయులు కుర్వావిభిషణాంజనేయకుంజరేంద్రియము పెక్కుడు గలరు.

వీరిలో కుల్ల శ్రీ. విట్లవసుండు రాజసుండు. అంజనేయుడు కాభామృగ సార్వభౌముడు. కుంజరేంద్రియ చతుష్పాత్యు.

కుల్ల :

ఈమె మధురానగరమున ఒక పుష్పలావికగా జీవితమును కొనసాగించు కొనుచు కర్ణపరంపరాసమాయాతవాసుదేవభగవదనంతలీలావైభవాతివేంపేలాలాలిత్యము

నవగళము చేసికొని ఛాతరముగా నేపని చేయుచున్నను మనస్సులో మాత్రము నిరంతర హరిచరణపరిచర్యాపరిణతికి పాల్పడెను.

పాప మూఁడు నలుగురిలో తిరుగుటకు కూడ ధైర్యముగా రాగలిగిన స్థితి గలది రాదు. శారీరకముగా ఆమె బహువికృతస్వరూపిణి. దానికి తోడు తానట్టి వికృతాకారముతో జనలోచనజ్వరకారిణి అయినట్లు కూడ తెలిసికొని తనలో తానె అపరిమితసంతాపవేదనానాగరకల్లోలములలో మునిగితేలుచు ఉక్కిరి విక్కిరి యగు చుండెడిది. ఆమె మనస్వీత అనిర్వచనీయమైనది కమల సాధారణపువ్వులావికోచితముగా నెవరితోడూ ఎట్టి సరసప్రసంగములకు దిగెడిది కాదు. ఎల్లప్పుడు అవిదిత స్వీయజన్మాంతరపాపసంకల్పిత తన కీజన్మము నందిచ్చి అనుభగస్వరూపము సిద్ధించి నది గదా యని లోకాన కుమిలి ఏడ్చుచు మురిపముగా నెవ్వరితోను ముచ్చట లాడక ముప్పుముడిగి యుండెడిది.

అట్టి స్థితిలో దమర్యాగసందర్శనమునకై ప్రధానాతిథిగ కింసునిచే ఆహ్వానింపఁబడి శ్రీకృష్ణభగవానుడు మధురానగరమునకు వేంచేయుచున్నాడని ఒక ఖభ వార్త జనకోలాహలసమానీతమై ఆమె శ్రవో వినరమున ప్రవేశించెను. వెనువెంటనే ఆమె మనస్సాగరములో ఒక వినూత్నమహోల్లాసాపీవిత తాలోల్తలముగా సమృద్ధిత మయ్యెను. అది మాత్రము పైకి భోక్తృసీయకుండ ఎప్పుటి వలెనే శన పనిలో తాను నిమగ్నమైనట్టు కనబడుచు “అహా! అతివేంసొందర్యరాశి యగు నావాసుదేవుడు ఈ మధురానగరములో ఎప్పుడు ప్రవేశించి నిజపవకంజయుగస్పర్శచే ఏతన్నగరలక్ష్మి లతామను అనుమానపున పుంకింపఁ జేయునో కదా! మునిజరచుగన్నరసీరుహభ్యుమర సౌర్యభ్రామణగు యాదివకులదక్రీవర్తి హలతులితాంకుశచక్రాదిభాగ్యవిహ్వదిహ్విత స్వీయదళగణనిజీవముచే ఈమధురానగరము నెప్పుడు పావనము చేయునో కదా! అమందమందహాసపందీకాసుందర మగు ముఖదంవ్రజింబముతో గోవిందుఁ డెప్పుడు మధురానగరప్రవాసయనదకోరములకు పరమోత్సవకారి యగునోగదా!” అని యిట్లు పరిపరివిధముల గోపికాహృదయము హోర్తుంగతితోచ్ఛయనిరంతరవిహారహారి యగు శౌరివారణేంద్రుఁ డెప్పుడు ధీరధీరముగా మధురాపుటభేదనపీఠీపహారలిం కుపక్రిమించునా యని ఆముకుందుని రాకకై ఎదురు తెమ్ములు ఈమచు ఏడులలో యత్కించి

పోపసంక్రాంతమైన కలకలము చెలరేగినప్పుడెల్ల జలజదళాక్షుని ఆగమన భుజా సంభవించెనేమో యని అత్యాతురమేదురాంతరంగముతో ఎదురు చూచుచు 'విషయాంతరమైన అంతరంగమును ఆ యనంతశయసుని సుఖవాసమునకు గావించుచు భక్తిబంధురతీవ్రాభినివేశముతో చీమచిటుక్కుమన్న శ్రీమహిళాదుని చిన్మయదర్శనభాగ్యరేఖయే అమతిలైనని ఆశాంతసమాలోకనవ్యగ్రచేతస్తంన్నంతలో ఆమె పూర్వపుణ్యములు పండి హఠాత్తుగా అట్లాతుండఁడు సంసారకు సామజసార్వభౌముడై కంసాదిప్థితమచురాపురోపకంఠమున మధురరణవిన్యాసవిహారక్రీడావిఘోదియై విచ్చేసెను.

ఎప్పటి నుండియో ఆపుండరీకాక్షుని ఆగమనమునకు తహతహలాడుచున్న 'రంగముతో' కుఱ్ఱ ఎదురు చూచుచున్నను అసమయమునకు మాత్రము నిజ కీరవక్రీతావిపాకవిశేష మంతకంతకు స్మృతి పథమున గోచరింప అతి భయ కేహమందేహా విజృంభణదందహ్యానానహృదయప్రభాకరయై కింబుదనముతో 'కాని పోయెను. కాని భక్తజనహృదయకాసారరాజహంస యగు నాకంస పు అనాది సంసారమును ధ్వంసము కాపింప కృత నిశ్చయుడై అనుగ్రహ పరవికణవిభావరీశ్వరప్రభాదాహుళ్యముతో ఆమె మనఃకుముదవనమును శతధానా వికసింపఁజేయుచు తదంతికమున కేతెంచెను. అట్లయాలితముగా సమీప న సరోజాక్షుని సాన్నిహిత్యముచే సలభశూశ్చర్యసమ్మోదవీదికావితానోభ పోచెత్తిన హృదయభాగరము ఆమెను పరమపారివశ్యతీలావైభవమునకు చతుర్దశభువనభవన స్తంభాయమానుడగు అంబోశాక్షునకు పరమనిరర్థక మగు నేను ఏమికాముక ఇచ్చి ప్రయత్నింపము గావింపఁగలనా యని కళి పు పరిమో, పుష్పమో, ఫలమో, తోయమో భర్తుపహితమైన. ఏలన ఉపాయనముగా నొసగినచో ఆ అమృతనే బ్రహ్మాండముగా స్వీకరించి ఆ దభాంగోదరుడు పరమబ్రహ్మానందలీలాపారవ్యమును భక్తసమాగ్రిట్టుల గాంచునట అని వారును వారును అనుకొనుచున్న హుటలను జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని పూలచెండును సభక్తికముగా, ఆసర్వేశ్వరునకు సమర్పించి భయలజ్ఞావిగమ మై తత్పాదమూలనిక్షిప్త నీజేతఁడయై నిలచెను. అదృష్టదేవతాదరహాసోపస్థుత కనకప్రసార మెవరిపై ఎప్పుడు వెల్లివిరియునో ఎవ్వరు చెప్పగలరు? సకల

ప్రాచీనమంతరప్రకృత్యగాత్మ యగు నాపరాత్మరుడు అమె నయవినయభయలజ్ఞానంభరి
మాదిత క్త్యవయవతావంహదీమహోల్పణమును గుర్తించి సానుగ్రహితులపల్లవప్రసార
ముతో నామె ననుగ్రహించి తద్రూపవికృతికి నిష్కృతి ప్రసాదించి ఆలోకసామాన్య
సౌందర్యలక్ష్మీవిభవసంపన్నురాలినిగా తీర్చిదిద్దెను.

“న మే భక్తః ప్రణళి” (గీత - 9 - 81 శ్లో) అను భగవద్వాక్కుల
చుః పట్టి అగరళః ఇష్ట సార్థకమైనది.

వి భీ ష ణు డు :

ప్రహ్లాదుడు హిరణ్యకశిపుని పుత్రుడుగను, విభీషణుడు రావణుని
తమ్మోడుగను రాక్షసజాతిలో తప్పపుట్టిరి. రాక్షసులకు విష్ణువుతో జాతివైరము
బలముగా నుండగా వీరిరవురకు నిర్ద సఖ్యమేర్పడుట విశ్వమున గోచరించు వింత
లలో వింత. నాటి ప్రహ్లాదుని యునికి హిరణ్యకశిపున కెంత కంటకముగ నుండెనో
నేటి విభీషణుని ఉనికియు రావణున కంత కంటకముగ నుండెను. తత్త్వజ్ఞుల
ఉనికి ఆతత్త్వజ్ఞుల మనికి సమస్యగా పరిణమించుట సహజమే కదా |

ప్రహ్లాది సిద్ధాంతమునకు వైష్ణవభక్తిసంప్రదాయమున ప్రాజ్ఞపతిష్వ చేసిన
మనః విభీషణునిది. ఇంత మొత్తములో ఇంటింట రాక్షసులు వేదాధ్యయనాన్ని
తోత్రసమారాధనాదివిహితకర్మములు గోచరించి వారి అభ్యున్నతికి సూచకములుగా
కున్నను “యథారాతా తత్ప్రకాశః” అన్నట్లు రావణుని ఆవర్తముతో వరశ్రీవరపీఠ
వాదిమచ్చుకములతో పాటు హరివ్యేషదావానంసంఘటణము కూడ వాటి పతనము
కు సహకృత్యములైనవి. వారి నభ్యుత్పత్తి విభీషణుడు గంజాయితోటలో మొలచిన
కుంబిమొక్కయై మోక్షవాసనలు గుబాళింపజేయుచు, నమ్మి ఆశ్రయించినచో రాక్షస
జాతి కంఠకును అనన్యతమైన రక్షణము నమనంపింపగలిగి యుండెను.

హర్షుని నమ్మి చేదినవాడు లే డను సూక్తికి విభీషణుని జీవితము
గ్రీత్యవనిదర్శనము. తమ ధూషితమైన రక్షో వంశముతో సత్త్వసంపన్నుడగు
విభీషణుడు జన్మించుట అతాతి కెంత ఆదృష్టమో అతనిహితోపదేశము లాలింప

కుండుట రావణాసురుని కంతటి దురదృష్టము. నిరంతరపరాంగనాపరిశ్లేషపరాయణుడగు రావణుఁ డెప్పుడు సీతావహరణ మొనర్చెనో అప్పుడే అతని అధ్యాయము పూర్తియైనదని గుర్తించి విభీషణుఁడు అది లంక కంఠకును చేతుగునని ఎంతచెప్పినను వినిపించుకొనక ఇతఁడేవేవో కారులు పేరలి పరదారాపహరణము దానవజాతికి స్వధర్మము, సుధర్మము అని తన్ను తాను మధ్యపెట్టుకొంటాడెను. కాని ఇంతలో శరధిబంధనపూర్వకముగా దాశరథి లంకాసమీపగతుఁడగుట తెలిసికొని వేడిపుట్టివ రాక్షసరాజు మంత్రీపురోహితాదిసుహృన్మండలము వాహ్యునించి సభ దీరి కర్తవ్యమును గూర్చి చర్చింప దొడంగెను. "అప్రియస్యతు పథ్యస్య వత్తా శ్రోతావ దుత్తతః" (రామా. అరణ్య. 87 న 2శ్లో.) అన్నట్లు అందఱు తమశక్తిసామర్థ్యముం పరిమితి ఎంతో లోలోన తమకు తెలిసియు పైకి బింకము చూపి మేకపోతు గాంధీర్యముతో ఇంతవార మంతవార మిగు మేముండగా నీవొక్క మానవుని గెలుచుట ఏమి లెక్కయని ప్రియవాక్కులతో రాజును యుద్ధమునకు పోత్సహించుచుండగా హితవాక్కులతో విభీషణుఁ డొక్కఁడు మాత్రము వారి నెల్లరను. ప్రతిఘటించి రామబాణ సుహత్వపతిపాదసపుగస్సరముగా అలవాటి సీతావహరణదుస్కృత్యమును ఉపసంహరించుకొని శ్రీరామశరణాగతి ఆదరించుట ఒకటియే గిరుతును బాగుపరచుకొనుటకు మార్గమని ఉపదేశించెను. హాసహాసవైస కోరలతోను, పంచాంగశి రూపవైన శిరః పండకముతోను సీతాదేవి ఒక కాలసర్ప మనియు ఆ కాటు నుండి తప్పించుకొనుటకు రాముని శరము దొమ్మట కన్న మార్గాంతరము లేదనియు, ఇప్పుడు దీరము లాదీన రానను లందఱు రామనికాతకరాగ్రభిన్నశరీరులై వణముతో యగుపురి కేగిన పిదప విచారించి లాభము లేదనియు కఠోర మగు సత్యమును నాతికతోర మగు భాషలో పొదిగి ఆ సభా మధ్యమన నావిష్కరింపగా చేటుకాలము దాపురించిన రావణుఁడా మాటలను పెడచెవిని పెట్టి విభీషణునకు భ్రాతృద్రోహము, రాజద్రోహము అంకిగట్టి చరణా మౌతపూర్వకముగా పరమపరాధవము పాటు చేసి నీదిక్కున్న చోటును పొమ్మని తరిమి కొట్టెను. విభీషణునకు నాఁడే కాక జన్మప్రభృతి రాముఁడే దిక్కు. జన్మాంతరాయాతభక్తివాసనాపరిపాకవిశేషముతో పండబారిన ఆతని హృదయము అవివేకి, అహంకారి, ఆత్మద్రోహి అగు నగ్రజుని అనుచిత చర్యచే నెండదారి అదూర భవిష్యత్తులో సంభవింపబోవు రక్షోన్వయ సమూల వినాశనమునకు వగచుచు రాక్షసరాజ్యమును విడిచిపెట్టెను.

గృహారామజేల్లాదిసంపదలు, దారాపర్యాదీకుటుంబవ్యవహారములు అభిజన
పరిర్యాదీదుఃఖావహసన్నివేశములు - ఇవి ఏవియు విభిషణుని అంతరంగమును
బంధింపజాలక పోయెను అతని మనస్సంతయు రామరామేతిభజనపనితరూషితమై
తల్లి, తండ్రి, గురువు, చాత, దైవము అన్నియు రాముడే అను భావము మనస్సు
సంతకతకు రామసాన్నిధ్యమునకై త్వరపెట్ట పంకిలవేళంతనివాసము నేవగించుకొను
రాజహంస వలె తద్రూప స్వాసీష్యమును అసహ్యించుకొని మోక్షప్రదాత యగు రామపు
నాశ్రయించుటలో వణ మాలసించినను యుగముగా బావింపకొని తల్లి ఒడిచుండి విడి
వడిన బిడ్డ మరల తల్లిని జేరుటకు కలవరించి పలవరించు వెరవున తచ్చరణ రక్షోలేళ
విభూషితమస్తకత్యము తనకెప్పుడు సంపాదించునా అని తహతహలాడుచు సకల
సాంసారికసంపద్యాహుళ్యమును నరకముగా పరిగణించి ఇంద్రియములతోను, మనస్సు
తోను, బుద్ధితోను, రామాశ్రయమునే అపరిహార్యముగా అభిలషించుచు చర్మాదిపురు
షార్థవస్తువులను పరంధాముడగు రామునితోనే ముడిపడి యున్నదని గుర్తించి
హారామా! నీవు తప్ప నా కీర్తికముతో దిక్కు వేరు లేదని ఆకంగింపించుచు, ఆకోరి
శిశువు, ఆరాటపడుచు ఆకాగమనమున రమరామస్కంధావారమును సమీపించి
తన ఇష్టదైవ మగు రాముని శరణు జొచ్చెను.

పరమశరణాగతిపూర్వకమైన విభిషణుని ఈ చర్య దాశ్మభక్తిరీతి తలచుని
కము వంటిది. దైవము చాటుపనియు, రాసు చాటుడననియు బావించి తద్వివరము
జీవితమునకు పరమావధిగా పరిగణించి తదనంతరఫలసూచురీతి తలచు తల
యొగ్గక భగవత్సాన్నిధ్యమును మించిన ప్రాప్త్యవస్తువరీణ్యము వేరొందు లేదను దృఢ
నిశ్చయముతో అగతికుడై భోగాభిలాషకు శాశ్వతముగా తెరచించివైచి భగవదాజ్ఞాను
పాలనమే పరమ కర్తవ్యముగా స్వీకరించి అతులితవిశ్వాసకరోరభకు పెట్టని కొడుగా
గనుపడిన మనస్సునకు భగవద్దాస్యము దోగిరముగా సమకూర్చి అపశ్చాత్త్రసారిత
దృష్టేతుండై శ్రేణముంకు లేకమేనియు పెరగక పురోగమించిన విభిషణుని భక్తిబంధుర
శిలమాధుర్యము తదనంతరభక్తుల తెల్లను శిశోధాన్యము.

అంజనేయుడు :

అశేష భక్తలోకమునకు ఆరాధ్యమూర్తి యగు అంజనేయస్వామి పెక్కు

మూర్తులతో లోకమున ప్రసిద్ధుడై యుండెను. వానితో దాసాంజనేయస్వామి అని కూడ ఒక మూర్తి భేదము కలదు. వీరాంజనేయ; భక్తాంజనేయ, సర్వాంజనేయ ప్రభృత్యనేకమూర్తిభేదములు, ప్రసన్నాంజనేయ, శ్రీ ఆంజనేయ, పంచముఖాంజనేయ మున్నగు మహామంత్ర విశిష్టములైన విశిష్టాక్షితి భేదములు ఎన్నియో కలవు.

అయన్నిటిలోను దాసాంజనేయస్వామి ఆంజనేయుని నిజరత్నావిష్కార సమర్థ మైనది.

నంది, గరుత్మంతుడు, శేషుడు మున్నగు భక్త గణములో ఆంజనేయ స్వామి ఒకడు. నంది కైలాసవాసుడగు పరమేశ్వరునకు వాహనసేవ ఒనర్చుచు తన జన్మము సార్థక పరచుకొనెను. ఇట్లతడు దాస్యభక్తికి ప్రతీకగా నిలచిన మహనీయుడయ్యెను. గరుత్మంతుడు వైకుంఠవాసుడగు విష్ణుభగవానునకు వాహనసేవ ఒనర్చుటలోను, శేషుడు ఆ వాసుదేవునకే పర్యంకసేవ పరికర్షించుటలోను తమ జీవితముల కెనలేని సార్థక్యము నాపాదించుకొనిరి. వీరందరు దాస్య భక్తులే.

ఇట్లే ఆంజనేయస్వామియు శ్రీరామునకు దాసుడై త్రస్నీరంతరదరణపరి చర్యాసమాచరణముచే నిజపావనజీవనసన్యమును సమృద్ధిగా పండించుకొనెను. అట్లే దాస్యచరణముచే హనుమంతుడు రామదాసు అని వీరుడు పట్టమును పొందెను.

భగవంతునకు భక్తుడు దాస్యము చేయుట స్వత్రా దృష్టిమానుసుగు విశేషమునుటలో సందేహము లేదు. కాని భక్తానుగ్రహపాఠీయైన అరుపమకృపాపరి పాకముచే భగవంతుడే కర్తునను దాస్యము చేసిన ఘట్టములు కూడ ఇతిహాసప్రసిద్ధములై గోచరించుట కిద్దు. శ్రీకృష్ణుడిట్టి అసాధారణప్రీతికి తామరశీరుడయ్యెను.

యథాచరుని నిమిత్తకరించుకొని రాజుల నడుమ చూత కృగ్యము నిర్వర్తించిన రాజదీపవేత్తలు చరిత్రలో పెక్కుమంది గలరు. నలుఁడు; ఆంజనేయుడు అంగదుడు, నాత్యకి, శ్రీకృష్ణుడు, సంజయుడు మున్నుగాగల. పెక్కుమంది చూతలు గోచరించుచున్న ఆంజనేయస్వామికి రామదూత అనియు, శ్రీకృష్ణునది

పాండవమూత అనియు బిరుదనామములుగా నేర్పడుట వింత యగు సంఘటనముగాఁ దోచును. అందులోను హనుమంతుఁడు రామభక్తుఁడే అగుటచేతను ఆరామునకే దూతకృత్యము నిర్వర్తించుటచేతను అతనికి రామదూత అని పేరు వచ్చినను విష్ణూరము లేదు. అని శ్రీకృష్ణుఁడు సాక్షా ద్భగవంతుఁడు. అతని భక్తులు పాండవులు. ఆ పాండవులు దూత కృత్యము నొప్పి పాండవదూత అనిపించుకొనుట అమేయానుగ్రహవైభవాతిరేకమునకు సాకిరి కాక తప్పదు. అదిఁ దెవరినో 'పేరేపించి అతనిలో తన శక్తి ప్రవేశపెట్టి అతనిచేత దౌత్యము నడిపింప వచ్చును. అని స్వయముగా నాతఁడే అందుకు పూనుకొనుట చూడ ఇది అంతయు అతని దయ గాక మరి యేమి ?

“శ్రీరామదూతం శిరసానమామి”, అని భక్తులు భక్తగణములో నెం పరమరత్నాగ్రేసరుఁ డగు నాంజనేయుని కొలుచు కొందురు. “బుద్ధిమతాం వదిష్ఠమ్” అని హనుమంతుఁడు అత్యంత సునిశితశేముషీరౌరంవర్యమునకు నచీ వోదాహరణము గా పేర్కొనుటచే రామ స్వయముగా సేవకుఁ డయ్యును అసంఖ్యాకు లగు సేవకులకుఁ సేవ్యుఁడై విరాజిల్లెను. సామర్థ్యములో ఆతఁడేమైన సామాన్యుఁడా అనుకొన్న గోష్ఠదీకృతవారాశియు, మశకీకృతరాక్షసుఁడును, అక్షప్రాదాపహర్తయు, లంకా భంజకరుఁడును, “న రాక్షససహస్రం మే యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్” (రామా సుఖ 4 లిస. 10 శ్లో) అని స్వయముగా ప్రకటించుకొన్న ప్రతి పీఠ భంజకరుఁడును అయి రామాయణమహామారా మణిగా జగదేక ప్రసిద్ధుఁడైన మహామహాత్ముఁడు. సాక్షా ద్భాషించె “విభీషణాయ రామేణ ప్రేక్షాదత్రంవ యత్సరా” అని పాఠ్యశీలేవి కుపదేశింపఁ బడిన హనుమత్కవచమహాసుంతరీరాజమునకు అధిష్ఠానవైవస్వతి వింసిల్లిన అసాధారణమహిమసంపన్నుఁ డగు మహానీయుఁడు.

ఇంతటి వైశిష్ట్యము సంతరించుకొన్న ఈ హనుమంతుఁడు తనకు పరదైవ ముగా సేవ్యమూర్తి యై సాక్షాత్కరించిన శ్రీరామచంద్రభగవానునకు పెక్కువిధము లగు సేవలు చేయుటే గాక నిరంతరము తవ్వరణాం బురుహంతికమున ముక్తపిక్విక కరకములుఁ దై తావన్మాత్రముతోను తప్పి చెందక తవ్వరణసంవాహనశీలీలాంసుఁడై తత్పదకుశేశయరణస్పృహంకృతమస్తకఁడై అనందసుధావారాశితరంగతరంగితాంతరంగుఁ డయ్యెను.

అతనికి కారీరకముగా గాని, మానసికముగా గాని, ఆధ్యాత్మికముగా గాని లేని శక్తి లేదు. అతడు చేసికొనునది రానుదాస్యమే అయినను అతడు లేనిదే రామకార్యము గట్టెక్కుట శక్తి. ఈవిషయము అటు రామునకు, ఇటు సీతకు తెలియును. ఇట్టి స్థితిలో ఆతఁడెంత స్వతంత్రునిచే విధముగా విశ్వాదీనినను అతనిని వారించువారెవరు? అయినను భక్తి సంప్రదాయముల లోని తెల్ల దాస్య భక్తియే నిరుపమాన మగు నాత్మసంతృప్తి నొసంగు నది అందరి యది విరిగిన ఆ మహనీయుఁడు అట్టి భక్తి పద్ధతికే అంకితమైన మనోవ్యాపారముతో శ్రీరామసేవా ధోరణధర్మమును మీద వైచుకొని దారిలో నెన్ని అడ్డంకు లేర్పడినను చిదికెలో వాని తెల్ల నతిక్రమించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను.

ఇట్టి దాస్యభక్తి నా మానుమంతుఁ డెన్నుకొనుటకు పూర్వోచితముగా ఉప విషయ మురయవలసి యున్నది. జగన్నిర్భరనప్రలాపమహాధయ, కిర స్ఫూర్తితో తీర్పుపాసుదులు విశ్వాద్రి కారకులై విరుచుకొని పశుమండగా విశ్వకల్యాణకారకస్మృత కృపను గుర్తి గొన్నట్టి దేవతా కోటి నడిగ నలచ కద తేగి తమ గొను నొలుక వోపి నొమ పొందేయవను వేర వనఁభ్రుండు శ్రీమన్మహావిష్ణుమూర్తి నభ్యర్థించిన గాని ఈ దెవత గదవ గలవి కాదని ఉపదేశించి పుండరీకానుని ప్రార్థించి కాంతియొంది యగు నా కమలా నుకోహరుఁడు కైలాసవాసిదే గాని ఈ మి గడ్డుక్రమం దెవ లను పరమేశ్వరప్రార్థనావరాహుచ్చిత్తులను గావించెను. ఆ ర దా యిం ను నందితపాశవతాస్త్రైః పురతరయరక్షోపితులను భస్మీకరింప వారి గురు ము మయుఁడు మామూ మహావిద్యామయుఁడై ఆ భస్మరాసులను సిద్ధరసహజమున మన నైచి పునర్జీవితులను చేయుటయే గాక పూర్వార్థ మహాపథో స్వహానందకల్పనలను గావించెను.

తన ప్రయత్న మంతయు ఇట్లు చష్మకడె యని చరచి చక్రచక్రము కింక పశు మంద శ్రీహరి ఉనికి ప్రతికారము నేను గావించెదను లెమ్మని అతఁడు విష్ణు తాను గోనూపధారియై చతుర్ముఖుని వర్ణముగా నొనర్చి నవీనముగా ఉన్నవీర ప్రవేశము గావించి రహస్యపగర సిద్ధరసము నందను తుట్టిడితో నానావిధము ఆద్యశక్తుయ్యెను.

తాంబూళిని నకు వాటిల్లిన ఈ చిక్కును శ్రీవల్లభుఁ డిట్లు విడదీసి సంతసే:సరాశివుఁడు ముదల్లి సాయాశికుఁడై అసాధ్యు లగు నీ ముక్కిడి రక్కసు లను మిట్టుపెట్టవలె నన్నచో అసాధారణప్రయత్నమునే ఆశ్రయింపక తప్ప దని పరమేశివుడు భూమిని రథముగను, చతుర్వేదములను హయ చతుష్టయములుగను, సూర్యచంద్రులను తద్రథకక్రిములుగను, బ్రహ్మదేవుని సారథిగను, మేరుపర్వత మును విల్లుగను, సముద్రమును అమ్ములపొదిగను, శేషుని వారిగను, శేషశయనుఁ డగు శ్రీనృహవిష్ణుని బాణముగను గావించుకొని తాను రథియై ఇట్లు అప్రతిరథసమర సన్నాహదోహయఁడై తిరురాసురులపై దండెత్తి అతికఠోరహంకారమిశ్రితాట్టహాస మహాహాసంరావనిర్విన్నబ్రహ్మాండబాండుఁడై తిరురాసురులను, తత్పరివారమును తత్పురత్రయమును శతార్థమున భస్మిపటలము గావించి జగద్విపన్నివారణప్రపంచ ధయ్యెను.

అప్పుడు శివుఁడు మహానందకందశితహృదయారవిందుఁడై నందనందను నవరోత్తించి గోవిందుఁడా! ఈ సందర్భమున నీవు కావించిన సేవ వర్ణనాతీతము. నీ ఘోరమును నే నెట్లు తీర్చుకొందును? కనుక భావియుగవర్తివ్యవహారావళి సంతోషాట్టమున నీవు రాముఁడవై జనించినపుడు, నేను అంజనేయుఁడనై ఆవిర్భవించి నీకు దాస్యము చేసి కొందునని వాగ్దానము గావించెను.

ఏతదకుంతితవాగ్దానఫలముగా వావిర్భవించిన వానరసౌర్యభాషుఁ డగు పావని పావనసేవ చేసికొనఁ బూనుచు రామకార్యపరిపూర్తికి స్వీయసమస్తశక్తిసంతానముతోఁగ్గి ఆ ఋణము దక్కి జగన్నుతిపామ్రుఁ డయ్యెను.

ఇట్లు భగవంతునకు దాస్యము చేసికొనుటకే అవతరించిన పవనూననంద నుఁడు తన యవతారమునకు మూలపురుషుఁడగు పరమేశ్వరుఁ డెల్లప్పుడు శ్రీరామ నామహేనుసంధానమానసుఁడై యుండుటచే దద్వాసనావాసితాంతకరముఁడగు హను మంతుఁడు కూడ జనకతన యాప్రాజేశ్వర వాదారవిందపరివస్థాపరాయత చిత్తుఁడై రామహేమృతనిరంతరాస్వాదమోదమానమానసుఁడై ప్రతిఫలబాంధా రహితముగా స్వీయప్రయదేవతాదాస్యక్రియాసమున్నేషమున కు పక్కమించి పుట్టింప, పెంప, యింప తన పరచైవ మగు రాముఁడే ఉద్ధాముఁ డనియు తాను నిమిత్త మాత్రమే

అనియు సెప్పించి పలాపలప్రసంగభంగిసమాలింగితము కాని అంతరంగముతోఁ
పాతి కర్మాచరణమునకు పూనుకొని సాగతలంఘనాద్యసాధా శిష్యుహితార్థనిరర్థహిత
వారధారేయ మగు నమేయవిశ్చయముతో లంకాప్రవేశము తన్మగరలక్ష్మీవిమర్దనము
ప్రలాంతాపురాలోకనము, ఆశోకవనాశ్లేషణము, పైదేహీసందర్శనము, రామసందేహ
గ్రాహణము, సీతాసందేశగ్రహణము, రామాంగుళీయశఙ్కప్రదానము, సీతాశిరోశ్చప్రేత
గ్రహణము, ఆశోకవనభంజనము, అన్యాయసద్విశరజ్జీవనో విచారణప్రవిధానవిషయ
లక్ష్మీకరగ్రహణము, రావణతిరస్కారము, విభీషణపురస్కారము, లంకాదాహము
ఇత్యాది లోకస్తుగ్య కృత్య నిర్వహణము అవలీలగా నాచరించి కుట్రజీవనప్రమాద
రామానుగ్రహపథావలోకనమందారమాలాసమలంకృతవత్సులై యుండును.

అంజనేయుడు నిత్యబ్రహ్మచారి యగుటచే ఆతని చర్య లొక్క శృంగ
రము దక్క తక్కిన రసము లన్నింటికి నాస్పదములై వివర్జ్యకౌజ్జము లగును.
కంధి సముత్తరణమున వీరరసము, జానకి సందర్శనమున కరుణ రసము, అంతరాయ
తిరస్కరణకియాసామర్థ్యప్రదర్శనమున ఆద్యుతరసము, ప్రహరీంపతోదు నిత్య
జాగరుడుడును, సమయోచితరతాకంఠక్రియలు చేయు ఆగు తన వివిధ చర్యలచే
ప్రహరణపాత్రులగు రక్కసుల ముక్కడితనము నావిష్కరించు పట్టున హస్తరస
మును, ఉచ్చావనసమరకేళివిలాసవిహారవైయాత్యమునను చిత్రవిచిత్రదంకృమధురీలా
సమాస్పాతితరతస్సముదయోపద్రవనిగుంథనమునను రౌద్రభయభీతిభయతనములును,
అనవరత శ్రీరామనామస్మరణలీలాపారవశ్యమును చిత్రగించు పట్టున శాంతరసమును
జట్లు ఆ మహామహుని జీవితము సర్వరహిషస్కారోభితమై, రసజ్ఞులదయ్యసమా
ర్థణప్రశస్తమై సువనమహనీయ మగును.

సీరాపహరణాంతరము లక్ష్మణసహాయుడైన రాముని తదన్వేషణార్థముకి
అఖిలప్రదేశములను అవలోకించుచు దారిలో ఋష్యమూకాద్రోకి వచ్చి పోలీ పరాక్రమ
భీరుడగు సుగ్రీవునిచే వారెవరో చూడ వలసినదిగా పంపబడినప్పుడు బ్రహ్మచేష
ములో వారిని సమీపించిన హనుమాయని చాక్యాదుగొడివిశేషములను, తదవిగత
వ్యాతరణాద్యంగసహితనానానిగమవిద్యాసారమును శ్రీరాముడే స్వయముగా చెప్పు
కొనుటలో అంజనేయుని అనితరసాధ్యవిద్యాపరిశ్రమాదికము ప్రపంచమునకు ప్రవృత్త

ప్రతిది. ఆ విధముగా ప్రభుసావలోకినములోనే, పగడైవముచే, పరికృష్టముగా ప్రశం
 షించఁబడిన పరమేశ్వరాచార్యస్వరూపుఁడగు చానరకులోత్తంసుని అతిలోకశుభిమాని
 కయియు, సర్వదా, సర్వదా విద్వత్కౌశ్లమైనది. . . పిదప శీతాన్వేషణ ముట్టములో
 తత్ప్రదర్శితసాగరంబుననున్నతప్రతాపసామర్థ్యసమున్వేషము నదులకు, భాగధులకు
 మొత్తమే గాక సురలకు సురాధిపులకు కూడ పరమ ప్రశంసాపాత్రమై రామకార్య
 విశ్వసాధనమైవేళము. అతని విష్ణుతిరస్కారనైపుణ్యప్రాబల్యములు వేత్తజనవంద
 నీయము లైనవి. విష్ణుల లంకాప్రవేశము, లంకిఁజి యెదుర్కొనుట మొదలుకొని
 లంకాదాహపర్యంతము మఱియైన అభిధనంబునములలోను, హనుమంతుని చర్యలు
 హనుమంతునకు దప్ప అన్యులకు సాధ్యము. కావసు విషయము విశదీకరించుచునే
 యున్నది.

సీత కూడ హను రమ్మననే గాని రావణునితో తదాస్థానమున బలప్రదర్శ
 నము చేసి రమ్మని రాముఁడు చెప్పలేడు. కాని హనుమంతుఁడు రామాదేశమున
 కంటి అరికిత్తముగ వనవంశాదిదర్శకులు పెక్కులు గావించెను అన్నియు చేసి వెను
 దిరిగి సీతా సంజేతము రామునకు వినిపించునపుడు రావణునియొక్కనుమని నేను
 తప్పితిదా అని రాముఁ డాంజనేయుని ప్రశ్నింప లేదు. ఎందుకొనే ఆంజనేయుని
 పరీగి తావగాహిత్యము, వౌత్యనిర్వహణ ప్రతిభాపరిపాకము, సమస్తాచితప్రజ్ఞా
 ప్రదర్శితపాటవము, వివిధకాత్మరమాలోకనపాండిత్యక్రమము మున్నగున వన్నియు
 మృత్యుమను చున్నవి. జరుగదోపు రామరావణసంగ్రామమును దృష్టియం బుంచుకొని
 రామకత్తివగు రావణుని బలమెంత యున్నదో, ఎటు మాచుకొని ఆగఁడు సీతాప
 హతణూపమైన అకార్యమున కొడిగట్టెరో తెలిసికొనుట మాత కర్తవ్యము. మాత
 అన్యులతో రాన్య మిదియే యున్నది హనుమంతుఁడు నిర్వహించిన ఈ అదనపు
 కార్యకారములో అతని దాన్యభక్తి అతిలోక సుందరముగా ఆవిష్కృతమైనది. స్వప్రాణ
 హరిమున తేని జంకుగొంతులకు తాపియతి ప్తానబంతులేని శత్రురాజ్యాములో అతఁ
 డింత అసహాయుడై విజృంభించుటకు రామభక్తియే ప్రేరకము, స్ఫూరకము,
 తాళకము.

విష్ణుల సేవనిర్వాహనంబరము నసైన్యుడై రాముఁడు లంకను ప్రవే
 శించిన ఎచట యుత్తమునకు సర్వసన్నద్ధుడై యున్న తరి విభీషణుఁడు ఆకాశ

గమనమున రామశరణార్థియై సుగ్రీవసంధానమును పొందిరియ్యన. ఇట్లు
నితో కూడ ఎల్లరును వాని కాశ్రియ మిచ్చుట కొనవిశో భవ్యగోక్షిణాదులను
రాముని హెచ్చరింప

“సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మితేద చూడత” (రామ. ముచ్చ. 180-181)

“శరణం సర్వభూతేభ్యో దదా మ్మేత ద్యతం మమ” (రామ. ముచ్చ. 181-182)

అని పరంధామోడగు రాముడు భక్తజనమహాధీరామునితో వాదించుచున్న సమయమున
నిశ్చయము ప్రకటించు పట్టున దాన్యభక్తుడగు అంబులమున గొప్పపట్టు పొలి దాన్య
భక్తుడగు విభీషణున కాశ్రియ మిచ్చుట సర్వవిధముల చేయుచున్న అని నిశ్చయించి
తన సారపక్షిను ప్రదర్శించుకొనెను. అది మొదలు దామనదానమును దీనిన
పిషధిపర్యరాహతణము, కాలనేమి సంహారము, గంభీరప్రతిఘటనము నొప్పున
గల సకల సాహసకార్యజాతములలోను, హనుమత్ప్రసక్తిపర్యగాఢప్రేమాధారాధి
గుణసంపత్తి తద్విమల దాన్యభక్తిని గర్వీకరించుచున్న ఉత్తమసత్వోపాధిపతియైన
మగు చున్నది.

గ జే ం దుర్గు డు :

మోత మనునది మానవునచే చెందిన పొత్తులనట్లు కొందరు ముఖ్యము
కట్టు. కాని ఏప్రాణి యైనను ఉత్తమసంస్కారపరిపాకభావరహిత ఉత్తమత్వమున
యై యాశ్చర్యపరిపత్తిని పొంద గలిగినచో తైత్తర్యపరాధిగర్వరూపాన్ని పొ
యొగ్గ మగునని పురాణేతిహాసకావ్యవాటకారులు నిరూపించు చున్నది. అందుల
నిష్కళంక రక్తిపరిపాకముతో శివసేన చేసికొన్న నాలిపురుగు, గచ్చము, గోమము,
తిన్నడు మొదలగువారు మోతము నొందినట్లు శ్రీరామచంద్ర మహాత్ముని పొత్తి
మిచ్చు చున్నది. ఏరిలో నాలిపురుగు స్వేదజము, కీటకము, సర్పము అవివేచన
సరీస్రపము. సామజము జరాయుజము, మృగము, జలి తిన్ను దాన్యోపాధిపతి
యైనను నాగరకుడు కాడు. మరి సుతుకురంస్కారమునకు పోయితిని
అటవికుడు. ఈ సన్నివేశము సుద్దేశించియే

కా. “ఏ వేదంబుఁ బఠించె లూత? భుజగం బే శాస్త్రము ల్పాదె ? దా
నే విద్యాభ్యసనం యనర్హె గరి చెంచేమంతరి మూహించె ? బో
ధావిద్యాన సిదానముల్ చదువులయ్యా? కావు ! మీపాదనం
సేవా సత్తియె కాక జంతు తలికిన్ శ్రీకాళహస్తిశ్చరా !”

(శ్రీకాళ. ౪. 18వ.)

అని భూర్జుడి మహాశయమును అపవలంబకై ప్రాశస్త్యమును ప్రశంసించుచు ప్రాకృత
ప్రపంచమును ప్రశ్నించుచున్నాడు. కనుక వాదావిర్భావవిదానములు చదువులు
కావనియు భగవద్వాదసంసేవాసత్తియే యనియు ప్రాపితమైనది.

ఈ విషయమునే రాగవతము కూడ గణించుని మూలమున ఋజువు
చేయుచున్నది. గణించుచు చతుష్పాత్ర. దశంశకోటికరిణీనాథుడై స్వేచ్ఛా
సంభారసముల్లాసితై డ్దువ్వవేశము లగు కాంతారసంతానములను నిజోపస్థితిచే
చున్నొండు చుండెను. అట్టి ఆ మాతంగమహాస్వయనహృత్తున కొకప్పుడు దప్పి
గొప్పగా దొప్పడి ముప్పు ముచుకొని వచ్చెను. హృదిలోకమున ఆకలి దప్పులు లేని
దెవరు? ఇది యొక విశేషమా? కాని ఏసన్నివేశమును పురస్కరించుకొని సర్వేశ్వ
రుని సంకల్పము కల్యాణోన్ముఖముగా ప్రసరించునో ఎవరి కెరుక? కరేయికాప్రాప్త
శ్చరునకు మోహజనకమైన దాహ మొదలి నంతనే నిజప్రాప్తేశ్వరీయూదముచే ననుగమ్య
మానుడై విగాంబిపింపిశీవితానమును జలసంపాదనవ్యగ్రీనుతియై పర్యటించెను.
సుదీర్ఘప్రయాణశోమానంతర మొకచోట వికసత్పుంశేద హమరందాస్వాదనమత్తమచు
కరఘ్నంభారకోలాహలమునోష్ణమహాయ మైన సువిగాం కాసారము నేర్పానంద ప్రదా
యశిముగా సాక్షాత్కరించెను. అది తినినంతనే చిరకాలజలచాన తరదర తీర్పుకో
సార మైన యనంత మొదల ననుచు ప్రహ్లాదరాసుగస్వాంతుడై నిజకాంత లతనిని
వెంటడివచ్చి హృదము చొరగ రానును అందు ప్రవేశించి తుండాకృష్టజలప్రసాదిత
సుదాంభోహృద్గంధై సమృద్ధోద్దండకీరణల హాయిగా మెలగు సోత్సాహవనరమున
అప్రతర్కితమగు శరీరపాదము వికరముఖగగ్న మయ్యెను. ఒక్కసారిగా ఆనంద
స్రవంతిప్రచోదానమునకు చెక్కులు కట్టుకొని వచ్చిన వర్ణిత మద్భుతపదినట్లయ్యెను.
అయినను సమృద్ధోద్దండవేదందప్రకాండ మగుటచే ఒక్క యుదుటను మొసలని జం

మధ్యమునకు త్రోసి వైడేను. కాని లిప్తకాలములో పుకలనది ద్వీగుచేత్తుతరయొద్దానిచ
గమన ప్రదండమై మగల వచ్చి యథాపూర్వముగా తత్పదమును నిజదంష్ట్రాక్షర
నిష్పిష్ట మొనర్చును సలిలాధః ప్రదేశమున కాకర్షించుటయు వికర్షణక్రియలోని మగు
శుభాలము కరానూతదంతసంఘట్టనప్రముఖసమరక్రీడావిన్యాసవైపివ్యముడే ద్వాని
ధూతవిధూత మొనర్చుటకు ఎంతగానో ప్రయత్నముః చేసి విఫల మయ్యెను.

ఇట్లు కరి మకరి సంగ్రామము పయ్యోండ్లు మొరముగా సాగిన పిమ్మ
పోరాటములో నీరాటమునకు బలము హెచ్చుటయు వనాటమునకు అంత శంతట తగ్గ
టయు తటస్థింపగా తాను స్వప్రయత్నముతోనే పురోగమింపఁ బోవనది సుచీరమున
కలహానంతర మత్తిగర్జనమైన ఓటమి నంగీకరింపర తప్పదని నిశ్చయించి కరేణికావః
భుగడు సురవరేణ్యుఁ డగు పురుషోత్తము నచందంద క్రియుక్తుఁడై నానావిధప్రార్థన
పరివీనచదానివేదిరాత్మ సంతాపఁడై పరివస్యానిపుణుఁ డయ్యెను. అయినను తన్ను
రక్షింప నెవ్వరును ముందుకు రాకునికీ వివేకులగు లోకు లెల్లప్పుడు ఉత్తమ శ్లోకు
డగు వైకుంఠుని ద్వాపేయకు వ్యర్థమేనా అను సందేహము కూడ కలిగి అసలు వారి
నింతగా ప్రశంసించుఁ డగు పరమేశ్వరుని యునికినే శంకించి

క. "కలఁడందురు దీనుల యెడఁ

గలఁడందురు వరమ యొగి గణముల హలం

గలఁ డందురన్ని దిశలను

గలఁడు గలం డనెడువారెడు గలఁడోలేరె" (ఆం. మ. భాగ. 8 స్థం. 6 రితి)

అని సందేహతోఁబయితస్వాంతుఁడై అందులేని వేదినతో ఇంతింత యనరాని అశాం
చిక్లి కణతణమునకు ధాతువైజ్ఞమునకు గుఱి యగు మన్న తనదేహములో మాయ
నియు బలస్థమిర్యములు లేకపోవుట గుర్తించి తన అప్పటి యథాస్థితి వావిష్టించె

౯. "లా విక్రింతయు లేదు ధైర్యము విలోంఁ బయ్యెఁ బ్రాణంబులున్
తాపులో దప్పెను మూర్ఛ వచ్చెఁ దమపున్ దస్సిన్ శ్రమం బయ్యెడిన్
సివే తప్ప నితః పరం బెరుగ మన్నింపం దగున్ దీనుఁడన్
రావే యీశ్వర ! కావే వరద ! సంరక్షింపు భద్రాత్మకా!"

(ఆం. మ. భాగ. 8-

అని అప్పుడు మరదాగతివ్రతపరినిద్దితచేకమ్ము దమ్మును. ఇది నిట్టియవస్థలో
 పేదపేదగాదిసకలశాస్త్రవ్రత మైన దివ్యభక్తి ఏమైన నున్నచో అది కదలి వచ్చి
 తన్ను రక్షించు వదానే కాని, లేనిచో తనను మకరి చేరితో మరణము తప్ప తక్కిన
 అమృతయనంపాగ్రేస్తై కలలు గడుట పగటి కలతే కాగలవని పరమనిరాశాపరి
 పూరితహృదంతరుడై చిరోపాత్తిశ్రమవ్రతచేపేంద్రియ మనోబుద్ధి యై దిగంతము
 లంను నిజనీరసావలోకనలలావితానమును ప్రిసరింపఁ జేయుచు మహాయానశ్లేశనిశ్శాన్య
 వచన వ్రేస్తరా పోష్యులముచే దిగంతకాలారవిఘటలను పరిష్ఠాన మొనర్చుచుండ ఆ
 తీనమానసుని ఆక్రందన త్వని “అలవై కుంభపురంబులలో నగరిలో నామూల సౌధంబు
 దావల మందారవనాంతరామృతసరఃపాఠేందుకాంతోపలోత్పలపర్యంకరమావినోది”
 యగు వాచన్న ప్రిసన్నునకు కర్ణగోచరమై అభ్యర్థరమావై నతేయవిష్యక్తేనాదిపరివార
 ముగఱు గాని, అయవిజయాదినివిలపారిపార్వతలకు గాని మాట వరుసకై నను
 విడుచు తెప్పకంటే శంఖవంశ్రాదిపరికరసంపత్తిని గ్రహించక వివాదబోధితత్రుకుచో
 పరిచేయవల మైనను పేదకయే, ఆకర్తికాంతరదమ్మిల్లము చక్క గొత్తకయే బ్రహ్మాండ
 భాండముల కేసో అనూహ్యమహావిపత్తురంపర సంపదల్లిన చాడ్యన గజప్రాణావరో
 ల్యాహయై వైకుంఠనగరద్వారనిర్గమనపూర్వకముగా గగనాతోగపభప్రీవర్తి యయి
 యల్పాపారనకప్రకల్ప్యుగరుజ్జోభకు గురియైన కరిపరీయ్యుఁ డుండెనో తత్కాసార
 చరమున కరుగు చుండగా ఆపదాధారకుఁ డగు వాగారి ననపాయుని యగు నరవిందా
 మహాదేవియు నానె వెనుక తద్వికుంఠనగరీపద్మాంతకాంతానరానము, తదంతిమున
 శంఖవళ్యాది నిజాయుధనినహము వెనుకనే వై నతేయుఁడు, పేదప నారదుఁడు ఆ
 పిమ్మటనే విష్యక్తేనుఁడు తదనుసరరై అప్రాకృతలోక నివాసి సకలప్రజానీకము
 ఆచారగోపాలము విచ్చేయఁ దొడంగిరి. అది కని తర్తలోకాధివాసులు విస్మయా
 విహస్యాంతురై ఎక్కడివా రక్కడనే నముద్ధిరులై పిహోహో మనపురాకృతిసుకృత
 విశేషముచే లాఁచును దర్శన దియ్యుమన్నాఁడల్లదే విష్ణుదగవాసుఁడు తనుగనుఁడు,
 ఆనరసచే సరసిజ నివాసిని యగు సుందీరామహాదేవి శ్రీవస్తుధాయమానమామరీమయ
 ద్వానగంధీరముగా మొరయు శంఖ మల్లదిగో మర్దన శిషానిష్ఠాపటిష్ఠమై దర్శనీయ మైన
 సుదర్శన ముదిగో అని పరస్పర ప్రదర్శన పూర్వకముగా భక్తిమయాలాపనంతాప
 పరవికళలాంతరంగులై సంభాషించుకొనుచు నిటలప్రాప్తకరాంబుజద్వితయులై నమో
 నాకాంతదేవీమహామంత్రపునశ్చరణధర్మరస్సరముగా హరిసంకీర్తన మాచరింపఁ దొడం

గిరి. అట్లు సకలలోకప్రముదావహుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు దివి నుండి భ కవతరించి కాసారసంగమున అసారసంసారపీడాపరిపిడ్యమానమాననుఁ డగు వాఁ వల్లభునకు నిజాహంగప్రసారితకరుదావళోకనసుధాసుధారలచే తుషన్మనశ్శాంతి ప్రు దించును జలూతగ్గతశుభమారసార్వభౌము నుద్దేశించి చక్రిప్రయోగ మొనర్చినంత అపరిమితకోహనలజ్వాలాధగధగాయితదిక్పక్రి మగు వాచక్రిము ప్రళాపనిర్వక్రి నక్రిముపై విక్రిమించి వణార్థముతో తన్మస్తకమును ఖండించి తరిసి తరుణారసము నభిషేకించెను. వెంటనే మకరముఖాంతరాళము నుండి విడివడిన పాదముతో వేద నిర్ముక్త మగు వేదంఢ మీవలకు వచ్చి తనపట్ల నేవారకృపాపరిపాకమును వెదజ వేదమూర్తియగు వైకుంఠుని చొడగని అనిర్వచనీయభక్తిభారవినమ్రశిరస్సుగ్గ మ్మిక్కు చుండ దియామనోహరుఁ డగు రమామనోహరుఁడు ఛగ్గివాంఛరీషప్రహ్లా ముచికుండాదిపరమవైష్ణవేశిరోపిన్యస్త మగు హస్తముచే అప్రశస్త మగు హస్తమున మును స్పృశించి ప్రశస్తము గావించి సదయవీక్షణవిశేషవిశేషముచేతనే ఆత వేతమునకు అనంతప్రళాంతి ననుగ్రహించి తన చక్రిస్పర్శచే పురాణేలదత్తశా ప్తాప్తగ్రాహకరీరవిమోచనపూర్వకముగా నీజదేహము నొందిన హాహూగంధర శేఖరునిచే నానావిధభక్తిమయగీతాప్రశంసితగ్రై పరిసరప్రాంతిసమావిష్టగురనంద సింహ్రామలకు దరస్మితమంగళావలోకములచే పరిపూర్ణానుగ్రహము ప్రసాదిం అంతర్హృద దయ్యెను. ఇట్లు హర్షానుగ్రహమునకు పాఠ్యుఁ డగు ననేకపనేత్రుఁడ దాస్యభక్తి నవలంబించిన మహాసీములలో సగేసరుఁడు.

వాత్సల్య భక్తి :

భగవంతుఁడు జగజ్జనకుఁడు జగత్తునందలి సకలజీవరాసులు ఆతఁ దిడ్డలు. దిడ్డల పట్ల తల్లిదండ్రుల కుంకుమచే వాత్సల్యము. ఇది శృంగారమునక స్థాయి యగు రతికి రూపాంతరమే. రతి యనునది యిరువురు ప్రాణుల ప్ర నుండు ననుబంధమునకు చిహ్నము. ఇది యిరువురు నముల నడుమ నున్నత స్నేహమగును. గొప్పవారి పట్ల తక్కువవారి కున్నచో గౌరవ మగును. గుర శిష్యుల నడుమ గాని, తల్లిబిడ్డల నడుమ గాని ఉన్నచో వాత్సల్య మగును. అ మగల నడుమ నున్నచో ప్రేమయు మగును. భగవంతుని పట్ల భాగవతున కున్నచో

భక్తియగును. పిరు వారనక విశ్వరూపవసంఘము పట్ట నొక యుదాత్త చిరున కున్నదో పేర్చి మ యగును. ఇన్ని హాసములు ధరించునది ఈ రతియే.

రతి మొక్క— రూపాంతర మగు వాత్సల్యము ముఖ్యముగా తల్లిదండ్రులు బిడ్డలయందు కలిగి యుండును. గురువునకు శిష్యునియందును వాత్సల్యమే యుండును గాని అతని మొదల విద్యా స్వీకారమునకై ప్రవేశించు గప్పటికి శిష్యునకు కొంత వయస్సు వచ్చి ప్రాజ్ఞత ఏర్పడి యుండును కాని మాతృప్రదర్శనీయవాత్సల్యమునకు పాత్ర మగు బిడ్డ ఏమాత్రము వయస్సు లేనివై తన ఆకలి దప్పులను గూర్చి గాని సుఖదుఃఖములను గూర్చి గాని ఏమియు తెలియని అమాయక స్థితిలో నుండి నమస్తమునకు పరాధీనత్వమే శరణ్యముగా కలిగి యుండును. కరుణ మాతృ వాత్సల్యము అనుపమానమై, అనూల్యమై, అవార్తమై యుండును.

హాసకమైన ఈ వాత్సల్యమే ఇట్టి ఓన్నతిని సాధించి యుండ ఇంక భగవంతునే విడ్డగించడని పెంచు నా తల్లిదండ్రుల ఇంకను వాత్సల్యగరిమ ఇయ్యలేదే నిరూపింప సాధ్య మగునా? ఇట్టి భాగ్యము కౌన్యూరళరహితం, దేవకివసుదేవులకు, నందయశోడలకు లభించినది.

కౌ న ల్యా ద శ ర ఘ ణ :
:

జన్మాంతరసంపాదింపుఁజ్ఞావికేష మగణ్యముగా నుండిననే గాని భగవంతుని సేవింపకోవలెనను ప్రీతి మొట్టి వ్యాపకము లగుటచే నుపరికృతము అనాదిసంసార సమాసాదితశిష్టశిశ్నేతరవాసనావాసికమైన మనస్సుచే ప్రేరితము లగు నింద్రియములు రాగద్వేషవశాత్తములై, కృత్రిమతత్వక్షిన్నైరాగ్యములై విషయలాంఛన్యముతోనే సంకతము నదిమద మగుచుండును. ఎన్ని పురాణములు విన్నను, ఎంత మంది మహా పురుషుల ధర్మప్రవచనములను శ్రవణము చేసినను, సత్కర్మత్యముగా సాగు జనన మరణముల నెన్నిటిని హరించుచు చూపనము లుచితగతుల్య మనియు, జీవనము పట లాంతతోయతరల మనియు, సోగానందము కరి శిష్టాంత చపల మనియు ఎన్ని నీతులు విన్నను సామాన్యముగా ప్రాప్త సంకతము ఖత్తుపాసానివృత్తి కిచ్చు ప్రాధాన్యము భగవద్వరణసమాశ్రియమున కెప్పుడు గగనకుసుమ మనియే చెప్పవలసి వచ్చును.

అట్టి యెడ 'జన్మాంతరసముపార్జిత సమున్నతపుణ్యవిధూతివహినుడే భగవానుడు రాముడై తొనల్కాదశరథుల దాంపత్యమునకు ఫలముగ చూహిత చేసికొన్న యమూల్యగుత్పతవిశేషమునకు మూర్తి స్ఫూర్తిగా రాముడై యవతరించెను. వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదిమహర్షివర్గముల ప్రాకృతప్రజ్ఞాప్రాభవోదాహరై రాముడు మాదవుడు గాని మానవుడు కాదని ఎంత తోచించినను అది కాదని ప్రత్యాభ్యాసము చేయకయు అట్టి భాగ్యము తమకు లభించి నందుల కమితానందము నొందియు ఆతన పట్ల వారు ప్రదర్శించు అపరిమితమరాగమే వాత్సల్యభక్తికి ప్రథమోదాహరణముగా పరిగణింపఁ దగ్గది.

రాముడు సూర్యవంశమున జన్మించినను సూర్యుని నైజ మగు ప్రకాశ ప్రకాశములతో పాటు దండుగని నైజ మగు సౌమ్యతాహ్లాదనములు కూడ నాతనియందు మూర్తీభవించి యుండుటచే పుడమిపై సూర్యవంశసంభవులతో ఎవరికిని రాని రామ దండుగఁ దను పేరు ఆతనికి లభించినది. దశరథునకు చందప్రాణవిశిష్టులగు తక్కిన సర్వమానవులకంటె ఒక ప్రాణ మధికము. అది రాముడు. పుత్రవామోహము సాధారణముగా గృహస్థుల కెల్లరకు ఉండుట సహజమే అయ్యెను, దశరథునకు రాగానిపై నుండు ప్రేమ సామాన్యమైనది కాదు. మంచి గాన, చెడ్డ గాని కొన్ని హస్తాలకు లోబడి యున్నప్పుడే యుద్ధిష్ఠ ప్రయోజనము నెరవేర్చును. అగీత నత్రికమించినచో మంచి కూడ చెడ్డలోనే పర్యవసించును. రాముడు లేకుండ అడవదివేంసంవత్సరములు నిర్విభారముగా తీరింపఁ గలిగిన దివ్యునిగా రామావిర్భావనంతరము ఆ స్థయిర్యము నేల కోల్పోయెను? ఇందుకోసం ఆతని మృత్యు రహస్య మిమిడి యున్నది. దేని నెవరు ప్రగాఢముగా పేరిమింతురో అది వారికి మార నుటయు, వారు తద్విమోగబాధావౌచాయమానమానసులై క్రింతుమీయ లగుటయు లోకసహజము. ఇంకను సాలానవాంఛ అంత యేనియు అంతరంగమున నావిర్భవింపని పూర్వకాలమున నెప్పుడో అతడు పొరపాటున ఋషిబాలకుని ఏనుగు గనుకొని దంపినప్పుడు తత్పుత్రవిమోగముతో మరలించు నమ్మహర్షి నీవును నిట్లే పుత్రవియోగప్రగాఢభేదనంద్విఃకలై మరణించువు గాని యని పెట్టిన శాప మవ్యక్తముగా నతనిని ప్రేరిపించి నిరంతరరాససాంగత్యహాప మగు రాగ బంధమును పెంచి కణకాల మేనియు తద్వియోగమునుగూర్చిన ఆశోచనము మనస్సులోనికి

తెచ్చుకొనుచే నుర్చర మగు నంతటి చురంతస్థితికి చేరుకొనెను. ఈ దారుణవృధ చేతనే విశ్వామిత్రునుహన్తి స్వయాగసంరక్షణవ్యాజమున రాము నర్థింపుటయు ఆ మాటలే చినలేని మరవస్థకు లోనైన సమాగ్రిట్లు గాధేయోర్తబహుస్థురోక్షులచేతను, వసిష్ఠోర్తప్రముచేతను స్పృష్టడై రామలక్ష్మణుల నాతని వెంట పంపుటకు సమ్మతించెను. అది అంతకు ఆతనికి ప్రాపకాలము కాకపోవుటచే అప్పటి కాగండము తప్పిపోయినది. రాముడు ఏలామానుష విగ్రహుల డగుటచే ఏది ఎట్లు జరుగుచున్నను సాక్షి మాత్రుడై కనుగనుట దక్క కర్తవ్యతతో కృత్యములను తనకారోపింతుకొను లక్షణము కలవాఁడు కాకపోవుటచే విశ్వామిత్రుఁ డడిగి నప్పుడు గాని, దశరథుఁడు ముందు సమ్మతించి వెనుక తిరస్కరించి నప్పుడు గాని, వసిష్ఠుఁడు ఉపదేశించి నప్పుడు గాని, తుదకు తాను సంశ్కులడై కౌశికుని వెంట అరణ్యముల కరుగు నప్పుడు గాని, అవలీలగా కాటకాదిసంహారవీరకార్యనిర్వహణమున కుపక్రిమించినప్పుడు గాని ఏకరితిగనే నిర్వికారుడై, నిర్దిష్టుడై, సరంజనుడై “పద్మపత్ర మివాంభసా” అన్నరీతి నుండగలిగినను దశరథుఁడు మాత్ర మంత షరకోటి కెక్కిన స్థితహృత్తక నలవరచుకొన్న యుపవృత్తవంతుఁడు కాకపోవుటచే ఆతనికి రాముని పట్ల గల వాత్సల్యము భక్తియై, భక్తివాత్సల్యమై, తుదకు రెండును కలసి వాత్సల్యభక్తియై ఆతని గంఠ కంఠకు ఉక్కిరిబిక్కిరి చేసేదైవ తప్రచృతకు తట్టుకొన లేక శట్టుముట్టాడును సీరా కల్యాణానంతరము ఎరకయాగశాలాప్రాంగణములో పరభరామగర్వభంగము చేయు తలపడు రాముని సామర్థ్యమును సరిగా నూహింపలేక, ఆ యూహింపలేకపోవుటయు వాత్సల్యహేతుకమే కాఁగా ఈతరాని వాఁడు నీట మునిగి నట్లు ప్రాణములు మూట కట్టుకొని నట్లేట పగలిన నావలోని యాత్మికుని ప్రతి ఆత్రాపాటునకు పాత్రయై ఎట్లు కేలకు రాఁడు ప్రతి ఒకసామాన్యసామర్థ్యప్రాముఖ్యముచే ఆ ఘట్టము సుఖాంతము కాఁగా బ్రతుకు జీవుఁడాయని బుద్ధెక్కిన చేప నీట పక్షట్టు గుండెల నిండుగా గాలి పీల్చుకొని హాయిని మేయగలిగెను

కాని కల్యాణానంతరము రాముఁడు స్వీయగేహమున కాలు మోపిన కొలది కాలమునకే తన కతర్కితముగ ప్రార్థించిన దుర్బుమిత్రములను నిమిత్తకరించుకొని దాశరథికి పట్టాభిషేకమహోత్సవము నిర్వహించి గట్టున పడవలె నని తలంచి ఎసివృత్త భగవానునిచే ముహూర్తము పెట్టించెను. ఆ పట్టాభిషేకముహూర్తమే వనవాస

యహూర్తమై రామునికు సంతోషము జగత్తునకు కల్యాణము, దశరథునకు సంతాపము శ్రీగిరించి తుదకు ఆతని అంత్యేష్టతో పర్యవసించెను. పల్లమాలిన వాత్సల్యము పుడుపూదయు, దగు దశరథుని హృదయము బలితినకొలెను. వనీష్టవిశ్వామిత్రాది తత్త్వజ్ఞులు రామావతారరహస్యము నెఱచగా విశదీకరించినను రాముడు భగవంతుడు కాఁడను శంక యుత్పన్నమి చేకున్నను, ప్రకలేక కలిగిన ఆ లోకోత్తరా పత్యవిశేష మంతి అనురాగసంపత్తి వాత్సల్యవై పవము, భక్తి పరిపాకము అన్నియు లెసి ఏర్పడ వాత్సల్యభక్తి హేతువుగా దశరథుడు రాముని తన కుమారుని గానే పరిగణించుట తిష్టపడెను గాని ఆతఁడు సర్వభక్తిసంపన్నుడు, అమేయమహా ప్రభావభారంబుగఁగ, చక్రదైవ్యరక్షసంపన్నుడు నగు భగవంతు డనియు, ఆతనిది సర్వవ్యాపకతత్త్వమనియు, ఆతఁడు తనను తనయుఁ డైనను జగత్తునకు అనతఁ డనియు ఎచ్చట నున్నను సర్వవ్యాపకుఁడే యగుటచే అడవి కరిగినచో ఇంట నున్న నాఁడు లొకఁడనియు తలంపలేక పరమహర్షర మైన వాత్సల్యభారముతో కుంగి, కుమిలి, క్షుణ్ణించి దశము తప్ప ఆనవిసర్జనపూర్వకముగా కడకు దైహికముగా వలించియు దానహృది ముగా క.రాష్ట్రం దై వాత్సల్యభక్తిచరితాకాష్టాధిమకు పరకాష్ఠ మై చక్రితో ఎరఘాముగా నిలిచిపోయెను.

దేవకీవసుదేవులు, సందయశోదలు :

పుణ్యము కొద్ది పురుషుఁడు దానము కొద్ది విడ్డలు అను లోకోక్తి దేవకీవసు పులదాంపత్యశీలితములో యవార్థ మైనది కాళ్యాదిపుణ్యక్షేత్రములలో, లాగిర న్నాది తీర్థస్థానములము లందు ఆర్థిదయనుచోడయాగిపుణ్యనియ్యి మలము పురస్కం యుకొని చేసిన దానములు మరొక సత్పుణ్యములై భవిష్యజన్మలందు కూడ అంతరంగమున వెంతయో సంతనమును సంతరించి పెట్టును. దేయపస్తువులలోని ల్లను మనస్సు మిక్కిలి యోగ్యమైనది. గృహిత లందరిలోను భగవంతుడు హాగ్యలముడు. కనుక అఖండభక్తిభావనానావనయోగసహాదినిస్థాగరిష్ఠుఁడై ననున్నను భగవంతునకు సమర్పించిన నెరదాతకు ఆజ్ఞే దానమునకు తగ్గి ఫలము తానే డ్దమై యుపకరింపట దక్క తక్కిన దారిలేదు. కావున పాప మా వసుదేవుఁ లంత భక్తి యుక్తుఁడై భగవదాదానవ్యపెను. డయ్యెనో గాని ఆతని అగణ్యము

లగు పుణ్యము లన్నియు పండి సాక్షాదృగవంతుడే యగు శ్రీకష్టపరబ్రహ్మమూర్తి ఆతనికి పుత్రరూపమున నవతరించెను.

ఏదాత్మకపుత్రనంతకణవాత్సల్యవారాళిలో మునిగి తేలు మహాభాగ్యమునకు ఆతనికి పాటు దేవకీ కీచియు, ఆ పుణ్యదంపతు లిరువురికన్న వందయశోదలును ఎంత సుకృతవిశేషమును సంతరించిరో. చిరతపోవిః సుహృద మగు సత్పుత్ర ఫలము నట్లు బాలకృష్ణుడు నిమిత్తముగ పడయగలి ఎనుదేవుడు ఆకాశవాణి ఆవేశముతో అర్ధరాత్రిమున యమునా నదిని తరించి అవ్వలి వైపున నున్న నంద కులమున పురిదేంట నిక్షేపించి అప్పటి ఆకు బిడ్డ నెత్తుకొని వచ్చి మరల మధురా నగర మందలి కంసకారాగారమున చేచ్చ నదృష్టమునకు రాదుకొనుట అత్యంత ప్రశంసా వాత్ర మగు మమరమట్టము.

“మహిమాహంభగ నెంత భాగ్య మొకొయామ్నాయంత సిద్ధాంతవా
జ్ఞుహిళాకుంతలహస్తైకాభరణమిన్ మంచాకినీశ్వరుం
గుహనాదైరవు యోగిపుంగవుని భగ్గున్ రాజహర్గంబునన్
పరియించెదిన వీపునందిరముగా వైష్ణవనానందన్”

(పాద. 2 - 88)

అని ప్రశంసించుటైన దివిజాంతనందిని దీటుగా పరువులను ఆనంద్యైయబ్రహ్మాండ భాండోదరుడగు కాలముకుందధగివచ్చాడుని అద్దాల చిహ్నగా అరచేత భరించి రాత్రికి రాత్రి తాళింది మహాస్రవంతిని తరించుట మాత్ర “మహిమాహంభగ నెంత భాగ్యమొకొ!”

ఇది దేవదేవుడేపుల కష్టమగర్భము. ఈ గర్భమే కంసునకు గర్భ నిర్భేదక మగుచు ఆకాశవాణి తొలుత నావేశించెను ఆతడు పరమమరంతదుర్భర దౌష్ట్యదేవతామహోవాసకుడు గగనవాచిదివ్యాదేశశ్రవణకణము నుండియు విశ్వ చిహ్నంసనమాంసలప్రజ్ఞాన్యశంసుడగు కంసుడు ఆ యష్టమగర్భ మెప్పు డావిర్భ వింపనా యని వదానులు లెక్కపెట్టు కొనుచునే యుండెను. కృత పుణ్యనకు పుణ్యఫలము మీది పీరితికన్న, పాపాయునకు పాపఫలమును గూర్చిన భీతి మిన్న. తాల్కాల్కముగా ఒకరి పాప మొకరి దుఃఖములో పర్యవసించుట కన్నట్లును గాని

తల్లారోకనతత్పరులై జగదవేతనమరాయులు లగు వారి కెప్పరి పాపము వారి శాపముగనే పరిగవంచు నని అవగతము కాఁబోదు. ఇట్లు పై వారికే గాక తర్వాత కర్తకు కూడ ఆ భీతి నిండగా మెండుకొని మనస్సును పిందలి వండు చేయుచుండును. ఈ సత్యమును కింసు డత్తి కమింపతేక నిత్యము దేవకీదేవి యష్టచగర్భ నిర్యూలనమునకై కనిపెట్టుకొని యుండగా తుదకీట్లు జరుగుటచే కారాగార మందలి శివశోదనము విని ఆతఁడు వెంటనే తత్తందనమున కుపక్రమింప దేవకీవసుదేవులు నీవనుకొన్నట్లు మగబిడ్డ కామకవా! ఆమువిడ్డపై ఆమాత్రము కనిపడము మాపలేవా? అని కాళ్ళు మేసి బడి ఎలతబిమిలాడి రాళ్ళను శిబ్ధోతమనగుడు దగు నాకంస ముక్కురుఁడు ఆ శివ హననమునకే నిశ్చయించి బలాత్కారముగ చేరులనుండి లాగి పైకి ఎసరి క్రింద కర్తి యొడ్డిగా నాహిహోగమాయ యగు నా శివుని నిన్ను వధింప గల వసుదేవాష్టవ గర్భము నందగోకులమున పెరుగు మన్నది తేరా, నీ అంత మెట్లయినను ఆతని చేరులతో కాక తప్ప దని ఉచ్చైస్సరమున ప్రకటించి పైనుండి పైసనే అవృత్యమైవోయెను పిమ్మిట ప్రాణైలితమనసుఁడగు కంఠుఁడు దేవకీవసుదేవుల పూర్వసంతానసప్త కమును వారెంత వల వని విలపించు మన్నును వదలక వధించి వారి కప్రతిహతగర్భాశ్రయము హరిసావించెను. ఇది వారిలో నిగూఢముగా గూడుకట్టుకొన్న వాత్సల్యభక్తి కణవణప్రభుహామై అత్యంతమహోన్నతకోటి కెక్కుటకు తోడ్పడుటే గాక తమ బిడ్డ తమ మొదల పెరుగతున్నగు నిరంతరవామదాపస్మరణ వారవశ్యమున కంకితులై మానసికారాధనతాత్పర్యముతో వాసుదేవుఁడు, దేవకీపుత్రుఁడు నందకిశోరుఁడు, యాదోదయుఁడు నగు నారాయణుని చింతించుట యంత తమ కాలమును కారాగారమున గడువ దొడంగిరి. చార్మిరచిలససంతవాకికిని అనుభవంపక తప్పును కవా! భగవంతునే బిడ్డగా బడసిన ఆ పురాణదంపతులకు పరమదుర్భర బంధనశ్లేశము తప్ప దయ్యెను. ఈ వ్యవధిలోనే దేవకీవసుదేవుల హరిభక్తిపరావతార మగు పుత్రవాత్సల్యము సొందరిపై, సాంద్రితరపై, సాంద్రితమపై తమలో తమకు తెలియకుండగనే గూడుకట్టుకొని యున్న తమము నంతను దమించి, అంతరంగమును యమించి తజ్జీవితములను నారాయణోన్ముఖముగా క్రమింపఁ జేసెను.

ఇక నందయశోదల ప్రసక్తికి వచ్చినచో కిన్న పేరుకన్న పెంచిన పేర్ను ఎక్కుడను నానుడికి వారి ఆవిరములు సజీవచిత్రములుగా లిఖింపదగ్గివి.

జన్మలో నెంత ధైర్యభక్తిమహత్త్వసమలంకృతస్వభావమున హరిని సేవించుకొని యుండిరో గాని వా రీజన్మమున తత్ప్రసాదము నకు పాత్రులైనట్లు నిరంతరనిరుపమ ప్రస్ఫూరినిమగ్నమయి వివిధ భూములకు జీవితము లంకితముగా జేసిన మహర్షి రేణ్యులు కూడ వారిలో యలహాగలేడు. నామసూపగుణక్రియాదివ్యవహారవిహ్ని హితుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు ఆ చిహ్నము లన్నిటిని దరించి లీలామానుషవిగ్రహ రిణై వారి చేతులలో నల్లారు ముప్పుగా పెరిగి పెద్దవాడయ్యెను. లోక మందలి రణిజీవితప్రవాహములో ఎచ్చటను తారసిల్లని అనేకాద్యుతసన్నివేశతరంగములు లంఘించుచున్న జీవితములో సంఘటిల్లగా అవి యన్నియు లోకోత్తర పైనవే యని నుకొనుచు కూడ మరల లోక మందలి సామాన్యగృహస్థులవలె మేము తల్లిదండ్రు ము అని ఎప్పటి ఎప్పుడే తమ మనస్సులో తాము సరిపెట్టుకొనఁ జొచ్చిరి. ఇదియే ప్తవ మాయ. "మమమాయా దురత్తయా" (గీ. 7-14) అని చగవాసుఁడు శ్రియముగా చెప్పినది దీనిని గూర్చియే

అయిన నిక్కడ ఒక విషయము గమనింప వలసి యున్నది. "మామేవ పి ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి" (గీ. 7-14) అని తరంతి పాయము ననుగ్రహించ న హరివాక్కు- నెరిగియో, యొదిగకయో వారు సర్వాత్మానా ఆ శిశు సంరక్షణమే తమ వితపరహాసవిగా భావించి సేవించికొని రనుటలో ఆచలతయు నందియము లేదు. యినను వీడు సాక్షాత్ భగవానుడే యని మాత్రము వా రసంధిముగా తీర్మానించు నక మగల బాబుఁడు బాబుఁడు అను నిర్దియములందే మనస్సును లగ్నపరుపఁ జచ్చిరి. ఇది కూడ హరిమాయయే కావచ్చును. కాని ఇది అవాయకరము త్రము కాదు. ఏమాత్రపు మాయ అవహింపక పోయినచో సామాన్యజీవనవిధా ము సాగవో ఆ మహిమే వారి నావహించి యుండునట్లు పరాత్పరుఁడు ప్రకల్పించె) అనుకొనవలసి యున్నది.

నెలల శివవై ఉయ్యాలలో పడుచుకొని యుండగా చేసిన పూరవాసంహా య, పొక్కుచుండగా అల్లరి నడిపిట్టుటకై ఉల్లాసంబంధన మొనర్చి దానినే నిమిత్త ముకొని కావించిన యమకాష్టన భంజనము, తప్పుటకుగులు వేయుచుండగా గుడి రి కూపమున వచ్చి తన్నెత్తుకొని గగన విధికి పరతెంచిన తృణావర్జనకు భరింప వికాస శురువు తోచి యదకు సంహరించిన విధానము - ఇట్లు సాగిన ఆబాల

గోపాలుని వీలా విలాసములలో ఏది సామాన్యమానవశిష్యున కన్పయింప ననువు పడును? ఇవి అన్నియు అసాధారణమై పీఠ త్రిప్రదానదాసురములే కదా? ఇవి అన్నియు ఒక యెత్తు కాగా, వీడు మన్ను తినుచున్నాఁ డని బలరాముఁడు చేసిన దోషారోపణమును విచారణకు స్వీకరించి యాకోడ “చారా మన్ను తినవచ్చునా? అని గద్దెంప ఆ బాలుఁ డామెకు తాను మన్ను తినలేదు భయము భయముగా చెప్పుకొనెను. ఏది నోరు మాపు మనగా అతఁడు కోరు తెరచి ఆ వాతాళ సత్యలోక పర్యంతమైన బ్రహ్మాంధ మంతను ఆమెకు చూపెను. మన్ను తినవిదే బలరాముఁ డబద్ధమాడునా? తిన్నవారకు తినలేమి పలుకుట యధార్థకథన మానగా? అయిన నోరు మాపు మని దండింపగా తెరచి చూపిన నోటిలో బలరాముఁడు చెప్పిన మన్ను గాక మన్ను మిన్ను అని వింగడింపరాని విశ్వరూపము సంతకు ప్రచర్కించుట చిత్రముల కెల్ల చిత్రము కాదా! ఇవి అన్నియు పరికింప శస్త్రసాధారణభక్తిభావమహాభక్తిభవముతో మేళవించిన వాత్సల్యమును నిధింపకొని తదేకభాగనముద్రాసమాధివై శ్రవ్యముతో పెంచుచున్న మాతృస్థానీయురా లగు యాకోడ యందు ప్రసన్నుడై తన విశ్వరూపము నను గ్రహించి ఆమెను ముముక్షు ఆన మూర్ఛన్యరాలినిగా తీర్చిదిద్దవలె నను సంకల్ప మాతనికి ఒదచియే అట్లు కావించె నని అనుకూల తీరదు. మన్ను తిందు వేల అని గద్దించి నపుడు అతఁడు పలికిన

కా. “అమ్మా! మన్ను పినంగ నే శిష్యులో మూకొంటిరో వెజ్జిరో
సమ్మంజూడకు పీఠి మాటలు మది నన్నిపు కొట్టంగ ఏ
రి మృద్ధమ్మ ముడించి చెప్పెదను కాదేనినిన్ మిదీయాన్య గం
ధ మ్మామ్రాణము సేసి నావదనముల్ దప్పెన దండింపవే”

(అం. చు. భాగ. 10-1-387)

అని పలికిన పలుకులలో తప్పుచేసిన వాఁడు తన్ను సమర్థింపకొనుటకు వాతొను వెజ్జి మ్మిట్ట వాక్కులు గాక అన్నియు పోతేస్తులే పార్థింపట గమనింపదగియున్నది. మన్ను తినుటకు నేను శిష్యునా? అనునది అతఁడు వేసిన మొదటి ప్రశ్న. శిష్యు కాక మతి యెవరు? “అమ్మా! నీ పురాకృతసుకృతవిశేషమున నిన్నునుగ్రహించుటకై నీకు శిష్యుగా కాన్పించు మంటినే గాని యధార్థమునకు శిష్యప్రాయమైన జగత్తున కంత కును నేను బనకుండను సుమా” అను తత్త్వార్థ మందు పరిమళించు చున్నది.

‘‘వై ‘అ. హంబి’ అని వేసిన రెండవ ప్రశ్న చురింత గంభీరమైనది. ఆతని కలి మాచి మాచికిని కలుగదు. ఆకలి కలిగినప్పుడు జగత్తునకు ప్రళయమేంధవించును. ఇది సర్గ కాలము కాని ప్రళయ కాలము కాదు సుమా అను గంభీరత్య మాప్రశ్నలో నిమిడి యున్నది. ఇక ‘వెట్టిరో?’ అని వేసిన మూడవ ప్రశ్నలో జగత్తంతయు వెట్టివెరిచి నట్లు పునరుత్పత్తి భుక్తవిషయానుభోగలాంసమై, ఆలసమైన శము సంసారమార్గమున పయనించుచుండగా నేను రదుద్దరణమునలై రక్షా ప్రసాద హస్తాదనై దిగివచ్చు చున్నను నన్నును కొనుట కొశ్యరును ఎక్కివచ్చుట నను ఆవేశన మాప్రశ్నలో తొంగి యుచున్నది. “నమ్మంజూడకు వీరి మాటలు డిన్” అని పిమ్మట ఆతడనుటలో “నాహంప్రకాశస్వర్యస్య యోగమాయా మాచ్యుతః” (గీత. 7-35) అని భగవానుడు తన్ను సూర్వి చెప్పకొన్న మాటలవలె పరమార్థ మిందు పరిమళించు చున్నది. వేదము చేయు చున్నట్లు బయటికి కపటించు జనులు యును నాస్తికాపమునను నాయధార్మికత్వమునను ఏమియుంబంధము లేదు సుమా! మాయామోహితచిత్తులై మానవులు నావాస్తవస్థితిని గమంబలేక అనమగ్రవిషయపరిజ్ఞానపరిధానశములు లగు భనురిందియములు యిప్పిననిరే నిబ మని నమ్ముదురు గాని వేదము చేసినను అందిలి ఆయవ బుధునను మహాయువులై వాత్సవిభవపాగల్పము తొలగిస గాకు చుండును. హోరే విషయములలోనే కృక్రిమున (Horizon) మిమ్ములు కుకుట మొదలగు వానిలో కన్ను జెప్పినది పుని సామాన్యుల అనుభవము ముజాపుచేటుబడుండును. ఇంక నా విషయముగల్గిది విన్నది కన్నట్లును విన్నట్లును మాత్రమే యుండునా? నిరంతరాత్మానుసంధాం యోగవిద్యానవమ్మల నిహలే నావట్ల అనత్యము లగు చుండగ వీరిచెక్క యేమి ను పరమాధిపాతంబుండునొడి యున్నది.

లని యింకా ముగియెట్లయినను నన్ను నీచేత కొద్దెంపవలెనని కట్టిండ్రితో పురి పన్నాగములు పన్ని పీరిట్లు చెప్పుచుండి రని సురల చెప్పుటలో కాలముగల్గము మాడిక వారి నెల్లరనులి త్తయైనను అటు నిటు జరుగనియక సరిగా నడచుకొట్టుట కంపాటు పడ్డ రన్ను కొట్టు వారెవరు, ఒకవేళ అట్లు కొట్టబోయినచో వారికి వేగు మోడిండును సుమా అను హెచ్చరిక ఇందు పిచ్చులించు చున్నది.

ఇంత వజరు చున్ని పరమార్థములు అవివక్త-తించిన పిదప ఇంతను నీచు

వామటపై నమ్మకము లేనిచో ఇదిగో నాగారు తెలుపమన్నాను నీవే నమ్మకొను మని తల్లి ముంతు నోరు తెలుచెను. ఈ సన్నివేశమును పరిశీలింపగా తాను ప్రాకృతశిష్యుని నమ్మకముతో ఆతల్లి అజ్ఞానకూపముతో దిగబడి పోవుచున్నదని జాలి తలచి ఆమె నెత్తినను ఉద్ధరింపటకే తన్ను గూర్చిన యథార్థ పరిజ్ఞానము కలిగింపటకే ఆమె జీవితమును మహర్షినుండరము చేయుటకే నిశ్చయించుకొని నోరు తెరిచి తన అభిలాంక్షతోటిబ్రహ్మాండఘోషింభరిత్యమును ప్రదర్శించెను. ఆమె అయ్యనిదంపూర్వ మహావిశేషమును-ఎట్టి తపోధనుల స్వానుభవముచే కూడ అవిచ్ఛిన్నరంజితులు కాని ఆయనిర్వచనీయమహాద్భుతకోకోత్తరదివ్యానుభూతివైశవమును-సందర్శించి ఆ మహా సీయభాగ్యవతింలామము తన కన్నులను తాను నమ్మలేక తానున్నది అపహ్లాత్రయముతో ఏ యవస్థకు చెందునో తెలియని విచిత్ర పరిస్థితిలో తగుర్చిని

మ. "లయో వైష్ణవ మాయయో యితర సంకల్పార్థమో సత్కమో
రలప స్నేహకి యున్నదాననో యోచాపేషింగానో పర
స్థలమో నాలమరదెంత యాతని ముఖస్థలమై యజాండంబు ప్రి
జ్వల మై యుండుట కేమి హేతుగో మహాభర్యంబు చింతింపగన్"

(ఆం. మ భాగ. 10. 1-84.)

అని తప్పిల్లు పడిపోయెను. చివరికి తానెట్టి స్థితిలో నున్నదియు తనకే అర్థము కాని అగమ్యగోచర మగు నొక వింతజాపస్థలో ఉండుటచే తానసలు యశోవాదెవి నగు దునా? కానా? యను నంతటి సందేహముతో కూడ పడిపోయెను. అట్టి సందేహము లలో నామె కది పరస్థల మేమో అని కూడ అనిపించెను పరస్థల మనగా లోక సామాన్యార్థము కాదు. రాముండు చోటు తన కంతయు పరిచితమే గనుక ఎదైన విచిత్ర మై సందర్శనము ఘటిల్లినప్పుడు వేరొక చోట నుండి మేమో అని పిండుట మానవులకు సహజము ఇది సామాన్యార్థము, కాని ఇక్కడ పరస్థల మనగా ప్రాకృత స్థల మగు భూలోకము కన్న భిన్నమై "యద్గత్వా న నివర్తంతే తద్దామ పరమం మమ" (గీత. 15-8) అని వగవాసుడు తన్ను గూర్చి చాసే చెప్పుకొన్న అప్రాకృత స్థానము కైవల్యధామము అగు వైకుంఠలోకము సుద్దేశించెనని చిప్పుకొన వలసియున్నది. ఇది యామె యున్న సామాన్యస్థితికి అతీతమైనదిగా గోచరించినను తత్కాలమున తత్కాలార్థగోచర మైనది గనుక అమహర్భవిభూతిని పదపంజరబద్ధ

మొనర్చి ప్రకటింపగలిగెనని తలంపవలసి యున్నది. ఇదియే మహాపురుషులన సామాన్యులకు కలుగు సద్యఃఫలము. అయినను చిరవాసనా సూత్రమైన పరనామదేయ మగు అజ్ఞానము అంతంత మాత్రముతో కుడివిపెట్టుకొని పోవలసిన భవము కావున బాలకుఁ డేమి ఇతని ముఖస్థంబై అజాంతంబు పట్టిలమై తేమి కారణ మని వితర్కించుకొనెను.

అది దినదినము హృత్పిక్కలో టెట్టి అడ్డం విస్తగ్ధ పెండుకొన్నది భవము. అతల్లి తన బిడ్డడు కూడ తోకములో నెలరి బిడ్డల వంటివాడే యుకొనగా నేనట్టి వాడను కాను సుమా యని తన యభిప్రాయ మొక్క మాటామెర్పించి చిర భ్రమల నెల్ల దూరీకరించెను ఏ యశుభము లేవచ్చెయు కనెనమునైనను గురు శిష్యా పూర్వకముగా స్వీకరింపని వేదాంతావహినిని ప్రకల్పించివేసి అవాకులు చెవాకులు విసరుచుండిరి అని యనఁగా అంధాశ్చర్యమేమున

9. వైష్ణవ మతమునకు, భక్తి శృంగారములకుఁ గల సంబంధము

మానవులకు సుఖము కలుగజేయు మార్గములను మతము లందఱ మార్గమే త్వరగాను, ఎక్కితగాను సుఖము నందింప గలదని పోతన మతములు పెక్కు తేల్చడిచివి.

ఈ మతములలో వైదికము శైవైదికము నని ప్రధానముగ భేదములు గలవు. వేదమును ప్రమాణముగా స్వీకరించు వైష్ణవైష్ణవాదియై వైదికములు వేదప్రామాణ్యమును తిరస్కరించు శైవశైవ్యాదిపాక్షపాలికాదియై వైదికములు.

వైదికములలో వైష్ణవమతము వైశంతువాదుల దగు విష్ణుమూర్తిని ప్రేమముగను మోక్షప్రదాతగాను అంగీకరింపను. ధూలోకము ప్రాకృత వైకుంఠము అప్రాకృతహిమి. ధూలోకజీవులు జన్మమరణచక్రవిచార అగమపాయములు కలవారు కాగా, వైకుంఠనివాసులు నిత్యజీవులు అచ్చ తెల్లరకు చతుర్భుజములు, శంఖచక్రగదాఖడ్గవనమాలికాదివిరికరములు

మోక్ష మనఁగా నిరంతర నారాయణనామామృతపానవిశేషముచే సాలోక్య, సామీప్య సాహుప్య, సాయుజ్య ముక్తులను బడసి వైకుంఠమున కాశ్వతముగ నీవసించుట యని వైష్ణవ గ్రంథములు ప్రతిపాదించును.

కుంఠ మనఁగా ఫల సాధనతో మొక్కపోవునది, వెనుదీయునది, వ్యర్థ మగునది యని యర్థము. వికుంఠ మనఁగా అట్లు కానిది అని అర్థము. అనఁగా విష్ణుసాయుజ్యరూప మైన మోక్షసాధనతో వ్యర్థము కానిది-కడుఁగడు సమర్థ మైనది అని అర్థము. వికుంఠమునకు రూపాంతరమే వైకుంఠము. అందలి దేవుఁడు విష్ణువు. విష్ణు వగఁగా సర్వత్ర వ్యాపించిన వాఁడు అని అర్థము. కనుకనే విష్ణు పు నకు వాసుదేవుఁడు, జగన్నివాసుఁడు అను పేర్లు వచ్చినవి.

అట్టి అపునరావృత్తి రూపమైన ముక్తి నొసంగుటలో అప్రతిహతప్రభావ చురంధరుఁడై ముతొందుఁ డని పేరొందిన గోవిందుని సందర్శించి అందై క్క మొందు టను భక్తి ప్రధాన సాధనము. భక్తి యనఁగా భగవంతుని వైపు ప్రసరించిన ప్రసాదమైన ప్రేమ యని యర్థము. ఇందు భగవంతుఁ డొక్కఁడే పురుషుఁడు. భక్తు లందరును భాతికముగ స్త్రీలైనను పురుషులైనను ఆధ్యాత్మికముగా మాత్రము స్త్రీలుగనే పరిగణింపఁ బడుదురు. భగవంతుని యొక్క అనఁగా పురుషునియొక్క వియోగము నెంత మాత్రము సహింపక అతని సాన్నిధ్యము కొఱకు అనిర్వచనీయ మయిన కుటూహలముతో కాల విలంబనమును సహింపలేక అత్యంతపరితాపముతో వేగి పోవుటయే భక్తి యందలి పరకాష్ఠగ చెప్పఁబడినది. అట్టి పరమ భక్తిని వైష్ణవ సంప్రదాయము ఏకాంత భక్తి యని ప్రతిపాదించును. అట్టి ఏకాంత భక్తితో ధర్మము విష్ణు స్వరూప ధారియై వికుంఠ లోక్యములో ఎడతెగని ఆనందము ననుభ వించుటయే మోక్ష మనఁబడును. ఇచ్చట స్వేచ్ఛ పునకు భవనకు అభేదము-ఐక్యము-సామ్యము చెప్పఁబడినది.

ఇట్టి అభేదమే శృంగారములో స్త్రీ, పురుష సంయోగ రూపముగ సాధిం పఁ బడినది. కనుక పోతనామాత్యుఁడు భాగవతముతో భక్తి నెచ్చట ప్రతిపాదింప వలసి వచ్చినను, అచ్చట తచ్చక్రికి సంకేత మాత్రముగ శృంగారమును వ్రాసెను. ఇచ్చటి శృంగార మనఁగా క్షణికమై దైహికమై, ఉద్యోగభరితమై, పాశ

వికమై, దుఃఖమిశ్రితమైన ధౌలిక సంమోగము కాదు. మరి అది శాశ్వతమై, అప్ర-
కృతమై, దుఃఖరహితమై, ప్రశాంతమై, దివ్యమైన జీవేశ్వరైశ్వర్యము. లక్ష్మీనారాయణు
లను వర్ణించునపుడు పోతన గౌరవి ఇట్టి ఆరాధికశృంగారమునే అనుసరించును.

“మందారవనాంతరామృత రహస్యప్రికిండుకాంతోపలోత్పలపర్యంతరమందిరంబు”

(ఆం. మ. భా. ౧-౨౪)

అను నప్పుడు ఇట్టి ఆరాధికశృంగారపరమార్థశ్రద్ధమునే వ్యజింపఁ జెనెను. ఇట్టి
రమ జీవత్తత్త్వము. అపన్న పనిష్కృతగు నారాయణుడు ఆత్మవత్త్వము
జీవాత్మ పరమాత్మం అభిన్నతయే ఇంట సూచింపఁబడినది. ఇట్టి అన్నిచోట్లను
అనుసంధేయమై ముక్తి తత్త్వము వ్యజింపఁగును. “శృంగార ప్రియో విప్రీః” అని
ప్రాచీన తత్త్వవేత్తలు చెప్పిన దానిని అట్లే పరాత్పరుఁడగు విప్రభృ శృంగార ప్రియుఁ
డైనట్లు తెలియుచున్నది. కనుక విప్రప్రాధాన్యము నుగ్గడించు భాగవతమున శృంగా
రము మర్యాదా పురస్కరముగా తారతమ్యంతో వర్ణింపఁ బడినది.

శృంగార మెప్పుడు వర్ధింపఁ బడినది. ఇరువురి యైక్యము చరితపాద్యము
కాక తప్పును అది ధౌలిక మైనను, అత్మికమైనను లౌకిక అనిర్వచనీయమగువాను
మాత్రీ గోచరించి ఈ స్థితి లెట్లై శాశ్వతముగా నున్నచో ఎంత బాగుండునో గదా
అనిపించును. తనములో స్థితి వైచిత్ర్యమువచ్చుమై నామ్యము వైచిత్ర్యముగా తోచి
స్థిత్యంతర ప్రాప్తిపని హాసించునయ నగు ప్రాకృతమంతలావేగనాదీశృంగారమందిక
పోనే ఇంత సంగహా దన గోచరింపఁపడ ఒక నెన్నుచును విచారింపఁ గాని, ఎప్పు
టికి ముప్పు పొవుచును. స్థిత్యంతరప్రవేశగతిరందితత్వమున జ్ఞాతము లేని ఆమోహ
పారికటావధిక్షణాపంచదండికాలహాసేనా శోచయము అదిబ్రష్మణ్యముగా అనుసూత
మగు భగవద్భాగవత సందాగమమునైన ఆరాధికశృంగారభాగవతమునంగనభాను
మాత్రీ లావ హాసమను వైచిత్ర్యముగా ప్రాప్తించు నప్పుటి అనుబంధవ్యవసేతరరసవ
దనుమాత్రీ సుభవా విదేశము వివరితి శాశ్వతము కావలెనను శ్రేష్ఠి అడదరు? అది
అనులు కోడికయే కాని. కోడిక అనునది మోహమనకు ప్రతిబంధిమున బంధముని
తమబంధమైన సందర్భము కనుకనే కోడికలను విడనాడిననే గాని ముముక్షుత్వము
మట్టిల్ల దని వేత్తలు మార్కరించిరి.

సంసారమునకు దోహదము కల్పించి సంగముచే మంగళ స్థితికి భంగము గావించు కోరిక యుండుట ఎంత ముప్పో సంసారధ్వంసరూపము ఐన అపవర్గమునకు మార్గమార్పిణి సాధనావిశేషమందు కోరిక తరిక లెత్త కుండుట అంత తప్పు. బౌతిక వస్తువు లందు మనకు కలిగిన వాంఛ స్వాంతము జెంతగా సంతప్తము గావించినది అవస్తువు వ్యక్తి యొద్దకు రాదు. వ్యక్తియే దాని కొరకు శ్రమించి, తహ తహలాది తండ్రులు పడి, వెంట నంటిపెట్టుకొని తిరిగి ఉబలాట పడి రక్తము నీరగు నట్లు ఎడతెగనీ కృషి చేయవలెను. అందును అది లభించునో లభించదో తెల్పి చెప్పుట కష్టము. కనుకనే “యత్కేకతే యది నన్యద్యతి కోఽత్యిదోఽపి” (హిత. ప్రస్తా. 82) అని శాస్త్రజ్ఞులు అభయవృత్తివ్యాపకమిచ్చిరి. కాని అహాగ్రీత మగు నాత్మ వదార్థముపై - అనగా సాక్షాద్యగవానునిపై కోరిక జనించి నచో తత్సాన్నిహిత్య ముకువించి తీరవలెనను ఘనతృప్త అంకురించినచో బౌతిక వస్తువులలో దేని వలనను కానగాని ఒకానొక మహిమోపేతముయిన సహకారము భగవంతుని వలన వస్తునకు సంబంధించు. వ్యాప్యరూప ప్రహరి భక్తునకు కిందిత్రయము స్వర్గానుపదనుననే తనంతట తానుగా ప్రాప్తింపను. దానికి భక్తుడు చేయవలసిన దెల్ల ఇతర పర్యాయములు మాని సర్వశక్తులను భగవంతునిపై శేంద్రికరించుటయే “సర్వదర్శాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ” (గీత. 18-66) అని భగవానుడు దాదేశించి అట్లు చేసినచో ఫల మేమిమో చెప్పుచు “అహంత్యా సర్వ హాపేథోః హావ యిష్యామి” (గీత. 18-46) అని వాగ్దానము చేసి “మాయా” అని మరల నోదార్చి యున్నాడు. ఏమియున్నను కిచ్చి ప్రతినసమాధానము లొకక వస్తువులనుండి ఎవ్వరు వచ్చును. కనుకనే భక్తి యనునది శృంగారము కాదు. శృంగారము యొక్క పరమార్థము ఒకదోయి. ఆ పరమార్థము ప్రాప్తింపటలో సంసారము భంగమయి పోవుచు గనుక పునర్జన్మము లేకుండుటచే భగవత్సంబంధము ఐన కోరిక కోరిక కాదు. ఇట్టి స్వస్వరూపానుసంధానరూపము ఐన భగవద్వ్యాగపతనమబ్ధపరనామక మగు నాత్మిక శృంగారము భక్తిలో నవిహేళసంబంధబంధురము అయి యుండుటచే దోహదము ప్రతిపాదించిన భక్తిశృంగారము పరమోత్కృష్టము అయి యున్నదని చెప్పవలసి యున్నది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

10. భక్తిశృంగారముల కేర్పడిన అవినాభావ సంబంధము

శృంగారములోను భక్తిలోను ఎరువురి బక్యము సాఫల్యమును గురించి ముఖ్య సంఘటనముగ గోచరించును. శృంగారములో వైద్యుల దంపతులకు బక్యము ముట్టియు. ఇది కేవలము నైహికము, వచికము, ఇంద్రియసంద పరిమితము. కాని భక్తిలో నేర్పడు నైక్యము జీవేశ్వరులది. ఇది ఆపాకృతము, శాశ్వతము, అతీంద్రియము. పోతనామాత్యుడు ఇట్టి పునరావృత్తి రహితము ఐన అపవర్గరూప మోక్షనిధి యగు జీవేశ్వరైక్యమునకు లౌకిక దాంపత్యవైభవ మందలి తానవైక్యమును సంతేతముగ స్వీకరించి నట్లు గోచరించును. కాని ఈ శృంగారములో కూడ ఈకవి కేవలము లౌకిక సుఖమును మాత్రమే ఉద్దేశింపలేదు. సనాతన సంప్రదాయ నిర్దిష్ట మయి ధర్మ పురుషార్థ సహకృతిమయిన కాసు విశేషమునే ఉద్దేశించినట్లు స్పష్టమగును.

భగవత్ప్రణీతమయిన పిళ్ల కావ్యమునకు ప్రకృతిపురుషసంయోగరూపము ఐన శృంగారావరణమధ్యే మగు బక్యమే మూలము. అది ఒగడ్చిస్తారమున కాదర్శప్రాయము ఐ ఆశ్రమ చతుష్టయములో మిక్కిలియమాన మగు గార్హస్థ్యమునకు శిరోధార్యము ఐ సృష్టి రూప మగు సేవ్యర సంకల్పమునకు దాంపత్యరూప మగు దోహదముచే బలము చేరూర్పు మున్నది. అదియే ఆశ్రమాంతరప్రవృత్తులకు పురుషార్థసంపాదనోద్దేశిత మయిన అంతరశాంతికి భక్తిరూపమున పరిణమించు మున్నది. అనగా లౌకిక యవస్థలో శృంగారముగా బాసించిన ప్రక్రియయే అపస్థాంతరములో భక్తిగా రూపాంతర మొందును చెప్ప నొప్పును.

శృంగారములో యెదుపుట వ్యక్తుల బక్యము ఇందిరియాధిగతమయి గోచ

రించుట సర్వులకు విశదమైనంత స్పష్టముగా భక్తిలో నిరుపురి ఐక్యము విడిత పడక పోవచ్చును. అధికారిక భేదమును బట్టి యోగ్యతా విభవ సంపత్తి భిన్న భిన్నముగా ఉండును గనుక భక్తియందు ఏరెంటి కభేదము సిద్ధింపనో అది తదనుభోక్తకు తప్ప ఇతరులకు స్పష్టపడదు. కాని అనుభోక్తమహాశయుని సాధనా బంధముచే పరిసరవ సన్మానవ సామాన్యమునకు కూడ హృదయప్రశాంతిరూప మగు నా పరమప్రయోజనము అంశో ఇంతో అనుభూయమాన మగుచునే యున్నది. కనుకనే “కామి కాని వాడు యోజ కామి కాడు” ఇత్యాద్యభియుక్తిలు సముచ్చయమై జనవ్యవహారములో బిర స్థిర స్థాపితము లైనవి.

ఇంద్రియవ్యాపారసాధిత మైన ఐక్య మొక వంక సుసారవిస్తారమునకు చోహదము చేయుచుండ అతీంద్రియవ్యాపారసాధ్య మైన ఐక్యము వేరొక వంక సుసారధ్వంసప్రయోజనసిద్ధికి హేతుభూత మగుట ఇచ్చటి విశేషము. కనుకనే ఇది ఆమలిన శృంగారమునకు బాటవేసినది.

క. “దాదాదరపం భక్తిం

గామాదులగెల్పినాడు గావున గరుణన్

హిమీభుదలుగఁ దయ్యెను

సామర్థ్యము గలిగి దొష సంగిన్ శృంగిన్” (ఆం. మ. భాగ. 1-458)

అని హరి భక్తిచేత తుచ్చమైన కామక్రోధాదులు అయింపఁ బడునని శృంగిచే శపించఁ బడిన పరీక్షిన్నహాజును విధింపఁ సంకల్పములో వోతనామాత్యుఁడు వదించెను. కనుక జీవేశ్వరైక్యరూప మగు భక్తి ఉన్నచోట తుచ్చమైన కామమునకు తావులేదనియు గోశంకరి వర్ణనలో ఆకర్షణకర్తృక శృంగాగ్రఖండితలు గోచరించు చున్నవనగా ఆ శృంగారములో మానివ్యము లవలేకముండ దనియు స్పష్టపడును.

క. “కామింపకమును సర్వముఁ

గామించియునైన, ముక్తిఁ గామించి తగన్

లోమించి పరమ పురుషుని

నేమించి భవించుదత్త్వ నిష్ఠముండచిహ్నం” (ఆం. మ. భాగ. 2-399)

ని తత్త్వమార్గనిర్దేశవిషయమున పోతన ఒక నిర్మల మయిన సూత్రమును ప్రతిపాదించెను. భక్తిభావబంధురై, భగవంతుని సేవించువాడు అనలేమియు కామించగూడ దనియు, ఒకవేళ కామించినచో ఒక ముక్తిని మాత్రము కామింపవచ్చుననియు నిందు ప్రతిపాదించెను. అనఁగా పురుషోత్తముఁ డగు వారాయణునితో ప్రకృతి మాయుండగు భక్తుఁడు చేయు దివ్యదాంపత్యమే భక్తి యని వెల్లడి యగును. ఇక నిందులో వచికోద్యోగభరితము ఐన వైహికశృంగారమాలిన్య మెట్లు చోట సీని కొనును ?

గజేంద్రరక్షణకై వైకుంఠము నుండి నారాయణుఁడు వచ్చునప్పుడు 'వివాద ప్రోత్తిత శ్రీకుచోపరిచేలాంచలము ఐన పీడఁడని' (ఆం. మ. భాగ. 8-98) వర్ణించెను. మరియు నా వెనువెంటనే వచ్చు లక్ష్మీదేవిని వర్ణించునప్పుడు వైవర్ణ్యవలతో విరోధము లేకుండ -

“రాటంకాచలనంబుతో, భుజనటద్దమ్మిల్లి బంధంబుతో,
శాటి ముక్త కుదంబుతో, వద్దుట చంద్రాంబుతో, శీర్ష లా
లా టాలేపముతో, మనోహర కరాలగ్నోత్తరీయంబుతో,
గోటిందు ప్రిభతో, నురోజభర సంకోచ ద్వలగ్నంబుతోన”

(ఆం. మ. భాగ. 8-102)

అని చెప్పెను. ఈ పద్యమునో కుదశబ్దము ఉర్నుత మాత్రమునో శృంగారము పులినము కాదు ఏం యనఁగా విష్ణుమూర్తి వచ్చునపుడు ఆతఁకు ముందు తాను లక్ష్మీదేవితో వేసిన బందెమును బట్టి ఆసు పైటకొంగును పట్టుకొనుటతో ఆసు హరికి అనపాయని అను ఉత్కృష్టవైష్ణవసిద్ధాంతము వ్యర్థపరచుటకే యని బోధ వడును. పైగా లక్ష్మీదేవి పరదేవత కదా! పోతన్నగారు అమె కుదములను వర్ణింపవచ్చునా అని ఒక ఆక్షేపణమున్నది. ఇది అనాశోచితము ఐన ఆరోపణము. ఏం యనఁగా లక్ష్మీదేవి జగజ్జనని. భక్తుఁడు నితంతరము ఆతల్లి కోసమే ఆరాటపడు శిశువు వంటివాఁడు. మరి శిశువునకు కావలసినది స్తన్యమే కదా! ఇట్లు చూడఁగా ఇందు మాతృభావనయే గోచరించును గాని మరిన శృంగారము కాదు. ఇట్లే పుంబాచ భక్తి సుధూపుండగు ప్రహ్లాదుని వర్ణించుచు -

“కన్నుదోయికి నన్యకాంత లద్దం లైన మాతృభావన సేసి మరలువాఁడు”
(ఆం. మ. భాగ. 7-11) అని చెప్పెను కరుక ఇట్లే ఏ సందర్భములో నైనను భక్తునకు మానుష శ్రీలైనను దివ్యులైనను తల్లిగా గోచరించుకొని తాను దృష్టికి స్థానముగా గోచరింపడు.

పురుషార్థములు నాశ్రియముగా ఆవర్ణతములు మిక్కిలి శ్రమయైన సాధ్యములు. ఆయినపు మొదటి దగు ధర్మము లేని, తరువాతి యే పురుషార్థము చేపడదని శాస్త్ర ముద్ఘోషించుటే గాక మానవుని అనుభవము కూడ చాటుచున్నది. సుఖార్థా స్సర్వ భూతానాం మతాస్సర్వ ప్రవృత్తయః సుఖంద నవివా ధర్మం తస్మాత్ ధర్మవరోభవేత్ అని శాస్త్రము లోకమును హెచ్చరించుచు ధర్మము పట్ల ప్రేరేపించు చున్నది. పనుల సాధ్యముకొఱకు గాని, ధనయశఃపదవీముఖ్యవివిధప్రయోజనములకొఱకు గాని, లోకములో ప్రయత్నించి విఫలమైన వారినిగూర్చి జనులు “వారికి కలిసి వచ్చుటలే” దను కొందురు. ఇప్పుడు కలిసి వచ్చుట లేదనఁగా ధర్మబలము లేదనియే అర్థము. కనుకనే పురుషార్థములైనను ధర్మమే ముఖ్యము. అసలు ధర్మసహితమైననే గాని అర్థకామములకు పురుషార్థార్థము నిద్రింపదు చూడను. ధర్మసహితమైన అర్థము చోర్లముతోను, కామము వ్యభిచారముతోను సమానము లగును. కనుకనే దానికి పురుషార్థము లన్నింటితోను ప్రాప్తమైనాను పరిసౌధింపఁబడినది.

అట్టి ధర్మానుబద్ధమైన తృతీయ పురుషార్థము లోకివస్తూ దీక్ష మగుచో కామమే అగును, అధౌకికవదార్థవిభక్త మగుచో భక్తి యగును. కామములో దైహికానందమాత్రప్రాప్తినిధ్యము గల అంశ మాత్రంబు, జంతువులకు కూడ సమానమే. కనుక తావన్మాత్ర మగు దానిని జాంతవము లేక పాశవికము అని నిరసించిరి. అందులో దైహికానందము పాలు నామమాత్రమై జగత్కల్యాణము పాలు ప్రధాన మగుచో అప్పుడు దానిని పురుషార్థ మునిరి. “రథం నిలం బురుహస్థాపదుఁడు గావలె” (సుమతీ శ. 13) నని సుమతీ శతక కారుఁడు హెచ్చరించినది ఈ ఆశయ ముండే. ఎంత పురుషార్థ మయినను అది కామమన్నంతనే చార్మికులు, మహర్షులు, సన్యాసులు మొదలగు మహానిపులు పెదవి వికడుట కందలి తనూ సంపర్కమే కారణము. అది విశ్వావనేష్వితస్సర్వ కూడ సుఖము కపకాశము లేని మానవేతర

ప్రాకృతప్రాజుల కన్నిటికిని సమాన మగుటచే దానిని బ్రహ్మ నిష్ఠు తెప్పుడును ప్రాధాన్య మీయదు.

కనుకనే పరి శిష్యాంయమున తృతీయపురుషార్థ మందలి రాక్షివస్తు సంబంధము పరిహరించి తన స్థానమున అరాక్షికపరబ్రహ్మసంబంధము ననుసంపించి అది అప్పుడు పరమపవిత్ర మగుటచేతను అపరిచ్ఛిన్నమనందకలన మగుటచేతను దానిని భక్తిగా శిరోధార్య మొనర్చుకొని సేవించి లాము తరించి పరులను తరింపజేసిరి.

పురుషార్థములు నాల్గింటిలోను మొదటి రెండును భారణములు కాగా చివరి రెండును ఫలములు. అపలములలో కామము సంసారపోషకము కాకగా మోక్షము సంసారనాశకము. కామ మందలి ఈ దోషమును పరిహరింపటకే అగ్రగా దానిని కూడ పరిపద్ధముజేసి సర్వజన సేవనీయము చేయుటకే అందలి రాక్షికాంశను అరాక్షికప్రత్యామ్నాయప్రక్రియచే భక్తిగా సంస్కరించిరి మొదటి రెండును చివరి రెంటికిని భారణము లనుటలో మరింత విశేషించి కూడగ మొదటి అంతులో కూడ కార్యభారణసంబంధము లేకపోలేదు. మొదటి దగు చిర్మము రెండవదగు నర్మము నకు భారణము. రెండును కలిసి కామమునకు భారణము ఇట్లు కూడగా అర్థము భర్మమునకు ఫలమై బాహ్యమునకు భారణ మగుచున్నది. కనుక కుండుభము వలె అది ఉభయతోముఖమై ఒకట అదియు ఒకట నిడియునై విజయవంతముగా ద్వివాక్రాభినయము చేయుచున్నది. ఇక మొదటి దగు భర్మము లేనిచే చివరి దగు మోక్షము లేదు. కనుక మోక్షము ఫలతోటితోనికే చెును ఒక విధముగా సూచినచో మోక్షమునకు మొదటి పాశు పురుషార్థములు భారణముల యగును. వీల యనగా భర్మము లేనిదే ఏ పురుషార్థమును చెప్పు. అర్థము లేనిచో ఏరంగమందును అడుగు ముందుకు సాగదు. ముఖ్యముగా ఉత్తమవేదాంతగ్రంథములలోకనము, సురభశూష, దేహాదారణ సూత్రోపయోగి వచ్చు సేవనీయ మొనలగు సేవాత్మమున కైనను అర్థమపరిహార్యమే గనుక దాని భారణత్వస్వామిగి దాని కుంటిని యున్నది. ఇక మూడవదగు కామమన్నచో అది ఎట్టో ఫలమే యగుటలో సంబంధము లేక పోయినను అందలి రాక్షిక ప్రసక్తిని చూచికరించి తత్త్వానమున బ్రహ్మ ప్రసక్తిని తెచ్చి దానిని భక్తిగా సంస్కరించిన వెనుక ఆ భక్తి క్రమశః పరిపుష్టమై, సఫలమై, జ్ఞానోత్పాదనకు హేతువై ఆ జ్ఞానము మోక్షములో సాక్షాత్కార మగును గనుక

తృతీయ పురుషార్థము కూడ తురీయ పురుషార్థమునకు హేను సామగ్రిగా పర్వవ
సింహులలో సందేహమునకు తావు లేకపోయినది. కనుక ధర్మము లేనిచే ఏ పురుషార్థ
మునకు పురుషార్థస్వప్రసక్తియే కానరాకుండు కలన దానికి ప్రథమస్థాన మీయఁ
బడినది. అదియే మానవులకు జంతువులమండి వేరుజేసి ఉన్నతస్థానమున నిలబెట్టి
నది. “ఇది వాధర్మము, తత్త్వము న్యాయము లేని బ్రతుకొక బ్రతుకేనా, నీకిది
ధర్మముగా కానబడు చున్నదా? ఇట్లు చేయుట మాన ధర్మము, ధర్మము విడిచి నడచి
నిండుపాలు కానేర!” ఈ మొదలగు నన్ని పలుకుబడులలోను సమానమగు నున్న
ధర్మ శబ్దమునకు పురుషార్థస్వర్థ సమానముగను, అసమానముగను గోచరించుచునే
యున్నది. అవి హేతువుగా గల కామము తొలుత కామ పురుషార్థమే అయి జగద
విచ్ఛిన్న గతికి హేతుభూతమై పిమ్మట అంతకిన్న సంగముతో ప్రవర్తిల్లివచ్చో పతన
మగుట తప్పదు గనుక దానినుండి రొకక స్పర్శకు తీసి భక్తిగా పరిణమింపఁజేసి
దానిని మోక్ష పురుషార్థమునకు తద్జ్ఞులు జోడించిరి. మోక్ష గర్వింథ మగు భాగవ
తములో ఆ భక్తి బహుముఖీనముగా ప్రపంచింపఁబడుటచే భక్తి-శృంగారములకు
అవినాథావసంబంధ మేర్పడుట తటస్థించి నిరాక్షేపణీయముగా నివ్వబడినది.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

11. పోతన నిర్మించిన పాఠమార్ధికమార్గము

అధ్యాత్మిక రంగములో అర్థము, అనర్థము అని రెండు విశేషములు
 కలవు. అర్థము అనగా బ్రహ్మైక్యముతోఁజూచు శ్రవణమచననదిధ్యాసనాత్మకముగ
 పఠతెగని తీవ్ర ప్రయత్నము చేయుట. అనర్థ మనగా ఈశ్వరచింతన స్వరూ
 పముండ లేవలయు దారకుకాదిబోషణముతో, ఉపరనిమిత్తకృతబహువేషధారంధరశీ
 ముతో, తాటిక పుత్తి నిర్వహణములో తల ముక్కులుగా నెలకొని యుండి దృశ్యమే
 తత్వ మని నమ్మ సకలకార్యలక్షణములతోను దాగవ్వేషములతో ప్రవర్తిల్లి జరాతోగాది
 క్షేపి పీడితుడై మరణించి కర్మానుసారముగ మరల పుట్టి యుట్టే పురుషురూపసంసార
 క్రియములములో తగుచొని అజ్ఞానిగినే క్రిందు మీదలఁబడుట.

ఇక అర్థములో నిగిధ్యాసనావస్థను సూడ దాటిన విమృత లైలధారవలె
 విచ్చిన్నముగ ఈశ్వరచింతనము చేయుట అనావృతజగత్ప్రవృత్తియై, బ్రహ్మకారా
 తితచిత్తవృత్తియైబ్రహ్మదూయము నొందుట. ఈ చరమ స్థితిని పరమార్థ
 ముందురు.

పోతనామాయుడు అర్థము, అనర్థము, పరమార్థము అను నీ మూడింటి
 పక్షరూపస్వభావములను సమగ్రముగ జీర్ణింపకొని తత్తత్సంవర్తమానుసారముగ తత్త
 తాత్తా చిత్తజమున సుపక్రమించు నపుడు కవిరా మర్యాదానుసారముగ, రసావిష్టార
 ముద్భావముగ భక్తసర్వాణతాత్పర్యముతో ఎచ్చటను ఎట్టి ఆచేపణకు తావులేని విధముగ
 రక్షయించును వచ్చెను. హిరణ్యాక్షుడు, హిరణ్యకశిపుడు, పుత్రుడు నర
 పిండకు, తింసుకుడు, జరాసంధుడు, శిశుపాలుడు, దంతవక్త్రుడు, పౌండ్రక
 నాభుడు, కలయపిండి, రావణుడు మున్నగు పెద్దద్రుప్రధానులైన వ్యక్తు

లను వ్యక్తికరించునపుడు వారి జీవితములలో పెనవేచు కొన్నట్టియు, జగతికి సంక్రమించి నట్టియు అనర్థము జెందితీవరిపాకనమనివ్రతముగా రొదగ్గి, భయానక, భీభత్సరసస్ఫూరకముగా వావిష్కరించి తన అప్రతిహతరసనిష్పాదనసామర్థ్యమును ప్రకటించెను.

భిక్షుడు, విదురుడు, సంజయుడు, కుంతి మున్నగు సాత్త్వికమూర్తుల చరిత్రలను నిబంధించు పట్టణ, సముదిత సంయమనముతో ఆయా పాత్రీలను నిర్వహించు పట్టున వారు లోకమునకు అనుసంధించిన సుఖశాంతి రూప మగు ఆర్థవిశేషమును పరమ జాగరూకతతో నావిష్కరించుచు తమ తమ జీవితములలో సందర్భానుసారముగా ఎప్పుడైనను శాంతభిన్నరసస్పర్శకు తావీయ వలసి వచ్చునో వానిని అంగములుగనె పరిగణించి జీవిత మహర్థ మగు శాంతి సామనస్యపౌష్కల్యము నావిష్కరించుటలో పోతనామాత్యుడు అనిందనీయ మగు కృతార్థత కాలవాదాద్యులైన వారు జీవితములలో ఆపుడప్పుడు గావించిన ఖండఖండము లగు కత్తవ్యములు ఆశయాత్మప్రతిఫలనమధ్యపలు కాకుండుటకును జీవిత మంతయు నొకే మొత్తముగా పరిగణించినచో తన్మహిమప్రకటనకరణసమర్థమై లోకమునకు ఆదర్శప్రాయమై ధన్యతా వాచక మగుటలో సహకరించు నట్లు ఈ కవి మూర్థమును చిత్రించి తాను ధన్యుడగుటయే గాక చదువరులను కూడ ధన్యుల నొనరించెను.

ఇక పరమార్థవిషయములో ఆంధ్రవాఙ్మయరంగమున పోతనగారి స్థానము అప్రతిద్యుంధ్వ మైనది. జీవితపరమార్థ మనగా భగవద్వైక్యమును సాధించుట దానికి సాధనము భగవదారాధనమే. అది చిత్రైకాగ్రతచే తీవ్రపన్న మగును. దానికే భక్తియనెందు నామాంశరము. భక్తి యనగా శణమార్చి మైనను భగవద్వియోగమును నహింపరాని తనము. అది రాకికముగా పరిశీలించినచో ప్రియుడు ప్రేమపసి వియోగము శణకాలమైనను సహింపరాని తనమును స్ఫురింపఁ జేయును. ఇది భౌతికము. అది అభౌతికము. ఇది ముర్ఖిపాసాదివైహిత్యవివ్యాపారములతో వేగిపోవుచు ఎడటాయును అవసరార్థ మొనర్చును. అది ఇట్టి రాకికముగ్రుచ్చితబంధక సామగ్గీసమాలంబముతో సంబంధము లేనట్టి నిరంతరబ్రహ్మవిందభారాసముచ్చిదిమై సమస్తము తనలో నంతర్భవింపకొని సంసార నాటకమునకు తెరిచింది తానె శాశ్వతముగా భోజింపను.

శిష్టు పరికిలింపగా భక్తికి శృంగారముతో భావనా మాత్రముగ నైనను గల ఈ అవిచ్ఛేద్య మగు భాంధవ్యమును పురస్కరించుకొనియే పోతనామాయ్యుడు ఈ భాగవతములో ఈ రెండిరిని సముచితసమ్మేళనప్రక్రియను సాధించి ఆకృత బుద్ధులచే యోపనానుభవస్మారకముగా శిష్టు గదించెనేమో యనియు, కృత బుద్ధులచే పురుషార్థపరిపాకపరిమళోద్ధార మైన పరమార్థవైభవమును పరమనైపుణ్యముతో పుణ్య మూర్తులకు సాక్షాత్కరింపజేసె ననియు వాకొనఁబడినాడు. పాంచురోగికి దుస్సహమగుట ఎండవోషము కాదు కదా!

కర్మబద్ధుడైన జీవుడు జననాంతరవాసనాబలముచే సత్సంగత్యాదినిమిత్తము లను పురస్కరించుకొని అప్రాకృతపురుషాలింగనమునకై అనఁగా ఈశ్వర శృంగార మునకై తహతహ లాడును. ప్రహ్లాదాదిభక్తులలో ఎవరి చరిత్రను పరామర్శించినను ఈ తహతహపాటు స్పష్టముగ గోచరించును.

కనుక పోతన భక్తి - శృంగారములను మేళవించి స్థాపించిన పరమార్థము జీవబ్రహ్మైక్యాను సంధానముకన్న వేరు కాదగుట నిర్వివాదాంశము.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తిశృంగారములు

12. అనంకరణలు • అనుసరణలు

కవిత్వ మనునది అతిస్మృతియుగా అకస్మమునుండి కలుగవచ్చు సుస్మృతము ను. ఏ కవితైనను శత్రురక్షకవికృతవాక్యసామగ్రి పేర్కరక మునందు చల్లు నుక వెనుకకు పోవుచో - చాళిక కవిత్వ మగుటచే దీనిని అది ఉండును గనుక - సంస్కృతములో నేమి ఆయా దేశభాషలలో నేది. అదికవులకు పేర్కరక సామగ్రి చ్చటి నుండి వచ్చును అని సంసేహము కలుగవచ్చును, పరిపంద మందలి చాళి ముదాయమంతటిలోను సంస్కృతమే ప్రాప్తినము గనుకను, ఆ సంస్కృతములో చింతింపబడిన రామాయణము కన్న ముందు ఈ కావ్య మున్నదని చెప్పగల ధీమతు గురుజిప్తై సంతవలకు జనింపలేదు గనుకను ఆ రామాయణ ముడికావ్యము, పర్యర్థ నుగు వాల్మీకి మహర్షి అధికవియు అగుటచో విప్రతిపత్తిలేదు గనుకను అందు చివ రంతర కవిప్రపంచమునకు ఉచ్ఛేదకసామగ్రి అయిన దనుకొనుటలో హేళనాని క్లేమ. కానీ మఱి ఆ వాల్మీకి మహర్షికి ఉచ్ఛేధకవాదాగ్రి ఎవరుండి నుండును ?

అయినకు తత్సంగమునందు కాద్యజ్ఞపదము నుండియు ముదానిది ముందరవలెను. మఱి అంతకు ముందు కాద్యమే లేదు యదా ! లేకేమి ? అగర్త మహాకావ్యము. తన్నిర్మాత యగు పగవంతుడె మహాకవి దేవమునందును అతిహాసపురాణము లందును “కవిం పురాణమను శాసితారమ” అను కీతిగ భగవం తుడు కవిశబ్ద వాచ్యుడై ప్రస్తావించబడుట నకల విద్విన్ముచోష్టమై అగ్రత్సనిర్దమై విరాజిల్లుచునే యున్నది.

చిల్పాంతరహస్యచిత్తగన్విర్రరమునందు సంచరించిన చిత్తం కర్మవాసన

లను బట్టియే సృష్టి కార్యక్రమము తోనసాగును. పూర్వపూర్వకల్పజీవరాసుల కర్మ వాసనలు ఓత్తరోత్తర జగన్నిర్మాణమునకు పేరిరక సామగ్రి లగుటచే అనంతవై విద్య శోభింప మైన ఈ సృష్టి తోచనగోచర మగుచున్నది. ఆ వైవిధ్యమును బట్టియే ప్రాణి కోట్ల ప్రపంచముతో అనంత మగు పరిణామములు పొడకట్టు చున్నవి. ఆ ప్రపంచముల వైవిధ్యము బగవద్గీర్ణిభ్రమణరూపముగా సాక్షాత్కరించు చున్నది. కావ్యము లగత్తునను అనంగా సహజమునకు ప్రతిరూపమే గనుక అదికవయు ఈ బగత్తునే తన కార్యముగా వెని చర్యారూపమున గోచరించు తోకమును అవరూపమున తన గ్రంథ మందు సాక్షాత్కరింపజేసెను. ఈశ్వర సృష్టి యందలి స్వభావ పరిణామ మంతయు అపరాధముతో చిత్రికరింపఁబడినట్లే తదనంతరసమూహములో చర్యచిరాకరణపరివోచిత మైన పూర్వకవి ప్రసిద్ధి స్వీకృతమై పాదిత్యపరిశోదితమై అందందు పొందుపరుచఁబడినది.

ఇట్లు సాడఁగా చదుర్చుచుని సృష్టికార్యప్రభావము వాల్మీకి సంయమింద్రుని ప్రేరితినట్లే తక్కువ రక్త మగు రామాయణప్రభావము నన్నయాదికవులపైనను, నన్నయాదుల ప్రభావము పిమ్మటి కవులగు, తిక్కనాదులపైనను ప్రసరించి ప్రసరించి పోతన కాలము వానికి ఆతనిలో నీర్ణయైన ఈ కవి ప్రసవపు నిర్మాణనైపుణ్య మంతయు తన భాగవతముతో యశాస్థానవినివేరితమై రసజ్ఞమురారంజకముగా తూపు దిద్దుకొనెను.

నన్నయ : పోతనకు నన్నయ పైనను, తిక్కన పైనను అపార మగు గౌరవము గలదు. పూర్వరూప రెప్పుడు భాగవతము నాందోకరింప కండుట పోతన తన పుణ్యముగ పేర్కొనినాడు. అంతేకాక ఆపవాదకలో నన్నయాదులపట్ల అపారభక్తి ప్రపత్తులు ప్రదర్శించినాడు. "ఆంధ్ర కవితా గౌరవం నమోహరి నన్నయసూరి" (అం. మ. భాగ. 1-10 ప., అని నన్నయను నారార కొనియాడినాడు. నన్నయ కవిరతో ధ్యమునకు గౌరవము మెండు. తిక్కన కవిరతో అర్థమునకు గౌరవము మెండు. ఈ రెండు కవులు మెండుగా దండుకొని పోతన కడగల కవిర లర్పినాడు.

నన్నయ : దమయంతి నలుని లన్నేషించును అడవులలో తిరుగు సంవర్పమున-

స న్న య :

సీ. “సహకార! ముద్రితసహకారుఁ డున్నాఁగ, పున్నాగుఁడెంత నీమహన తిలకుఁ
బందన! బుధహరి వందఁకుఁ బుష్పితా, శోక! సుహృత్తున పోకదమను
వకుళ! కులైక దీపకు విభీతతి! భయో, పేతార్తిహరు నలుఁద్రీతితేదఁ
గానరే! కానలలోన లోకోత్తరు, నని మృనిమృనికి నరిగి యరిగె
దోడవందఁగిల్పెని

అ. “యశుగు నడుగు లెండ బొడవొడఁ దొక్కిన
నిశ్చరాంతరముల నిలుచు బొలుచు
గిరుల దరుల యెడల నురుగుహాగృహములఁ
దొంగితొంగి హుచు తోయజాక్షి” (భార. అరణ్య. 2-95)

అని రచించినట్లే “వీతనామాయ్యుడు” విరహగోపికలు కృష్ణుని దెదఱు ఘట్టమును

సీ. “ఉన్నాగ! కానవే! పున్నాగ పండితు, లిలకంబ కానవే! లిలక నిటల
ఘనసార! కానవే ఘనసార శోధితు, బంధుక! కానవే బంధుమిత్రు
మగ్నత! కానవే మన్మథాకారుని, వశంబ! కానవే వంశధరునిఁ
బందన! కానవే చందన శీతలుఁ, గుండంబ! కానవే కుందరదను

తే. “సిందర్భహాజను! కానవే యింద్రియభవుఁ
గుపలస్పృశను! కానవే కువంఠసుఁ
బిగ్గియు బాగవ! కా వే పిగ్గియనిహారు
ననుమఁ గిట్టెని ఎడలి రయ్యున్మనుఁబు” (భాగ. 10-1-1008)

అని రచించెను.

స న్న య :

చ. “అతిరుచి రాగరుండయిన యారసికిన్ హృదయ ప్రమోచమా
తతముగ నవ్వనయిన లరాంసల్ మృదుబానిరావవ
ర్జితకుసుమావరావళులు సేసలు వెట్టివ యట్టిరెరి సం
పతదశిని నివాదమ్ముచు భాషం దీవన రాప్సనిమ్ముచున్” (భార. 1-4-17)

పోతన :

ర. “హల్లర విసరుహ సరసి
కల్లోలోర్పుల్ల యూధిత గిరిమల్లి
మల్లి మరుచక తరచక
నల్లలితానిలము పలన సుతుస్తుం తై (భాగ. 9-801)

వ. దువ్యంతుండు వచ్చు నవసరంబున. (భాగ. 9-802)

ర. ఇందిందిరాతి నుందరి
యిందిందిర చికుర యున్నదిందింద శుభం
నిందిందువంశ! యనుక్రియ
నిందివరవీధి మోగిసె నిందిందిరముల్. (భాగ. 9-803)

ర. ఇందిళ్ళ కణ్ణమునీరిని
పందన మొరరించి తిరిగి వచ్చెద ననుమం
బొందిగ ననుచరులును చా
నందలు నందంద నిరిపి యటచని మోగింన్ (భాగ. 9-804)

మొనంగు వానిచుందు ధావ సావ్యశ్యము కానవచ్చును.

లివళపులు :

నన్నయ తరువాతి కాలములో వైవనేశ్వరములు విజ్ఞులించి పరస్పర ద్వేషముతో నొక్కనొక్కవాడులు విసర్జించి యుద్ధవిజ్ఞులై పోవడించిరి. అందు వీరశైవ్యగోపికతైన పండితులు శివకవులుగా పరిసిద్ధి గాంచిరి. శివకవులు నిర్వహించిన కవిత్వము ఒక మహాద్యమము. వీరు సంప్రదాయవిధేయరహితులు. వైవసంప్రదాయము పేరుతో వీరు విష్ణువు మీదనే గాక కవితా సంప్రదాయము మీద కూడ ద్వేషమెత్తి ఒక విలక్షణ మగు ప్రయోజనమును సాధించిరి. మాటలు తేటలుగా చెప్పుట చందస్సు, వ్యారణము, సంప్రదాయము వీనిని తిలలంబించుచు

కవితా స్వైరవిహారము గావింతుట. ఇది పూర్తిగా మేలు చేయలేదు. పూర్తిగా తీడును చేయలేదు. అట్టి శివకవుల కవితా ఫణితులను గూడ పోతన ఐన్ని భక్తి మయ సన్నివేశములతో ననుకరించివాడు.

2. మల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు :

పండితారాధ్యుడు శివరత్నసారములో “భక్తివలననే ముక్తి కలుగును గాని కేవల జ్ఞానము వలన కలుగదు” అని ఈ క్రింది విధముగా తెల్పు యున్నాడు.

ర. జ్ఞాని యగువాఁడు భక్తి వి, హినుండగునేని ముక్తి తెలుదఁడు.

ఇట్లు “పోతనయు” టల్పు యున్నాడు.

గ. “హరిఁ బరమహం గేశవు ననుచు భజింపఁగి ‘ధర్మతత్త్వప్రే
పరిణతి పాదనంబగు స్వభావముఁ దాల్చిన యట్టి మత్స్యలా ।
సరసినిజేయ్యి మాయను భృశంబుగ మోహింపఁబై ‘తదంభింపం
కరుహము లర్థియైఁ గొలుపఁ గానమో పొందు తత్ప్రసంగంనన్”

(భాగ. 8-506)

3. పాల్కురికి సోమన :

ద్వి. “శీరాద్ధి లోపల క్రిడించుమాన
కోరునే పడించుల నీరు చావంగి,
జూర వలంబులు సుంఠించు చిలుక
బాగ్గింటి బూరుగు మోని పండ్లు గడ్డెనునె?
రాణిమల బొర్లెచ్చుద్రావు బకోర
మారాంత సేయునే నీఁడటెద్రావ?
విరిదమ్మ వాసన విహరించుఁ డేటి
పరిగొని సుడియునే బద్విలి విరుల”

(బస. పు. 8 ఆశ్వా.

సీ. "రాదామల శ్లోత్సన ద్రావినిచ్చలు గొన్న, నాచకోరంబుల కరుచి యగునె?
సహజా పల్లవ చయములు దొరికిన, జగతి కోయిలకును చప్పనగునె?
క్షీర్దాహోపల గ్రిడింపఁ గలిగిన, భువిరాజమాంసకుఁ బుల్లనగునె?
విరిదమ్మి వానన వెల్లి ముంచిన గోళిలు, ఇట్పుడములకు నాస్వాదమగునె?

ఆ.వె. బహుళతర దయాశ్రయ భావ పరిభాసన
మహిమఁ దనరు జంగమఁబరాగ
నకుల భక్తి పరుల కావశ్యకంబు |
పరిహృతాభిభంగ బసవ లింగ!"

(చరు. సా. 158,

పై పద్యములను "పోతన" ఈ క్రింది విధముగా ననుదరించెను. విష్ణు
భక్తివి రుది మరిగిన వాడు ఇతరములు ఆదరింపఁ కని చెప్పు సందర్భములో -

సీ. "మంచారమకరందమామర్యమునఁ దేలు, మమచంబు నోపునే? పుదనములకు
నిర్మలమందాకినీ వీచికలఁ దూఁగు, రాయంచ ననునె తరంగిలులకు
లరిత రసాం పల్లవ భాదియై చొక్కు, కోయిల సేరునే? కుటుంబులకుఁ
బూజీంచు చంద్రికా స్ఫురింప చకోరక, మరుగునే? సాంద్ర్య సహారములకు

తే. "అం . . . దర దివ్య వాచార వింద
చింతనామృత పాన విశేష మిత్త
చిత్త మేరీతి నితరంబు నేరనేర్పు
వినుల గుణాల! మాటలు వేయనే?"

(భాగ 7-160

సీ. "సరదాగమ మేను నిర్మల వయః పాన, చాతుకం జేసినె చొడి వనెకుఁ
బరిపక్వ మాకంద ఫలరసంబులు గోళిలు, తీరముల్ చనునె దుష్టారములకు
మృగ రవాకర్ణ నోత్కలిత మయూరముల్, గోరునే కలన రియిల్లి రవంబుఁ
గరికుంభ పీళిత సద్భాసమోదిత సింహ, మరుగునే శునక మాంసాభిలాషుఁ

తే. బ్రవిమలాకార । భవదీయ పాదపద్మ
యగ సమాశ్రియ నైపుణోద్యోగ చిత్త
మృదుః జేరునె తన కుపాస్యంబు గాఁగ
భక్తమందార । దుర్బర భవ విమార ।” (భాగ. 10. ఉ. 257)

తిక్కన :

అందరి కవులలో పోతనకు తిక్కనతో మిక్కిలి దగ్గత సంబంధమున్నది. ఆ సాంబంధము వారు సమన్వయము గావించుకొన్న అద్వైత సిద్ధాంతమునకు సంబంధించినది. శైవవైష్ణవుల పరస్పర చిత్కారములతో నాటి జాతి నీతి దప్పి యున్నది. పయిగా తురకల కఱకు కర్తుల క్రింద వత్తలై నీలు గప్పి యున్నది. తిక్కన హరిహరాద్వైతము ప్రాపించి ప్రవక్త యయ్యెను. పోతనయు నీశ్వరభాసము గావించుచు శ్రీరామచంద్రుని సాక్షాత్కరింపఁ జెప్పకొని అద్వైత సిద్ధాంతమును తన యందే సమన్వయ పరచి పరివర్తించెను. తిక్కన అద్వైతమును ప్రదర్శించిన జ్ఞాని పోతన అద్వైతమును సమన్వయ పరచుకొన్న భక్తుఁడు. తిక్కన జ్ఞాననేత్రముచే సూత్రీకరించిన విషయమునే పోతన తత్త్వ వేదముతో వ్యక్తీకరించెను. జ్ఞానీ యగుటచే తిక్కన చూపు నిత్యముగ నుండును. భక్తుఁడగుటచే పోతన చూపు చల్లగా నుండును. తిక్కన బుద్ధి వాది. పోతన హృదయవాది. తిక్కన బుద్ధిచే నిద్ర సూపుచి పహించిన రహస్యమే పోతన భావా వేళ రసగంగా రరంగితమై చూపరుండు గన్పట్టును.

తిక్కన :

సీ. “నెత్తమ్మి రేకుల మెత్తించనము చెప్పి, యప్పునఁ బోసినట్లందమొంది
చక్రవాకంబుల చందంబు గొనివచ్చి, కుప్పలు చేసినట్లప్పు మెఱసి
చందురు నుసుర గాఁతి కందెర్చి కూర్చి బా, గునకుర వెచ్చిన యట్లు
కొమరు విగిలి
యశికుంబులకప్పు గంబులరమిను చెచ్చి నారవిోసిన భంగి సెలవ నెచ్చి-

8. యెప్పుడు తలములు గుఱములు నాననంబు
గచగరింపను నిట్లున్న రుచిరమూర్తి
యనుటచూచ భోగములకు నాస్పదంబు
కాదె యితిప్పు లేటికి గమలవదన" (భార. పరా. 2-52)

పోతన :

సీ. "పాలమున్నీటిలోపలి మీఁచి మీఁగడ, మిసెమి జిడునఁ జేసి మేనువడసి
కొక్కొక్కరుమెఱుంగుల కొనల కొత్త శుకుల, మేనిచేగల నిగ్గుమెఱుగు సేసి
నాడు నాటికి బోది నవకంపుఁ దీగెల, నునుబోద నెయ్యంబు
నూలుకొలిపి
కొప్పులు కెందమ్మి కొలఁ కులఁబొద్దునఁ, చొలసిన పలపులఁ బొద్దివెట్టి

తే. పసిడి చంపకదామంబు బాగుఁ గూర్చి
వాలు కొన్నెల వెలుపున వాడి దీర్చి
జాణతనమునఁ జేతుల జిడ్డు విడిచి
నలువ యీ కొమ్మ నొగిఁ జేసినాడు నేడు" (భాగ. 8-288)

తిక్కన :

సీ. "ప్రాణంబుతోఁగూడ రక్కసి చన్నుల, పాలుఁ ద్రావిన పొర వాలుడితఁడె
ప్రేమిడిఁ జాణూరు విలపి లోకముల నె, చ్చించిన యాజెగ జెట్టి యితఁడె
దుర్బలత్తుఁడగు కంఠుఁడునిమి యాచని తండ్రి, పట్టంబుఁ గట్టిన
ప్రభుఁడితఁడె
సత్యభామకుఁ బాఠితంబుపైఁ గల, కోర్కెఁ దీర్చిన రసికుండితఁడె

గీ. వెన్నలును గోపికా చిత్తవృత్తములును
నరసి మృద్ధిల నేర్చిన హరి యితఁడె
ప్రతి భోగములుఁ దన నుభగ చరణ
నరసి శామోదమునుఁ గూర్చు చతురుండితఁడె" (భార. ఉద్యో. 8-160)

పోతన :

సీ. "వీడఁదే! రక్కసి విగతజీవిగఁ జచ్చుఁ, బాబుద్రావిస మేటి బాటకుండు
వీడఁదే! నందునీవెలదికి జగమెల్ల, ముఖమందుఁ జూపిన ముద్దులూడు
వీడఁదే! మందలో వెన్నలు దొంగిలి, దర్పించి మెక్కివ దాపరీడు
వీడఁదే! యెలయించి వ్రేతల మానంబు, చూటాడిని లోతగుండరుండు

తే. వీడు లేకున్న పుర మటవీస్థలంబు
వీనిఁ బొందని జన్మంబు విగతఫలము
వీనిఁ బలుకని వదనంబు విహగరుతము
వీనిఁ జూడని హుడుక్కులు వృథలు వృథలు" (భాగ. 10-1-1248)

తిక్కన :

సీ. "వరుహుడికి ముద్దియ పదగంబుపైఁ బాణి, తివుటమైననుఁగఱాతి తీపు గ్రోలు
నుందరీ రత్నంబు చూపు మనోరము, నడుగుల యొప్పుపై నల్లనడఁదుఁ
దలివిలోతనములు పడఁతుకమై దీవర, గలయంగఁ బలుచులు మెలఁగుచుండు
వెలది కటాక్షముల్ విఘ్నమైఁ గ్రమమున, నెగసిమోమునఁ జోకి
మడిగివచ్చు

తే. నొందొరువుల రేణిమటల నూని వ్రోగు
పడిన చాచ్చున నవయవ భంగులందుఁ
దగిల ముఱపునఁ దడయు నిద్రఱ విశాల
నయన దీప్తులు నెఱకువ బయలు పడఁగ" (భార. విరా. 5-3938)

పోతన :

సీ. "కలికి చేష్టలు భావగర్భంబు లంబు ను, బ్రియుమీరి కూరిమి వెగ్గిలింపఁ
నిదపిద నై లజ్జ మడిఁ బదనిచ్చినఁ, తెలిమేనఁ బులకలు చెక్కులాత్త
పదనాగ్ని సంతప్త మానస యగుటకు, గురుతువహారవల్లరులు కందఁ
జిత్తంబు నాయకాయత్తమై యుంటకు, ముఱుమాట లాదంగ ముఱు గదుర

త. నీచు మనమున నిట్టి మోహంబు భయము
 దొర నుడుమున నెత్తమ్మి బొందు మాడ్కి
 బొంతు వింతాభరణమున బద్ధనయన
 కోరి చలనర పాటెవ నేరవయ్యె”

(భాగ. 10 ఉ. 380)

చ. ఎట్లైన :

ప్రబంధ యుగమునకు నాంది పలికి ప్రబంధపరమేశ్వర విరుదాంకితుఁ
 గైన మహానీయుఁడు ఎఱ్ఱన. ఆయన చేతిలో హరివంశము, ఆంధ్ర మహాభారతము
 కూడ మహానీర వర్ణనా సమంవితములై కవితా నూతన శకమునకు నాంది పలికినవి.
 భాగు భాసాంతరీకరణ యుగ మందలి చిట్టచివరి కవిత్రై యుండి ప్రబంధ శకమునకు
 వైతాళికుడై నిల్చిన వాడెఱ్ఱన. పయిగా పోతనకు ఎఱ్ఱన కించిల్పూర్వమునై శంభు
 దాసుగ ననిపించుకొనిన భక్తిపరుఁడు. ఈ రెండు కారణములచేతను కూడ ఎఱ్ఱన
 విభాషము పోతన మీద కుత్తుకబంటిగా పడినది. ఎఱ్ఱన రచన అంతయు ప్రౌఢ
 సుందరముగా నుండును. పోతన రచన అంతయు సుకుమార సుందరముగా
 నుండును. ఎఱ్ఱనగారి శిరీషకుసుమ పేశలసుధామయోక్తులు పోతన కలము నందే
 సుగర్విముగా రర్చన మిచ్చును. ఎఱ్ఱన హరివంశము, మహాభారతము మాత్రమే
 గాన. శుశిలపురాణము అనునొక పురాణమును గూడ రచించెను. ఆ రచన
 మహాభక్తి వర్ణనా సమంవితమై పోతన ప్రహ్లాదచరిత్రను తీర్చిదిద్దుటకు అడుగడు
 గున సహకరించెను. ఆయన మాటలకు మాటలు, భావములకు భావములు ప్రహ్లాద
 చరిత్రలో కొలలు కొల్లలుగా చునకు దర్శన మిచ్చును. పోతన తన ధూర్వకపు
 బంధుని చర్చగా చదువుకొని అర్థము జేసికొనినాడు. అందు ప్రశ్నికర మనో
 కూర మన ఎఱ్ఱన రచనా కేశల మంతయు తన హంతము గావించుకొనినాడు.

ఎట్లైన :

చ. “ఎఱ్ఱని పాద పంకజముల భక్తి తగదను తండ్రియుఁ బండిరి వాఁడు
 వేద. చితమై విష్ణు ధర్మమునకున్ గోపించు గురుఁడును గురుఁడు గాఁడు
 బిడ్డ చుఁబముల మున్ను బ్రీకువైన హరిసేవ నెడలించు హిరుఁడును
 హిరుఁడు గాఁడు
 పరమ్యుగ మతమగు నైష్ఠిక జ్ఞానంబు వదలిన చదువును చదువుగాదు

తె. కేశవారాజ తీలలు గీలుకొని ము
దంబుఁ దొందని తలఁపును దలఁపుగాదు
సాధన స్తోత్రపు మన సుధా మధుర రుచులఁ
జిలక పండితు జిహ్వయు జిహ్వగాదు” (న్య. పు. 5-12)

పోతన :

సీ. “విమూఢు నర్పించు కరములు కరములు, శ్రీనాథు వర్ణించు జిహ్వజిహ్వ
సవరతదళులఁ జూచు చూడుకులు చూడుకులు శేషకాయకి మొక్కిక్కు-
శరము శరము

పిట్ట చూర్ణించు పీనులు పీనులు మధువైతిఁ దవలిన మగము మగము
చగిలించు వలగొను వదములు వదములు పురుషోత్తముని మీఁది బుద్ధి బుద్ధి

తె. చంద్రునిఁ జింతించు చింతము చింతము
చంద్రాక్షునిఁ బ్రకటించు చదుపు చదుపు
కందనఁదపుఁ జెప్పెడి గురుఁడు గురుఁడు
సంప్రది! హరిఁ జెప్ప మనియెడి తండ్రి తండ్రి” (భాగ 7-169)

విశేష :

తె. “విశిష్టపురు నిచ్చి గూరిన చంద్రుడు
మెలుఁగిన చంద్రుడు మెలగినపుడు
విష్ణు కీర్తనయు విష్ణు చింతయ గాని
పలుకఁగొందు బుద్ధి పలవఁగొందు” (న్య. పు. 8-160)

పోతన :

కా. “పాపియులు వ్రాపుచున్ గుడుడుచున్ తాపింపుచున్ హాసలి
నా నివ్రాడులు సేయుచున్ దిరుగుచున్ లక్షింపుచున్ సూతత
శ్రీనారాయణ పాదపద్మ యుగళీ చింతామృతాస్వాద సం
భావించు పలుకఁగో సుధారసుయఁ దేత ద్విశ్వామున్ భూవరా !”
(భాగ. 7-128)

ఎ జ్ఞ న :

సి. “కలఁడు మేదిని యందుఁ గలఁ డుదకంబుల గలఁడు వాయువునందు
గలఁడు వహ్నిఁ
గలఁడు భానునియందు గలఁడు సోమనియందుఁ గలఁడంబరంబునఁ
గలఁడు దిశలఁ
గలఁడు చరంబులఁ గలఁడచరంబులఁ గలఁడు బాహ్యంబునఁ గలఁడు తోనఁ
గలఁడు సారంబులఁ గలఁడు కాలంబులఁ గలఁడు ధర్మంబులఁ
గలఁడు క్రియలఁ

గీ. గలఁడు కలవానియందుమే గలఁడు తెని
వానియందును గలఁడెల్ల వానియందు
నిఁక వేయును నేల సర్వేశ్వరుండు
కలఁడు నీయందు వాయందుఁ గలఁడు గలఁడు” (న్య. పు. 5-78)

పోతన :

మ. “కలఁడంతోధిఁ గలండు గాలిఁ గలఁడావాళంబునం గుంభిరిన్
గలఁ డగ్నిన్ దిశలం బగళ్ళ నిశలన్ ఖచ్చోత చంద్రాత్మిలన్
గలఁ డోంకారమునం ద్రిమాస్త్రులఁ ద్రిలింగ వ్యక్తులం దంతటన్
గలఁ డీశుండు గలండు దండీ! పెనకంగా నేల యాయామెడన్”
(భాగ. 7-274)

చి. ఎ జ్ఞ న :

తానగఁ డోయి నప్పుడనురాత్మజుఁ డంబులునామి నవ్యయుం
జాకుద మాదిదేవు వదపంకజ పూజలు సేసి భక్తి మై
నాకుద మధ్యుత్తైక శరణాగతులం గని కర్మబంధముల్
వీడుదమంమఁ బల్కుగడు విస్మయ మందగఁ దోడిపాలకుల్”

(న్య. పు. 8-149)

క. "అనుదము మనము హరి రతిఁ

బాగుద మే పొగ్గిడ్డు విష్ణు భద్రయశంబుల్

వీడుదము దమజనంగతిఁ

గూడుదము ముకుంద భక్తకోటిన్ సూటిన్"

(భాగ. 7-248)

6. నాచన సోముడు :

నాచన సోముడు ఎఱ్ఱనకు సమకాలినుడు ప్రత్యర్థి కూడ. ఈతడు నిరంకుశకవిరానిర్యాజశక్తియుక్తుడు. ఈతని రచన ప్రత్యక్షర మనోహరమై యుండును. ఒక్క పద్యమే ఈతడు సమస్త ప్రపంచమును బయిందగల లోకోత్తర ప్రతిభాశాలి. కొన్ని సందర్భములలో ఇతని రచన నన్నయాదిమహానీయుల రచనలను చూడ తోగ్గిని రాజుని తీసి వారవేయుచుండును. నాచన సోముని ఉత్తర హరివంశము ఆంధ్రీ భారతికి అపురూప మగు చలంకారము. ఈతని రచన చెవిఁ బడి ముగ్ధుడు గాని సాహితీ ప్రేయుడుండఁడు. వీరన గూడ ఈతని కవితా సుధా ముఖరీ సామరీయలు గోగ్రిలి మేలి కవికల కేలికయైనాఁడు. ముఖ్యముగా నరకాసురసంహారమొనర్చిన సోమ నీతఁడు అనన్యుఁడై శరణు జొచ్చినాఁడు.

నాచన సోముడు :

మ. "ఆరిఁ జూచున్ హరిఁ జూచుఁ జూచుకము లంగంబంద మందారకే

సరమాలామకరందవీందు సలిలస్థందమ్ములందమ్ములై

దొంగగన్ బయ్యెద కొంగొకింత దొంగగన్ చోత్తోశరాసారమున్

దరహాసామృత పూరమున్ గురియుచున్ దస్సంగి కేళిగతిన్"

(ఉ. హ. ప. 1-162)

పోతన :

మ. "పరులూచున్ పరుల జూచు నొంప నలరింపన్ రోషరాగోదయా

విరతభూగ్రుణి మందహాసములతో వీరంబు శృంగారమున్

జరగన్ గన్నుల గెంపు సొంపు బరగన్ జండాత్రు సందోహమున్

సరసాలోక సమూహమున్ నెఱపుచున్ బంధాస్య హేలాగతిన్"

(భాగ 10-2-178)

7. భాస్కరుడు :

సన్నయ తిక్కనాచలం చొక్కన చొక్క మగు సాహితీసింహపీఠిక
నధిష్ఠించిన కవిరాజు హుళక్కి భాస్కరుడు.

ఉ. “సన్నయభట్టతిక్కకవినాయకులన్న, హుళక్కి భాస్కరు
డన్నను, జిమ్మపూడి యమరాధీపుర డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజులు నిండుగు, జేయవి రావిపాటితి
ప్పొయు నంతవాడ, తగునా ముటు చోసపు మాట లాడగన్”

(కీ. రా. 33)

ఇట్టి ప్రథమ చేపట్టిన కవి జెట్టి భాస్కరుడు. భాస్కరుని కవిత నుకుమారసుందర
పదబంధురముగా నుండి పాఠకుని తెల్లప్పుడు హాయి గొల్పుచుండును. శబ్దాశంబు
రము జోలికి పోకుండ లలితపదజాలముచే కవిత లల్లిన కవితల్లజుడు. ఈతని
తైలి అనాథ మమరమై యుండును. ఇతని ప్రభావము కూడ వోతనపై లేకపోలేదు.
ఇట్లే మల్లికార్జునభట్టు, త్రిపురాంతకం కవిరా ప్రభావము, రచనా చాతుర్యము
వోతన రచనయందు చానవచ్చును.

భాస్కరుడు :

ఉ. “పుణ్య చరిత్రకర్త ముని పుంగవు ప్రియని రాముడంచితా
గణ్య గుణాభిరాము డుపకంఠము నంబుని కాంచె దండకా
రణ్యము నిద్రసందయి విరాజిత చారుతపోనుజాత స
త్పుణ్యము నిర్మలాంబుపర పుష్కర హార్ద సరోవరణ్యమున్”

(భా. రా. ఆర. 1-2)

పోతన :

ఉ. “పుణ్యుడు రామచంద్రికడట వోయి ముదంబున గాంచె దండకా
రణ్యముఁ దాపపోతమి శరణ్యము నుద్ధర బుద్ధి బుద్ధు లా
చంద్రిక గొంతి మీ మిల వాకణ పర్వతని పగిలూత సా
క్షుణ్యము నుల్లస చ్చరు విరుంజ పరణ్యము నగ్గిగణ్యమున్” (భా. 8-287)

తి. మల్లికార్జున భట్టు :

కా. "దాసు ద్వంద్వము మీదికెతి కడఁ కంబంబాన్ని తప్పుండు మా
సాహసండు జితేంద్రియండు నతినిష్ఠాయత్తచిత్తుండు న
వాహర పరిపమంబుదై బహు సహసార్థింబు తేకచ్చల
గౌహిత్యం బసురన్ మహాతపము గోకరంగానన్ జేయగన్" (భా. రా.)

పోతన :

కా. "చాచ ద్వంద్వము నేల మోపి ఒకముఁ బంపించి పంచేద్రీయో
న్మాపించు నృపగింది బుద్ధిలకన్ మాతాకు హత్తింబి ని
ష్ఠద బ్రహ్మపదాచరింబన గతిం గీడించు మోగించుగమ
ర్యాచ న్నురము వికరిమిఁతెఱ గరి పాదాశ్రింతు నిర్వహిస్తై" (భాగ. 8-45)

తి. ఆయ్యలరాజు త్రిపురాంతకుడు :

మ. "ఒరనారీ కుచకుంభపాణికలపై పాదార్థముగ్గుంబుపై
కరమూలం బలపై కపోతదీపై కంఠంబుపై కొప్పుపై
బహుభుజ వారెడు నాతంపులు మిమున్ భాదింపగాఁ జేసి న
ర్వతసాహస్వర! నన్నుఁ బోవు రముపీరా! నానకినాయకా!"
(ఒంటి మిట్ట రఘుపీఠ శతకము - 69)

పోతన :

కా. "అచిన్ శ్రీసతి కొప్పుపైఁ చనుపుపై సంసోత్తరీయంబుపైఁ
బాహ్యంబులపైఁ గవోల తటిపైఁ చాలిండ్లపై నూత్న ము
ర్యాచం జెందు కరంబు గిరిందగుట మీదై నా కరం బుంట మే
ల్లానే రాజ్యము గీజ్యమున్ సతతమే కాయంబు నా పాయమే"
(భాగ. 8-591)

10 శ్రీనాథుడు :

శ్రీనాథుడు సామాన్యకవి కాఁడు. ఆంధ్రకవిత్వాసారస్వతవ్యవస్థ పండు

లాడుచు నాంధ్రీకపులలో తాను బీపించిన కాలము, తాను కలము పట్టిన కాలము శ్రీనాథ యుగముగా ప్రసిద్ధిగాంచిన ధన్వజీవి శ్రీనాథుడు. పొట్టకూటికై రాజులు పెక్కుమందిని ఆశ్రయించి చరిత్రలో వారికి ఈనాటికి చెరగని స్థానము కైసేసిన వాడు శ్రీనాథుడు. ఇతడు చేసినది భాషాంతరీకరణమే అయ్యును కొంత మక్కికి మక్కిగా అనువదించు చున్నను తన వ్యక్తిత్వవిశేషముచేత కవిత్వమును రసరమ్యముగా ప్రొడసుందరముగా తీర్చిదిద్దెను. అతని శబ్దజాలము కఠినముగా మండును. కాని అంబోక లాలిత్యము తోడై వచ్చుచుండును. శ్రీనాథుని కవిత్వము వక్రొక్తి సమన్వితమై హరచూడా హరిజాంక సదృశమై సుకుమారసుందరభావనకుం చితముగా సాగుచుండును. ఈతనికి పోతనకు పోలికలు చాలికలకంటె అనేక లక్షణములలో వైవిధ్యమే పొడగట్టు చుండును. పోతన తానెక్కడా కూడ శ్రీనాథుని పెరు తలపెట్టలేదు ఈతడు పోతనకు సమకాలికుడగుటలో విప్రతిపత్తి కూడ లేదు కాన్చీ భక్తిమయ సన్నివేశములలో నీ కవిసార్వభౌముని కమనీయకవితా ప్రభావము కూడ పోతన కచిత్వముపై పడినట్లు కానవచ్చును.

శ్రీ నాథుడు :

సీ “శ్రీ భీమనాయకశివనామధ్యంబు, జింటిప నేర్చిన జిహ్వ జిహ్వ
దక్షవాటిపురాధ్యక్షమోహనమూర్తిఁ. జూదంగ నేర్చిన చుప్పచూపు
దక్షిణాంబుది తట స్థాయి పాదన రీర్తి, చే నింప నేర్చిన చెవులు చెవులు
తారక ద్విహృద్విద్యాదాత యౌదర, విరులు పూన్పగ నేర్చు కరము కరము

తే. దహకకర శేఖరునకుఁ బ్రదక్షిణంబు
నర్థి తిరుగంగ నేర్చిన యడుగుండుగు
లంబికా నాయక భాగన హర్ష జలధి
మధ్యమునఁ దేలి యాడెడు మనసు మనసు” (భీ. పు. 3-197)

పో త న :

సీ. “కమలాను నర్చించు కరములు కరములు.. (భాగ. 7-189)

ఇత్యాదిగా వ్రాసెను.

అట్లే కంగవాహమాయమునుండి, నిశ్చంక కొమ్మన శివలిలావిలాసము నుండి, అంత వికృతహర్ష చరిత్రమునుండి, అనంతామాత్యుని భోజరాజీయము నుండి, మరల విశ్వామంది పూర్వకపుల నుండి భక్తికృపాగారాత్మకమైన అనుకరణలను పోతనాది భాగవతములో కల్పలుగా చూపవచ్చును.

అనుకరణ మనునది ఇది కళ. కళ అను శబ్దముతోనే అనుకరణము అంటే నున్నది. "సూర్యా చంద్రమసౌ ధారా యథా పూర్వ మకల్పయత", అని పేరము నుండి సూక్తిని బట్టి బ్రహ్మవేదముచే సూర్యచంద్రాది గ్రహములను, ఇతర గోళములను పూర్వ కల్పములలో నున్నట్లు సృజించెనని చెప్పబడినది. అనగా పేర కల్పము నందలి సృష్టి పూర్వ కల్పము నందలి సృష్టికి అనుకరణమే కదా !

ఇది కళారాచుడు తగవంచుని సృష్టిలో నున్న విశేషములనే తన కళా కళయైనది నుండివచ్చుచుగా సిద్ధకరించును గాని ప్రకృతి కఠితమైన సరికొత్త సృష్టిని ఆవిష్కరించలేడు. ప్రకృతిలో ఆదురసము లుండగా సాహిత్యములో తొమ్మిది రసము లుండవలెల్ల. కాని అసలు రసమనునది ప్రకృతి సిద్ధమే. అట్లే సుఖదుఃఖములు వెండుచు ప్రకృతిలో సుఖదుఃఖములుగనే అనుమాతము లగుచుండగ కావ్యకళలో నొకము సూత్రముగా అనుమాతము కావచ్చును. కాని అసలే ఎందునూ లేని సుఖమును నొకరని చాచివ్వరింప లేదు కదా !

పల్లవిలో సహజముగ ఉన్న సూక్ష్మవచనంబ్రోదయ, మేమారణ్యసాగర ప్రవహితవర్షాబిష్కంభములను నిత్యము చూచుచు కొంతదనము ననుభవింపలేని హాసవైకుంఠావస్థకములనే తత్తదుచితవప్సర్దనసన్నివేశపూర్వకముగ కవిచిత్రకారాది రూపిష్టులు ఆవిష్కరించుచుగా అందం వైలంజ్యమునకు ఆకృష్టుడై అట్టి కళాహృదయము గల పాంచర్యదీప్తులకు సందర్శించి చరచరించు చుండును. ఇట్లు చూడగా అనుకరణ కళకు సహజ మనియు తదభావ సుసాధ్య మనియు, పైగా అది కాలము అను కొన్నంత దోషము కాదనియు తెలుచున్నది.

నన్నయములు అనువాదములనే వెలయుచిరి గనుక అందులో అనుకరణ పట్టును ఉండర తప్పదు. ఈ అనుకరణ కళను మరికొంత ముందుకు నడిపించుచు ప్రాచీనము లాదో గ్రంథము ననువదించెనో దానినే గాక సందర్శించినముగ తదితర

గ్రంథములందలి మనోహరమృతములను, పలుకుబడులను, సమాసాదికములను అనుకరించి చూపెను. కాశీ ఖండములో మయూరభరతము, శివరాత్రి మాహాత్మ్యముతో కాదంబరి, హరవిలాసములో అనర్హరాఘవము ఇల్లాదులు చోటు చేసికొనుట బగద్విదితిమే.

ఆట్లే పోతనాచార్యుడు కూడ తన భాగవతములో కొన్ని కొన్ని ముఖ్య సన్నివేశములను చిత్రించు పట్ల తన పూర్వ కవులను అనుకరించినట్లు పై పరిశీలన వలన తెలియుచున్నది. ఇది ఆయా గ్రంథముల పట్ల తనకు గల ప్రగాఢపరిచయమును, తత్కర్తం పట్ల గౌరవమును తెలియ జేయునే గాని గ్రంథచౌర్యము క్రిందికి రాదు. తనదిగా ప్రతిపాదించఁ బడిన దేమియు లేక అందలిది ఇందలిది తునకలు తునకలుగ గ్రహించి ఒకచోట కూర్చినదిగనేఉన్నచో అట్టిది చోషమగును గాని తన వ్యక్తిత్వము స్థాపించుచు దానిని ఉపయోగపరచుచున్నప్పుడు ఇతర గ్రంథముల సుకరించుట దోషము కాదు.

రక్తిశృంగారాత్మకనన్నివేశములలో పోతనాచార్యుననుకరించి యనుసరించిన అనంతరకవులు :

పోతన తన రచనలో పెక్కుమంది పూర్వకవుల మనోహరవాగ్దానలనుకరించినను తనదిగా చెప్పుకొన దగిన వ్యక్తిత్వవిశిష్టమైన ఒక 'దాణి' ని గాహిత్యరంగమున స్థాపించి శబ్దకత్తిసి, అర్థకత్తిసి సహృదయహృదయాప్లవకరముగ ప్రేషించి కొంతమంది అనంతరకవులకు అనుసరణీయుడు కాఁగలిగెను పోతన నుకరించి యాతని వలె చెప్ప నేర్చిన సంపూర్ణప్రతిభావంతులు ప్రేకపోయినను అనంతరకవుల రచనలలో నడచుచుట పోతన భాగవతపద్యపాదముల యనుసరణలు గాన ముచున్నవి.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు :

"పోతనాచార్యుడు" భాగవతత్వతీయస్కంధములో

మ. “లలితోద్ధాసవనాంతసంవరణ శీలాతోల హంసాని కో
 కిల వారాదత చక్కవాక ఒక కేకిందింది రాసీక ము
 త్కలికం గృప్తిమ పమంన్ నిజ విహంగశ్రీణి యండున్ గుటఁ
 హలియై పమ్మి ప నాకుమండఁ బ్రతికాభారోహణ వ్యాప్తులన్”

(భాగ. 8-808)

అని వ్రాసిన బుచ్చుమునకు కాయగా విరిబుద్ధులు నగరమును వర్ణించుచు ఆముక్త
 మాల్యదలో “శ్రీకృష్ణదేవరాయలు”

మ. “లలితోద్ధాస పరంపరా పిరి సహలాప పృతిధ్యానము
 ల్యలభి సేల హరి న్మచే పిక ఒక స్వానభృమం బాన్మ మి
 న్నులతో రాము సుచర్ణ నాదముల నెందుండాడఁజెన్నొంది శ్రీ
 విలు బుద్ధులు సెలంగుఁ జాండ్య నగరోర్విరత్పసిమంతమై” (ఆము. 1-51)

2. అనంతని భోజరాజీయములో భక్తిమయ సన్నివేశములు పోత
 నాచ్యుని భాగవత నద్యములతో ఈ క్రింది విధముగా పోలి
 యున్నవి.

పోతన :

సి. “కమలాను నర్పించు పరమలు కరములు...” (భాగ. 7-169)

అనంతాచార్యుఁడు :

ఉ. “పాపులు విష్ణుమూర్తులకు నొమ్ముగ, శిష్యులు విష్ణుమూర్తి యా
 లాప సుఖంబుఁ జెందెగఁ” (భోజ. 2-28)

పోతన :

సి. “ఇది నాకు నెలవని యేరితిఁ బుటకుడు, నొకచోటనక నిండి యుండనేర్తు
 నెవ్వని వాడనం చేయని పలుకుడు, నాయంతవాడ వై నడవనేర్తు
 నీ నడవడి యని యెట్లు వక్కాణిండు, బూని ముప్పొక్కలఁ బోవనేర్తు
 నదినేర్తు నిడినేర్తు నని యేల చెప్పంగ, నేరుపు లన్నియు నేన నేర్తు

ఆ. నొరులు గాఢ నాకు నొరులకు నే నొదు
నొంటివాడగ జుట్ట మొకఁడు తేఁడు
సిరియుఁ బొట్టఁ గలదు సెప్పెద నా బెంకి
నుజనులందుఁ దఱచుఁ జొచ్చియుందు” (భాగ. 8-552)

అనంతపుఁడు :

సీ. “ఒక చోటఁ గాదు నా యునికి నెచ్చట నైన.
నుండుదుఁ జమ్మ నాచుండ నేను
ననుఁ ద్రిలి పిందు రమ్మని పట్టె దళనందుఁ
బెట్టు దర్మ పాఠిఁ బుట్టు నొక్కొ... (ప్రజ. 3-189)

పోతన :

ఉ. “అట్టి యకంఠశక్తి జగదాయుని వాభిసరోజమందు నేఁ
బుట్టి యజింపఁ గా మనసు పుట్టిన యజ్ఞ పదార్థ జాశముల్
నెట్టిన గావరామికిని నిర్మలమైన రదీయ రూపమునీ
గట్టిగ బుద్ధిలో నిలిపి కంటి నుపాయము నామనఃబంధన్” (భాగ. 2-98)

అనంతపుఁడు :

ఉ. “అదికి నానియైన పరమాత్ముని వాభిసరోజమందు... (ప్రజ. 1-160)

పోతన :

మ. “తనియెం దాపస పుంగవుండఁగిల తోచఁబూత వర్తిష్ట... (భాగ. 3-148)

అనంతపుఁడు :

మ. “కనియెన్ద్రపుండు సర్వలోకహితవిభాతన్ జగన్మాత... (ప్రజ. 2-11)

3. గోపరాజు గోపరాజు :

గోపరాజు “సింహాసన ద్వాత్రింశిక” యందు పోతన ననుసరించి
యున్నాఁడు. “గోపరాజు పోతనకుఁ జివరి దినములలో నమకాలికుఁడ” (పోతన-

నిడుదపాలు వేరటరావు) “గోపరాజు శ్రీనాథయుగముతో తుది దశాద్విలోని వాడుగా పొడకట్టును” (ఆం. సా. ప - పింగళి లక్ష్మీకాంతం-612) గోపరాజు శైలి ఇందుమించు ధ్యానపాఠికి భాషను సన్నిహితముగా నుండును. ఇతఁడు తన గ్రంథమును హరిహరనామ సంకీర్తన అచ్చును. హరిహరులకు విడివిడిగా నితఁడు పద్యములు సమర్పించెను.

పోతరాజు :

ఉ. “పుష్కలము రామచంద్రుని యిటు ముదలయినఁ గాంచె దండకా
రణ్యముఁ దాప సోత్తమ శరణ్యము నుద్ధత జల్లి దర్శలా
వణ్యము గొనఁచి వినుల వాకణ పర్యటన ప్రభూత సా
ధుణ్యము నుల్లస త్తరు నినుల వరణ్యము శగ్రిగణ్యమున్” (భాగ. 9-287)

గోపరాజు :

ఉ. “పుణ్యపథంబు భంగి తయ హరిగము నొంచక గొప్పి పండకా
రణ్యము శైలగర్భిత హిరణ్యము వాపసుచిత్త నిర్భరా
గణ్యము గంభీరంబుగ నెరిగెర కోచనరాజు లవ్వరా
గణ్యము పుత్రపుష్పంబుగ నెరిగెర మణ్ణునాను గుణ్యమున్”
(సిం. చా. 6-83)

పోతరాజు :

మ. “నిరయంజనేన నిబంధమైన భరణినిర్మూలనం జైనయ
ర్మరణం జైనం గులాంతమైన నిజమున్ రానిమ్ము కానిమ్ము పో
హరుజైనన్ హరిజైనన్ నీరజభవంబుల్యాగతుం జైన నా
దిరుగిచ్చెరవా వాడు తిహ్న వినుమా తీవర్య | వే యేటిసిన్”
(భాగ. 8-592)

సో న రా జా :

- ఉ. "మేరువు సంవలించిన సమీరుడు నిల్విన భూమి క్రుంగినన్
దారక దెల్లడుల్లిన సుధాకరుఁ డగ్నికణంబు లొల్కినన్
వారిధి లింకిన స్పృహ ము వ్రాలిన బానుఁడు చల్లనైన నం
భోరుహ సూతి చప్పినను చొంకుచునే మునుపాడి కర్మమృతన్" (సిం. ద్వా. 5-199)

4. వెన్నెలకంటి సూరస :

ఇతఁడు పోతనగారి చాటువును తన విష్ణు పురాణములో ఈక్రింది విధముగా అనుకరించెను.

సో త న :

- ఉ. "చాటుక కంటిచూ చనుకట్టుపయింబడనేల యేద్యెచో
తైలక దైత్యవర్ధనుని గాఢిలి కోడల ! యోమదంబ ! యో
హాటక గర్భరాజి నిను వాఁకటికిం గొనిపోయి యల్ల క
ట్టాట రిరాట కీచకుల కమ్ముఁగొనబడిగ నమ్ముతారతి" (భాగ. పీఠిక)

వెన్నెల కంటి సూరస :

- ఉ. "చాటుక కంటిసేరుఁ జనుకట్టును బాసిన చీరకొంగు... (వి. పు. 8-98)

5. శేషము రఘునాథాచ్యుతుఁడు :

ఇతఁడు తన కులశేఖర మహిమాల చరిత్రముతో ఇట్లుకరించెను.

సో త న :

- చ. "నగు మొగమున్ సుమధ్యమును నల్లనిదేహము లచ్చిఁకాట
ట్టగు నురమున్ మహాభుజము లంచిత కుండల కర్ణముల్ ముది
భగతియు నీలవేణియుఁ గృపారస దృష్టియుఁ గల్గు వెన్నెల కి
మ్ముగఁ బొడసూపు గాతరగను మూసిన యప్పుడు విచ్చుఁపుడున్" (భాగ 9-782)

శేషము తఱునాథార్థుడఁ :

చ. "నగు ముగము వికారమునఁజులు చక్కని చెక్కదోయి చె
న్మగు సరులచ్చ పెన్నరము నందిత బాహుయుగంబు ముత్తైపున్
జిగిదలకొత్తు పన్నున దిన్నియొయారపు చెయ్యలొప్ప పొ
పగు పురుషుండునామకల నాదర మేర్పడ గోచరించినన్"

(కు. మ. చ. 1-15)

6. తోట శివరామరవి :

ఇతిఁడు సానందోపాఖ్యానమును ఒక ప్రసిద్ధ గ్రంథమును రచించెను
ఈ కవి

సో త న :

సీ. "కమలాను నర్పించు కరములు కరములు... (నాగ. 7-183)

అను పోతనగారి ప్రసిద్ధదారిత్రిములోని పద్యము నమనరించుచు

సీ. "శివు శపేక్షించిన చిత్తింబు చిత్తంబు, భవు కథ లాలించు చెవులు చెవులు
కటకంబుఁ బూజించు కరములు కరములు, శ్రీశంభు వర్ణించు జిహ్వ జిహ్వ
గోతీరఁ దోచగను కన్నులు కన్నులు, మదన వైరికి ముగింపు
నుదురు నుదురు
హరు మందిరము మెట్టు నడుగులు నడుగులు, సర్వేశు జపించు
జపము బ్రహ్మ

త. భగ్గొని యాక నేర్పిన భక్తి భక్తి
చిన్మయాత్మని సేవించు సేవ సేవ
నీలకంఠరుఁ దల పోయి నేర్పునేర్పు
శర్యు మహిమంబుఁ తెప్పిన చదువు చదువు

అను పద్యమును ఈ కవి సానందోపాఖ్యానమున రచించెను

న లో భ డ్డు :

పదునాఱవ శతాబ్దికి చెందిన ఈకవి “పరతత్త్వ రిసాయనము” అను
|ంథమున పోతనామాత్యుని భాగవతము నందలి భక్తిమయనన్నివేశములను అధిక
గా నమకరించివ్రాడు.

త న :

“పలికెడిది భాగవత మఁట
పలికింప విభుండు రామ భద్రుండఁట నేఁ
బలికిన భవహర మగునట
పలికెద వేఱొండు గాఢఁ బలుకఁగ నేలా” (భాగ. 1-16)

న లో భ డ్డు :

“చిలుకను బంజరమున నిడి
పలికింపఁ గ రామ కథలు పలికిన యద్దే
పలికెదఁ బరతత్త్వార్థపుఁ
బలుకులఁబలుకుల గురుండు పలుకై యుండన్” (ప సా. 1-24)

త న :

“కంజాపునకుఁ గాని రాయంబు రాయమే? పవన గుంభిత చర్మ భస్మ గాక
వైకుంఠుఁ డొగడని వత్తరింబు వత్తరిమే? ఛమఛమ భుని తోడి తర్క- గాక
హరిపూజనము లేని హస్తంబు హస్తమే? తిరుళాఖ నిర్మిత దర్శి గాక
కమలేశుఁ డొడని కన్నులు కన్నులే? తను కుడ్య జాలరంధ్రములు గాక

చక్రి చింతలేని జన్మంబు జన్మమే?
తరళ సలిల బిడ్డుదంబు గాక
విష్ణుభక్తి తని విలువుండు విలువుండే?
పాదయుగము తోడి పగుళ్ళ గాక”

(భాగ. 7-170)

ప యో భ ట్టు :

సీ. “కమలాలు మూర్తి నారాంతరం జింతింపదే, మనము గాదది దుఃఖవనము గాని
పరమాత్మ పర్యలాదరణ గీర్తింపదే, నాల్గు గాదది జెడు ముల్కి గాని
కువనేను పూజ లే పొద్దొడరింపదే, గరము గాదది భవాకరము గాని
తేజవాత్మిక విధి క్రియలందు బడలనే, మూర్తి గాదని మహాస్ఫూర్తి గాని

గీ. పరమ పురుషాప లోకన వారచక్ర
తగును సర్వేంద్రియ వ్యవసారములను
హరి పరాయత్నంబై యుండఁడయ్యెనేని
సరవరుండు గాఁడు వాఁడు వాసరవరుండు” (ప. ర. 1-65)

పో వ న :

సీ. “సంసార జీమూత సంఘంబు విచ్చునే? చక్రి దాస్యప్రభంబులను లేక
తాపత్రయూహల దావాగ్ను లాటునే? విష్ణు సేవామృతవృష్టి లేక
సర్వంకరము. ముఖలరాస ఎందునే? హరి మనోహా బడదాగ్ని తేజ
మనవిపద్ధావాంధకారంబు లణగెనునే” పద్మాభాసు తిరవిప్రభలు లేక

తే. నిరుప మాపునదాపుత్తి నిష్క్రంక
ముక్తి విధి గానవచ్చునే? ముక్తయై
లొక్కొక్కొక్కండు చింతనాంబులు లెచి
తామరస గర్భనను నైన దానవేంద్ర!” (భాగ 7-171)

ప యో భ ట్టు :

సీ. “హరినామ తిథన ముంభానిరోధతిచేత, మాలదే ఘోరామహాల సమితి
కంజాకవర్ణనా కర్ణవార్కునిచేత, జాబదే మాయాంధకారపటవి
విష్ణు సేవామృతవృష్టిధారలచేత, నాబదే కత్మశాపానలంబు
కమలార్చన వ్యాస గరుడాస్త్రముచేత, విరియదే విషయాహి విషభయంబు

గీ. జన్మలయ వేగమగు దుర్విచార వారి
 పూర దుర్మార కామాదిమోర నర్తకి
 చార సంఘార వారాశి సమసి పోడె
 వంకటోదర పదభక్తి బాడబమున" (ప. ర. 8-284)

పో త న :

సీ. "మందార మకరంద మాధుర్యమునఁ దేలు
 సుధువంబు వోపుచో? మదనములకు... (భాగ. 7-150)

7. ప నీ భ ట్టు :

సీ. "కర్ణరంద్రంబు లా మనుని పల్కాలింను
 "చవి నందిముక వంక జరుగ వెపుడు..."

పో త న :

మ. "పహుడై యీశ్వరుడై, మహా మహిముడై ప్రియదర్శన స్థాన సం
 హరణ కృతముడై త్రిశక్తి యుతుడై యంతర్గత జ్యోతియై
 పరమేష్ఠిప్రముఖామరాకృతులకున్ జాగిపింపరాకుండు ను
 స్తర మార్గంబునఁ దేజరిల్లు హరికిందల్వార్జియై మొక్కించుచున్"
 (భాగ. 2-58)

ప నీ భ ట్టు :

మ. "చిరమై నిర్మలమై మహావిభవమై చిన్మాత్రమై సత్యమై
 పరమై సంతత సంయమీశ్వర మనఃప్రత్యక్షమై నిత్యమై
 సుగితారణ్య దవార్చితమై మదిని భక్తుల్గోరు నర్థంబునై
 స్థిర బాంబునఁ బోవు బ్రహ్మము మదిన్ సేవించు దర్శనమై"
 (ప. ర. 1-182)

ఈ విధముగా అనంతరకవులు పూర్వకవుల భావములను పుణికిపుచ్చుకొనుట, పలుకుబడల గనుకరించుట సాహిత్యరంగములో అనాది సిద్ధముగా కానవచ్చుచునే యున్నది. “అపారే కావ్య సంసారే కవిరేవ ప్రజ్ఞాపతిః” అని పెద్దలు చెప్పి యున్నారు.

మానవుడు తన జీవన నిర్వహణ మందు తన శాతతండ్రిల ననుకరించుచు వారించుందలి గుణములు స్వీకరించుటకు ప్రయత్నించుచున్నాడు. అట్లే వాని యనుయాయులు కూడ వాని గుణములు అనుకరించుచు జీవితము గడుపుచున్నారు. ఇది మానవులకే గాక సమస్త ప్రాణి కోటికి సాధారణమైన విషయమే.

“యద్వ చాచరతి శ్రీవ్రస్తత దేవేతరోజనః

సయత్రపూణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే”

(గీత 8-21)

శ్రీఘ్నేడగు మానవుని జూచి ఇతరులు వాని వేషభాషలను అచార వ్యవహారములను అనుకరింప జూతురు. శ్రీఘ్నేడగు కవి విషయమున గూడ అంతే. అట్లునునిరించుట దోషముని కొద్ది వారవేయుట పాడిగాదు అందలి బెదిత్యమును అపగాహనము గావించుకొని ప్రస్తుతింప వలసిన అవసరమున్నది.

పోతన కొందరికి శిష్యప్రాయుడైనట్లే అనంతరిక కవులను కొందరికి గురుస్థానీయుడయ్యెను. ఈ యనుకరణముల మాటెట్లున్నను అసలు భాగవతములో పోతనగారి చేతిమీదుగా మంచబడిన శబ్దార్థ విన్యాసము లందలి నీవ కు యే దాని చిరస్థితికి కారణము.

ఉ ప స ం హా ర ము

సాహిత్యము పురుషార్థ చతుష్టయ ప్రతిపాదకమై మానవునకు బుద్ధు సార్థ క్యమును ప్రసాదించుట కేర్పడినది. వేదము పఠనే పురాణము, ఆరెంటి పఠనే సాహిత్యము కూడ జగన్మిత్యాత్వమును, బ్రహ్మసత్యత్వమును బ్రతిష్ఠాపించుటకే ఉద్దిష్టమైనది.

మానవులలో సంస్కార భేదమును బట్టి అధికార దేవముండును గనుక కిర్మ పరులకు భారతము, జ్ఞాన స్థూలకు రామాయణము, భక్తి బంధురులకు భాగవతము పరిమార్థ సాధకములుగ ఉపకరించును.

భాగవతము భక్తియొగ ప్రతిపాదక మగుటచేతను, కవివల్లభులైనానాథ వర్ధనావిశేషాత్మక మగుటచేతను అంతంగిరముగనే ఆ గ్రంథమునకు పావిత్ర్యము సిద్ధించి యున్నది. అట్లుండగ సంస్కృతములో దాని రచయితయు, పుణ్యస్థానో దాని అనువక్తయు స్వయముగ భక్తులగుటచే తద్గ్రంథ పరామర్శకు సకల విషయాల తగియుండిరి. వ్యాస భట్టారకునకు వ్యాస భట్టారకుడే సాటియొట్లు పోతనామాత్యు నకు పోతనామాత్యుడే సాది.

అట్టి చోతనగారి చేతిలో ఆంధ్ర భాగవతము నవనవ్యవస్థాపరసాలంకార మనోజ్ఞమాధురీయంబులమై, అంధిజాతికి చిరస్మరణీయము ఐ నిత్యవాసనా గ్రంథ రాజము ఐ విరాజిల్లుచున్నది. అందలి ప్రతి పద్యము, ప్రతి వాక్యము, ప్రతి పదము వ్యవహిత్యరమ్యరమ్యరమ్య గగవంతుని స్వరూపమును సావాతరించు చేయు టకు సమర్థములైయున్నవి. భక్తుల చరిత్రలు వారివారి నైజములు వాతకుల కిష్టులకు కిష్టునట్లు పొందుపడి యున్నవి. భావనామాత్రీ చాలనముతో బాలుదారు పెక్కు భండికలు మానవుల నిత్యజీవితములో పొదనూపు జడలమయిన సమస్తాలకు పరిష్కార మార్గమును చూపి మనశ్శాంతిని ప్రసాదించు డేయగలవై వెలయుచున్నవి గ్రంథ రచనకు ప్రధాన ప్రయోజన మిదియే. ఈ ప్రయోజనమును అనగా మహావాత సందారక ధ్వోలసముర్లోలక ధ్వోలిసిసంకాశ మగు జీవితమునకు నిర్ధారంగ బలాయ సాదృశ్యము సంఘటించుట ఈ భాగవతమునకు ప్రత్యక్షర సిద్ధవ యైనది.

భక్తిభావనాపావనతరంగించిని రసజ్ఞాంధ్రహృదయశ్చేత్రిములపై పొగ్గ
 జారిచి వారి సాహిత్యప్రీతికి అధ్యాత్మ నిష్ఠను, అధ్యాత్మిక విభూతికి సాహితీ
 గౌరవమును సమకూర్చి ఆంధ్ర ముముక్షువులు రాసిక్య దరియ్యలు కారు సుమా అని
 సారస్వతీయుల తెల్లరకు తెల్లముజేసిన ముగతను పోతనామాత్యుడు స్వకీయము చేసి
 కొనెను. విద్యలలోని తెల్ల అధ్యాత్మ విద్య అతి ముఖ్యము ఐదదని నిర్వచించు భగ
 వద్వాక్కు జితేంద్రియులు, యోగానూతులు, అనుకూత బ్రహ్మ స్వరూపులు నగు
 సిద్ధుల కెట్లును కరతలామలకమే కాగా, స్వాను దూరేశ్యమాన మగు నా మహోదాత్త
 స్థితికి జిజ్ఞాసాపరులగు పాతకసామాన్యులు కూడ బహిర్భూతులు కాగూడదని యత్యుత్త
 మాశంకయుతో పోతనామాత్యుడు తన ఆంధ్రమహాభాగవతగ్రంథరాజమును నిర్మించు
 నప్పుడు వేదాంత విషయములందు సాధారణముగా గోచరించు శుష్కతను తన
 అసమాన వాక్పాత్రురీ విభవాతిరేకముచే అర్థ్యమొనర్చి గ్రంథమున కంతకును అను
 సూయకముగా రసోపసంప్రతి ననుసంధించుటలో కృతకృత్యుడయ్యెను.

స్తోత్రములు, శతకములు మున్నగు భక్తిప్రబోధక గ్రంథము లన్నియు
 అధ్యాత్మ వాసనా వాసితములే అయినను వానిలో అతి ప్రయత్నముతో కాని విరళ
 ముగా గోచరింపని రసప్రుతి ఈ భాగవతములో అప్రయత్నముగా, అవిరళముగా
 గోచరించుట గమనింపదగ్గ విషయము. ఇది పోతన్నగారి ష్యక్తిత్వమునకు ప్రత్యక్ష
 నిదర్శనము. పద సన్నివేశము నుండి ఆవిర్భవించు వర్ణమామర్యము అనాంకముగా
 ఆవిర్భవించు చుండ దానికంటె నతిరిక్తముగను అంతకన్న నధిక భవ్యావేశముతోను
 గుణాలించు భక్తి పరిమళమునకు తన గ్రంథము నాకరింపగా చేసిన ఈకవి ఈ మహా
 ప్రేక్షిష్టులతో తనకు మహాకవుల సరసను సముచితస్థానము సంపాదించుకో గలిగెను.

అనుబంధము I

పోతనను గూర్చి ప్రాచీన నవీన కవులు కొందఱు ప్రశంసా తృకముగా రచించిన వద్య రత్నములు.

పరుల కసాద్యమై పరగు భాగవతంబు రహస్యసుతయున్
హరికృపచే నెఱింగి మృదులాంధ్రీపచో రచనా దమత్రియా
కరణ మహాప్రబంధమునుగా రచించిన భాసులేజు బ
మ్మొరపుర పోతరాజును సమీకృత తేజు చురించు నెప్పుడున్.

—పట్టమిట్ట సరస్వతీ పోతురాజు-వల్లభదత్తి.

పదాలిత్యము వాకశుద్ధి భగవద్భక్తాగ్రసంసేవ్యులున్
పదమయ్యున్నరమున్ మహాభక్తగమున్ పశ్చాద్భవానందమున్
చిదచిమూర్తిపవిత్రాగ భాగవతమున్ చింతకు వాంఛియుగా
సదయం జెప్పిన పోతరాజు పదముల్ సత్సేవు నే మ్రొక్కెదన్.

—చిదంబరకవి — అంగడి రామదాసు

దైవము మా ప్రాకృతినిఁ దాల్చి బగద్ధిత భక్తి నిల్పఁగా
భావమునందలంచి వరభాగవతంబునుఁ దెల్లవాసలో
తీవి ననన్మసాద్యమున్ కేవలచింతఁగఁజేసి లోకసం
భావన మీతి దా పలులు బమ్మెర పోతన నెంచు సత్సవన్.

—నందిరాజు చలపతిరాయనివి — మంగళగిరి : పోతన

అఖిల వేదాంత విద్యారహస్యవిదుండు, సహజహిండిత్వ విశారదుండు
మత్తక్రితీశానమస్తోత్రి విముఖుండు, శంభుపదార్థ పూజారతుండ
ఘటతర కవిణా విధానిక ప్రితిభుండు, సకలాంధ్రీ లక్షణ చరిత్రు
రముకులే నీదేశరచిత మహాభాగవతపురాణక పుణ్యవృక్షుండు

బుధజనపించుండు బుద్ధుర పోతనుకవి
యెన్న రేప రకారంబు తెరుగడనుచు
నట్లు లోకకొంద రాకును రమ్మహాయ్య
కవిత నెందును లోపమ్ము కలుగ దభవ!

- కూచిమంచి తిమ్మరవి - సర్వలక్షణసార సంగ్రహము

“భాగవతంబు సర్వరసబంధురము” చెలిగించినాఁడు స
ర్వాగ మసారవేది జర్రార్థముగాఁ జెయిసాచకే మహా
భాగుఁ డితం” డటంచు నరపాలురు మెచ్చంగ జీవితంబు సొం
పొ గతి నొమినాఁ డితరు లాదురె పోతనవంటి సత్కవుల్!

- తిరుపతి వేంకటకవులు - చాటుపద్య సంపుటము.

వ్యాసపీఠము పల్క బాసికవట్టుతో, భావగతమ్ముగా భాగవతము
భారతీ తీర్థంబు, బావరాయణ చూచి, సామమేధా సహస్రారధార,
రుక్మముని ముఖవిని స్ఫుత సుధాపూరంబు, రసనిర్భర కవితారామ సరసి,
భక్తిభావతరంగ బంధురాపగ, భగ వద్దివ్య గుణగణ వర్జనా మ

హార్షవమ్ము నావోశనం బవభరించి
అంధ్రమున నమ్మహా కృతి నక్షరాకృ
తిన్ వెలార్చిన కవిలోక దివ్య సంయ
మికిని మా పోతనామూర్త్యునకు జోహారు !

- యస్మిన్ బోగారావు, పంప కల్యాణి

భ్రమరపదంబులందు భగవత్ప్రకృతి ప్రణయానురాగ త
త్వమును సమగ్రయించి, పసి పచ్చిక మేయుచు తప్పిపోవు వ
త్సలులకు కృష్ణగానమువ దారులు సూపి, సుధాదునీతరం
గ హృదుమ్మదంగ భంగి కవితాంతుఁడు పోతన విన్నెత్తెన్గనన్.

- రాయప్రోలు సుబ్బారావు - ఆంధ్రావళి

అమృతమహాంబులాళి తెలుగై మణి భాగవతమ్మునై తిరిలిం
గమునకు డిగ్గినేమో యనగా హృదయమ్ముల నాడు నేడు నా
ట్లము లొనరించు పోతనమహాకవి ముద్దలపద్మముల్ శతా
బ్దము లయిపోవుగాక మఱవన్ తరమే రసిం ప్రితాశీన్ :

- దాశరథి - ఆంధ్రశ్రీతి, 14-3-1982

అచ్చపు జంటితేనియల, నైందవబింబసుధారసాల, గో
ర్వెచ్చని పాలమీగడల, విచ్చెడి కన్నెగులాచి మిగ్గులన్
మచ్చరికించు ఈ మధురమంజుల మోహనమ్ముగైలి నీ
పెచ్చు నేర్చినావు? సుకవీ! సుకుమార కళా కళానిధీ!

విండిన మోడులే కిలయించెనొ! యేకశిలాపురమ్ములో
బండలు పుల్కరించెనొ! అపారమదమ్మున కెల్లతల్లికిన్
గుండెలు పొంగిపోయి కనుగొల్కులు నిండెనొ! పద్మపైరులే
పండెనొ! జాలవాటిన భవత్కవిరామ్మర భక్తిశారలన్!

- కరుణశ్రీ - ఉదయ క్ర.

అనుబంధము II

ఆనయత్త గ్రంథ వట్టిక

1. తెలుగు

1. ఆంధ్ర కవితరంగిణి-దాగంటి శేషయ్య-హిందూధర్మశాస్త్ర గ్రంథ నిలయము
కపిలేశ్వరపురము - 1960
2. ఆంధ్ర ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము-చలమచర్ల రంగాచార్యులు-శ్రీనివాసా
పబ్లికేషన్సు, హైదరాబాద్ - 1972
3. ఆంధ్ర ధాగవత విమర్శ - పుస్తాదరాయ కులపతి - పాడిపేట - గుంటూరు
4. ఆంధ్ర మహాభాగవతోపన్యాసములు - వివిధ రచయితలు - ఆంధ్ర సారస్వత
పరిషత్తు, హైదరాబాద్ - 1989
5. ఆంధ్ర మహాభారతము - (విరాటోద్దేశిక) - తిక్కన. వావిళ్ళ రామస్వామి
శాస్త్రులు అండ్ సన్స్, మద్రాస్ - 1964
6. ఆంధ్ర మహాభారతము - నన్నయ - (ఆది) - వావిళ్ళ - 1959
7. ఆంధ్ర మహాభారతము - నన్నయ - (ఆరణ్య) - వావిళ్ళ
8. ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర - పింగళి లక్ష్మీకాంతం - ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య
అకాడమి, హైదరాబాద్ - 1974
9. ఆముక్త మాల్యద - శ్రీకృష్ణదేవరాయలు - ఆం. సా. అకాడమి - 1967
10. ఉత్తర హరి వంశము - నాచన సోముడు - ఆం. సా. అకాడమి - 1979
11. ఒంటెమీట్ల రంగుల శతకము - ఆయ్యలరాజు తిరుమలరావు
12. కావ్యలలితా సుగ్రామ - శ్రీ సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రి వివరణం
(రామరాజ భూషణుడు) యం. శేషచలం అండ్ కంపెనీ-మచిలీపట్నం-1976
13. కావ్యస్తోత్ర శతకము - ఘట్ట - గొల్లపూడి వీరాస్వామి సన్స్
రాజమండ్రి - 1972

14. కులశేఖర మహిపాల చరిత్రము - శేషం రఘునాథాచార్యుడు
15. కీర్తావిలాసము-వినుకొండ వల్లభరాయఁడు-శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధక
మండలి ప్రచురణము 1960
16. చతుర్వేదసారము - పాల్కురికి సోమనాథుఁడు - ఆంధ్రీపత్రికా
ముద్రణాలయము - చెన్నపురి
- 17 చాటుపద్యమణిమంజరి - శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి - మణిమంజరి,
ముద్దూల - 1962.
18. నారగభక్తి సూత్రములు-అనువాదకులు-దొన్ల వెంకట రామిరెడ్డి,
శ్రీరామకృష్ణ మఠము-ప్రచురణము, మద్రాస్-1971
19. స్వసింహపురాణము - ఎఱ్ఱన, వావిళ్ళ - 1953
20. పరతత్త్వ రసాయనము - వసంధట్ట
21. పోతన - వెంకటాద్రి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, ఆం. సా. ఆకాడమి - 1975
22. పోతన - నిడదవోలు వెంకటాద్రి - నేషనల్ బుక్ ట్రస్టు ప్రచురణ-1982
23. పోతనగారి వైదిత్య-చైతవరపు రామకృష్ణ శాస్త్రి-రాల్ఫ్స్ పబ్లిషర్స్,
విజయవాడ - 1982
24. పోతన సాహిత్య గోష్ఠి - సంపాదకుడు - కొర్లవాటి శ్రీరామకృష్ణారెడ్డి
అంధ్రాధ్యాయానివర్సిటీ ప్రిస్ - వాల్తేరు - 1984
25. లక్ష్మీనారాయణ - పాల్కురికి సోమనాథుడు-ఆంధ్రీపత్రికా
ముద్రణాలయము, చెన్నపురి - 1962
26. భక్త పోతన మహాభాగవత రచన - ఖండవల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
విజయలక్ష్మి పబ్లికేషన్-ఆమలాపురం - 1977
27. భక్త్యహారి సుభాషితము - భక్త్యహారి - వావిళ్ళ - 1968
28. భాగవత ప్రబంధాంతి - సంపాదకుడు - కరుణా - ఆం. సా.
ఆకాడమి, వైశాలి - 1983
29. భారతి - వివిధ సంపుటములు

80. భాస్కర రామాయణము - భాస్కరుడు.
81. భీమేశ్వర పురాణము - శ్రీనాథుడు, వావిళ్ళ - 1958
82. బోగిరి చండకము - పోతన - ఆం. సా. అకాదమి - 1980
83. బోటరాజీయము - ఆనందాచార్యుడు - వావిళ్ళ - 1924
84. దశగంగాధరమణి-జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ-తైలాన
మద్రాసు - గుంటూరు - 1955
85. రససిద్ధాంతము - ఆంధ్రులపరివస్య - తిప్పాధిష్ట రామకృష్ణమూర్తి -
నవోదయ పబ్లిషర్స్ - విజయవాడ - 1981
86. విజయ విలాసాను శీలనము - డా. కలిడించి వెంకట రామరాజు
ప్రచురణ - శ్రీమతి కలిడించి పద్ధత వర్తనమ్మ - భీమవరం - 1983
87. విష్ణు పురాణము - వెన్నెల కంటి సూరన
88. వీరభద్ర విజయము - పోతన - వావిళ్ళ - 1952
89. శృంగార పోతన-వెల్లింకొండ చంద్రమౌళిశాస్త్రి-అంబరీషారెడ్డి
పరిషత్తు - హైదరాబాదు - 1972
40. శ్రీ భోజమహారాజశృంగారప్రకాశము - జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ
ఆధీనప భారతి - గుంటూరు - 1970
41. శ్రీమదాధ్య భాగవతము - దశమస్కంధము - పోతన - కాంపర్తి
నాగేశ్వర శాస్త్రిలు - మద్రాసు - 1884
42. శ్రీమదాధ్యభాగవతము - పోతన - వావిళ్ళ - 1952
43. శ్రీమదాధ్యభాగవతము-పోతన వెంకటాద్రి అండ్ కో - విజయవాడ - 1953
44. శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము-గూళివాం ప్రరామమూర్తి - మారుతి నగర్,
విజయవాడ, ఏలేధారి, పాల్గూణి.
45. సాహసన ద్వాత్రింశిక - కొలువిగోపరాజు - ఆం. సా. అకాదమి - 1982
46. సుమతీ శతకము భద్రభూపాలుడు-గొల్లపూడి వీరస్వామి సర్వస్వ
రాజమండ్రి - 1987
47. హరవిలాసము - శ్రీనాథుడు - వావిళ్ళ - 1949

2. సంస్కృతము

- . అమర కోశము - (గురుబాలప్రతోధిక) - అమరసింహుడు-వావిళ్ళ - 1953
- . ఉజ్జ్వలసీలమణి-రూపగోస్వామి-యన్. వి. గోపాల్ ఆంట్ కో - మద్రాస్
- . కావ్యప్రదాశము - మమ్మటూరగు - సోహితి సమితి - గుంబాయెర - 1953
- . రసరూపరము-ధనంబయ్యుడు-నిర్ణయ సంగ్రహాన్ని ముద్రించినవారిచే
- . ధ్వన్యాలోకము-ఆనంద వర్ధనుడు-నిర్ణయసంగ్రహ ప్రెస్ - బొంబాయి - 1935
- . వాల్మీకి శాస్త్రము - భరతుడు - తెనాలిస్ హిందూ యూనివర్సిటీ ప్రెస్
వారణాసి - 1971
- . భర్తృహరి సుఖానందము - భర్తృహరి - వావిళ్ళ 1968
- . ముకుందగోపాల - నటరాజుగారు - వావిళ్ళ 1969
- . పుష్పగోరము - చంద్రమణి - బొంబాయి, అమర భారతి ప్రెస్
వారణాసి - 1987
- 0. రసరూపరము - రాశిదాసు - వీరము - వీరమురామశాస్త్రి ఆలయ ప్రెస్
మద్రాస్ - 1966
- 1. రసగంగాధరము - గంగాధర చంద్రాచార్య - బొంబాయి విద్యాభవన్
బొంబాయి - 1965
- 2. రామాయణము-శ్రీకృష్ణ బ్రహ్మ శాస్త్రి ముద్రితము - మద్రాస్ - 1985
- 3. శ్రీమద్రామాయణము - బొంబాయి - అమర భారతి ప్రెస్ - 1970
- 4. శ్రీమద్రామాయణము - బొంబాయి - అమర భారతి ప్రెస్ - 1986

15. శ్రీమద్భాగవతము - వేదవ్యాసుడు - వావిళ్ళ 1941
16. సరస్వతీ వంశాధిరణము - భోజుడు - పాండురంగ జవాహీ పబ్లిషర్సు
బొంబాయి - 1934
- 17 హితోపదేశము - వ్యాభాత - ఎన్. వి. కె. సుబ్బరాజు
విద్యానిలయ ప్రచురణలు - భీమవరం - 196

3. ENGLISH

1. A History of Sanskrit Literature - A. A. Macdonell
2. A study of Bhagavata Purana or Esoteric - Hinduism -
Purnendu Narayan Sinha
3. Gitanjali - Ravindranath Tagore.
4. Studies in the Philosophy of Madhu Sudana Saraswati -
S Gupta, Sanskrit Pustak Bhandar, Calcutta - 1966
5. The History of Indian Literature - Albrecht Weber.

పోతన ఆంధ్రమహాభాగవతమున భక్తి శృంగారములు

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము నుండి డాక్టరేటు పట్టము పొందిన
సిద్ధాంత గ్రంథము

డాక్టర్ కనువూరి బలరామకృష్ణ సుబ్బరాజు
ఎం. ఎ., పిహెచ్.

ఊరధోపన్యాసకులు, పి. జి. కోర్సెన్
డి. యన్. ఆర్. కళాశాల - చిమవరం

ప్రథమ ముద్రణము

ప్రతులు : 1000

(మే 1990)

హక్కులు : గ్రంథకర్తవి

వెల : రూ. 50/-

ప్రతులకు : శ్రీమతి కె. వంజీ

C/o. డా. కె. వి. కె. సుబ్బరాజు

లెక్కన

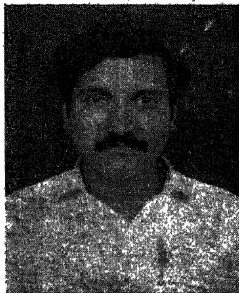
పి. జి తెలుగు కాళి

డి యన్. ఆర్. కాలేజి

భీమవరం - ప॥ గో॥ జిల్లా

: ముద్రణ :

శ్రీ కొనలూరి వినయకర్త & బైందర్స్ : భీమవరం - 1

డా॥ కె. వి. కె. ముప్పరాజు

జననము : 27-10-1957

స్వగ్రామము : తర్మరావుపేట, కొయ్యలగూడెం మండలం, పా.గో. జిల్లా

జననిజనము : సరస్వతీశంగరాజులు

తల్లి పత్ని : శ్రీమతి మణి

విద్య : స్వామి జ్ఞానానంద పీఠములకు హైస్కూలు-గౌరవనీయుడి
ఇంటర్, బి.ఎ. - డి.ఎస్.ఆర్. కళాశాల -
ఎం.ఎ. ప్రభుత్వ శిక్ష - డి.ఎస్.ఆర్.సి., పి.జి. కోర్సెస్
పిహెచ్.డి. - ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము - మే.

ఉద్యోగము : ఆంధ్రప్రదేశ్ సర్వేయింగ్ - పి. జి. కోర్సెస్ - డి.ఎస్.ఆర్. త
థి మ. ప. ర. ము

అధ్యయన విషయములు : ఆర్థికాభివృద్ధి, సమాజ సుఖసంతోషము - ఆధ్యాత్మిక
రచనావాసంగము - కీర్తనలు